

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

3-4

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 90
NOVA VRSTA 55

STR.
1-172

2019

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

MARIBOR, Vinorejska šola. [Slikovno gradivo]. Maribor: F. M. Nowak, 1929. – 1 razglednica : č-b ; 9 × 14 cm ZDT RZ 1 Mb in=240702900 COBISS.SI-ID 59806209

[RAZRED UČENCEV Z UČITELJEM] [Slikovno gradivo], č-b fotog., stari fond

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 90 – Nova vrsta 55
3.–4. zvezek 2019

Review for History and Ethnography

Year 90 – New Series 55
Volume 3–4, 2019

Maribor
2019

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospojna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Marjan Žnidarič, *Vladimir Bračič 1919–1996*
(Ob stoletnici rojstva) 5

RAZPRAVE – STUDIES

- Filip Čuček, *Spodnještajerski deželnozborski slovenski poslanci za časa Taaffejeve vlade* (Lower Styrian Slovene Provincial Assembly Members in the Times of Taaffe's Government) 11
- Andrej Rahten, *Vzpostavitev slovensko-avstrijskih odnosov po razpadu habsburške monarhije* (The Establishment of the Slovene-Austrian Relations after the Break-up of the Habsburg Monarchy) 25
- Marjan Toš, *Fran/Franjo Voglar, tajnik Narodnega sveta za Štajersko, šolnik in narodnopolitični delavec* (Fran (Franjo) Voglar, a Secretary of the National Council, a Teacher, and a National-Political Worker) 53
- Irena Mavrič-Žižek, *Usoda ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne* (The Destiny of Germans in Ptuj at the End of World War II) 67
- Fanika Krajnc-Vrečko, *Gašper (Kaspar) Rojko (1744–1819) rektor praške univerze in prezrti cerkveni zgodovinar* (Gašper (Kaspar) Rojko (1744–1819) – Rector of the University in Prague and an Overlooked Church Historian) 89

- Marjeta Ciglencečki, »Delo hvali kiparskega mojstra, g. Ivana Sojč.«
Arhivski viri, časopisna poročila in umetnostnozgodovinska besedila o kiparju Ivanu Sojču (1879–1951) (“The Work Praises the Sculpture Master, Mr. Ivan Sojč.” Archival Materials, Newspaper Reports, and Art History Texts about the Sculptor Ivan Sojč (1879–1951)) 101
- Damir Globočnik, *Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru*
(The King Alexander I of Yugoslavia Memorial in Maribor) 133

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Marjan Toš, *Judovska država (Temeljni dokumenti političnega sionizma)* 165

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Vladimir Bračič
1919–1996
(Ob stoletnici rojstva)

Prof. dr. Vladimir Bračič. UKM, Zbirka drobnih tiskov

Ime dr. Vladimírja Bračiča, katerega stoletnico rojstva so letos dostojno obeležili na mariborski univerzi in v njegovih rodnih haloških Cirkulanah, je tesno povezano tudi z najstarejšim slovenskim zgodovinskim glasilom *Časopisom za zgodovino in narodopisje* (ČZN), ki letos praznuje tri jubileje (sto petnajstletnico izhajanja, izid devetdesetega letnika in izid petinpetdesetega letnika Nove vrste). Zato se nam zdi še kako prav, da o Bračičevi povezanosti s ČZN seznanimo tudi bralce naše revije.

Od začetka izhajanja leta 1904 do nacistične okupacije leta 1941, ko je okupator ukinil vse slovenske organizacije, društva in kulturne ustanove, je bilo izdajatelj časopisa Zgodovinsko društvo v Mariboru. Kmalu po končani drugi svetovni vojni je bilo Zgodovinsko društvo obnovljeno, ponovno so zaživieli kulturni zavodi in nastajali novi, nastale so nove višje in visokošolske organizacije, le ČZN, ki je pred vojno ponesel ime Maribora najdlje v svet, ni izšel. Zamuda je med drugim nastala tudi zaradi centraliziranja organiziranosti slovenskih zgodovinarjev v Zgodovinskem društvu za Slovenijo, v katero se je kot podružnica vključilo tudi do takrat samostojno mariborsko društvo. Osrednje društvo v Ljubljani je z Zgodovinskim časopisom dobilo svoje glasilo in ko je kot glasilo podružnic leta 1953 v Ljubljani začela izhajati še *Kronika* (časopis za krajevno zgodovino), je bilo ustanavljanje regionalnih zgodovinskih glasil prepuščeno zgolj lokalnim pobudam. Očitno je med mariborskimi kulturniki takrat bilo preveč cincanja in premalo poguma za uresničitev takih pobud. Čeprav je Maribor v drugi polovici petdesetih let imel v ustanovah, ki so pred vojno izšle iz Zgodovinskega društva, in v nastalih po osvoboditvi, pa tudi med srednješolskimi profesorji dovolj možnih sodelavcev revije, do obnove ČZN ni prišlo, kljub temu da sta bila v Mariboru še oba predvojna urednika (Franjo Baš in Janko Glazer). Tudi revija za kulturno politiko *Nova obzorja*, ki je izhajala v letih 1948–1964, ČZN ni mogla nadomestiti, čeprav je objavila tudi nekaj prispevkov, ki bi tematsko sodili vanj.

Šele v letih 1959–1961, ko se je kulturnim ustanovam v Mariboru pridružilo šest visokošolskih zavodov, je bila ustvarjena kadrovska in institucionalna možnost za ponovno oživitev znanstvenega dela. Tako je leta 1960 Višja komercialna šola vzela pod svoje okrilje mariborsko ekonomsko revijo *Naše gospodarstvo*, Združenje visokošolskih zavodov pa je sklenilo na predlog predstojnika dr. Vladimirja Bračiča izdajati *Znanstveno revijo*, za katero je svet združenja aprila 1964 tudi že namenil zagonska sredstva. Ker je bila samo zavest o potrebi obnove ČZN premalo, si je mariborska podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo ob proslavljanju šestdesetletnice Zgodovinskega društva leta 1963 in ČZN leto pozneje končno zastavila nalogo obnoviti svojo predvojno revijo. Uresničitev zamisli o ponovnem izhajanju ČZN se je konkretno in odločno lotil dr. Vladimir Bračič, ki se je zavedal pomena in vloge humanistične revije s takšno tradicijo, kot jo je imel ČZN. Njegov predlog o strnitvi obeh pobud (Visokošolskih zavodov in podružnice Zgodovinskega društva) je padel na plodna tla. Na posvetovanju 27. oktobra 1964 na Pedagoški akademiji, ki ga je sklical dr. Bračič, so se navzoči mariborski znanstveniki in kulturni delavci končno odločili za obnovo ČZN. Rojena je bila Nova vrsta ČZN. Oživljanje ČZN je trajalo polnih dvajset let, kar bosta Maribor in severovzhodna Slovenija kljub objektivnim težavam po drugi svetovni vojni pred zgodovino težko opravičila.

Izdajatelja časopisa sta postala Združenje visokošolskih zavodov Maribor in mariborska podružnica Zgodovinskega društva Slovenije, ki jo je vodil arhivar v Pokrajinskem arhivu Maribor prof. Antoša Leskovec. Za prvega urednika Nove vrste ČZN je bil določen profesor zgodovine na Pedagoški akademiji v Mariboru medievist Jože Koropec, ki je s komunikativnostjo, uredniško doslednostjo in raziskovalno prizadevnostjo to delo uspešno opravljal do junija 1984. Za nemoteno izhajanje revije se je obvezala mariborska Založba Obzorja, ki jo je vodil prof. Jože Košar.

Leta 1966 je z letnico 1965 izšel prvi letnik Nove vrste ČZN, ki je takoj naletel na zelo dober sprejem v domačih in tujih strokovnih krogih. Februarja 1966 je bil imenovan tudi stalni 19-članski uredniški odbor, ki so ga sestavljali: Vladimir Belaj (Pokrajinski muzej Ptuj), dr. Borut Belec (Pedagoška akademija Maribor), dr. Vladimir Bračič (predstojnik Visokošolskih zavodov Maribor), Janko Glazer (Študijska knjižnica Maribor – upokojenec), Ivan Grobelnik (Gimnazija Celje), Bruno Hartman (Študijska knjižnica Maribor), Jože Košar (Založba Obzorja Maribor), Antoša Leskovec (Pokrajinski arhiv Maribor), Drago Predan (Zgodovinsko-etnografsko društvo Celje), dr. Janez Rotar (Pedagoška akademija Maribor), Stanko Škaler (Posavski muzej Brežice), dr. Fran Sušnik (pisatelj – Ravne na Koroškem), Franc Šebjanič (publicist, Murska Sobota), dr. Vanek Šiftar (Višja pravna šola Maribor), Bogo Teplý (Pokrajinski muzej Maribor – upokojenec), Andrej Ujčič (Umetnostna galerija Maribor), dr. Sergej Vrišer (Pokrajinski muzej Maribor), Milan Ževart (Muzej narodne osvoboditve Maribor) in urednik Jože Koropec (Pedagoška akademija Maribor). Uredniški odbor se je prvič sestel 18. marca 1966, dr. Bračič pa je v njem aktivno sodeloval od začetka pa vse do smrti leta 1996.

Po dveh desetletjih je bil za dr. Koropcem za glavnega in odgovornega urednika ČZN imenovan dr. Bračič, takrat že zaslužni profesor na Pedagoški akademiji. Dr. Bračič je časopis uspešno urejal od 21. (1985) do prvega zvezka 28. letnika Nove vrste leta 1992. Takrat je urednikovanje zaradi bolezni predal mag. Marjanu Žnidariču.

V imenu Združenja visokošolskih zavodov Maribor je 28. decembra 1965 dr. Bračič z Založbo Obzorja podpisal prvo pogodbo o izdajanju in zalaganju ČZN. Ob ustanovitvi univerze v Mariboru leta 1975, katere prvi rektor je za dve mandatni obdobji postal dr. Bračič, so bile po njegovi zaslugi pravice in dolžnosti izdajatelja časopisa prenesene na Univerzo. Na osnovi zakona o javnem obveščanju (1973) je revija leta 1975 poleg uredniškega odbora dobila še izdajateljski svet, v katerem je bilo 15 članov. Poleg predstavnikov obeh izdajateljev in založnika še predstavniki Geografskega in Etnografskega društva, Zavoda za šolstvo, sodelavcev revije, skupščine občine Maribor in občinske konference Socialistične zveze Maribor. Po Francu Mariču in Stojanu Požarju je tretji predsednik izdajateljskega sveta ČZN leta 1981 postal dr. Bračič. Ko

je čez tri leta, leta 1984, prevzel uredniške posle revije, je funkcijo vodenja izdajateljskega sveta prepustil dr. Brunu Hartmanu, ostal pa je član sveta. Po tej spremembi v upravljanju revije se je število članov uredniškega odbora zmanjšalo na devet. Leta 1989 se je izdajateljski svet preimenoval v časopisni svet revije, ki je imel devet članov in je deloval do leta 1997.

Dr. Bračič je pri urejanju ČZN ostal zvest temeljnemu konceptu časopisa – interdisciplinarnosti, pridobil je nekaj novih sodelavcev, pokrivati pa je začel tudi področja oziroma stroke, ki se dotlej v ČZN niso pojavljale. Z vso upravičenostjo ga lahko uvrstimo v sam vrh velikih mož najstarejše slovenske zgodovinske revije, kot so bili dr. Fran Kovačič, profesorja Franjo Baš in Janko Glazer ter dr. Jože Koropec. Ne samo da je utemeljil in ustanovil po četrto stoletnem zastoju Novo vrsto ČZN, ves čas je kot znanstvenik – geograf revijo tudi soustvarjal in se v vlogi stalnega člana uredniškega odbora ter izdajateljskega sveta (precej let tudi v vlogi prvega moža obeh organov) čutil odgovornega za redno izhajanje in uspešno upravljanje revije, in to v obdobju, ko je vlagal izredne napore, da so mariborski visokošolski zavodi leta 1975 lahko prerasli v univerzo, ob tem pa bil še profesor na oddelku za geografijo na Pedagoški akademiji v Mariboru. V mariborsko kulturno dogajanje pa dr. Bračič ni bil vpet samo prek ČZN, ampak je bil nekaj let tudi uspešen predsednik založniškega sveta Založbe Obzorja in eno mandatno dobo tudi predsednik skupščine Kulturne skupnosti Maribor. To so bila leta, ko je bila Založba Obzorja kljub močno znižanim državnim subvencijam za knjige po številu izdanih naslovov knjig druga slovenska založba, mariborska kultura pa sredi velike gledališke investicije.

Že ob njegovi smrti sem zapisal, da bi težko našli človeka, ki bi se v življenju s tolikšno vnemo in življenjsko močjo loteval tako različnih stvari, kot se jih je dr. Vladimir Bračič. Njegovo življenje in delo se je odvijalo v burnem času povojne obnove in preobrazbe slovenske družbe, na katero se je odzival kot njen aktivni sooblikovalec. Ne samo da je bil odličen geograf, bil je tudi nadvse uspešen organizator, pedagog, politik ter družbeni in kulturni delavec. Njegov življenjski opus je vpet med pet področij, ki ga uvrščajo med tiste, ki so v drugi polovici 20. stoletja bistveno prispevali k oblikovanju duhovne podobe slovenskega naroda, še posebej Maribora in severovzhodne Slovenije.

Partizanščina je prva do temeljev ojeklenila njegov značaj. Prvo desetletje in pol po vojni ga najdemo v raznih krajih in na različnih funkcijah, povsod tam, kjer je s svojim znanjem in nesebičnostjo lahko največ pomagal (bil je šolski inšpektor, profesor in ravnatelj gimnazije, načelnik za prosveto in kulturo, sekretar SZDL, član Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije itd.). Neprecenljiva je bila vloga dr. Bračiča pri nastajanju in razvoju mariborske univerze, ki je v temeljih spremenila podobo in življenjski utrip Maribora ter njegovega zaledja. Njegova prva in največja ljubezen pa je ves čas ostajala

geografija. Na Slovenskem je le malo geografov s tako izostrenim smislom za historičnost v geografiji, kot je to pri dr. Bračiču. Največ pozornosti je v svojih raziskavah posvečal demografskim in socialno-gospodarskim pojavom. Mnogo njegovih geografskih razprav in drugih prispevkov je bilo objavljenih tudi v ČZN. Osebno sem se z dr. Bračičem seznanil v drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko sem kot predsednik Zgodovinskega društva v Mariboru postal tudi član uredniškega odbora ČZN. Najino sodelovanje se je okrepilo v času mojega vodenja Založbe Obzorja in njegovega predsedovanja založniškemu svetu ter skupnega delovanja v mestni kulturni skupnosti. Z leti se je najin odnos iz tovariškega sodelovanja razvil v iskreno prijateljstvo, skozi katero sem dr. Bračiča spoznal kot človeka najširših obzorij in človeške topline, od njega pa sem se tudi mnogo naučil.

Miklavž na Dravskem polju, november 2019

Marjan Žnidarič

Spodnještajerski deželnozborski slovenski poslanci za časa Taaffejeve vlade

Filip Čuček*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 94(497.4-18):323.15"1878/1896"

Filip Čuček: Spodnještajerski deželnozborski slovenski poslanci za časa Taaffejeve vlade. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 11–24

Avtor v članku analizira slovenske poslance v štajerskem deželnem zboru med leti 1878–1896. V tem času je bila nacionalna komponenta vse bolj vidna tudi na Spodnjem Štajerskem. Auersperg-Lasserjeva liberalna vladna »ekipa« je v 70. letih povsem ohromila (obetavni) nacionalni proces nenemških narodov, vlada grofa Eduarda Taaffeja pa je v naslednjem desetletju ravnala povsem drugače in skušala brez neposrednega vladnega pritiska posredovati med koalicijo na eni in nemškimi liberalci na drugi strani. To pa je vodilo k hitremu zaostrovanju nacionalnih odnosov v monarhiji.

Ključne besede: deželnozborski poslanci, Štajerska, Gradec, ustavna doba, nacionalizem, Taaffejeva vlada

1.02 Review Article
UDC 94(497.4-18):323.15"1878/1896"

Filip Čuček: Lower Styrian Slovene Provincial Assembly Members in the Times of Taaffe's Government. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 11–24

In this treatise, the author analyses Slovene members of the Styria provincial assembly between 1878 and 1896. The national component was more and more important also

* Dr. Filip Čuček, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija, filipc@inz.si

in the Lower Styria. In the 1870s, the Auersperg-Lasser liberal government “team” totally stopped the (promising) national process of the non-German nations, and the government of the Viscount Eduard Taaffe acted in a totally different way in which it tried to negotiate between the coalition on the one side and the German liberals on the other without using a direct government pressure. This led to quickly strained national relations within the monarchy.

Key words: members of the provincial assembly, Styria, Graz, constitutional era, nationalism, Taaffe government

V 70. letih 19. stoletja je Avstriji vladala Auersperg-Lasserjeva liberalna vladna »ekipa« in povsem ohromila (obetavni) nacionalni proces nenemških narodov. Slovenski idejnopolitični razcep je še dodatno oslabil slovenske vrste. Toda slovenska politika se je sredi desetletja ponovno poenotila in nastopila složno, kar je bilo glede na situacijo (nemški pritisk, ki je bil na Štajerskem še sploh očiten) še najbolj modro. Toda konec 70. let je zaradi »vzhodnega vprašanja« vlada vseeno nekoliko popustila, slovenska politika pa je nekoliko lažje zadihala.

Na spodnještajerskih deželnozborskih volitvah leta 1878 so slovenski kandidati po več kot desetletju ponovno zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih, na kaj več pa niso mogli računati. Graški deželni zbor je imel nemško liberalno večino. Vseh 12 poslancev veleposestva je bilo v ustavovernih rokah, prav tako pa vseh 6 poslancev trgovsko-obrtnih zbornic. V mestni kuriji so imeli liberalci vseh 19 poslancev. Slovenci so od 23 mandatov kmečke kurije mogli računati na največ 8 mandatov. Ostalih 15 poslanskih mest je pripadlo nemškemu konservativcu, ki so bili potencialni slovenski zaveznik. Ker pa se nemški liberalci na ostale »stranke« zaradi absolutne premoči niso rabili ozirati, tudi to ni kaj dosti zaleglo. V celjskem volilnem okraju sta bila leta 1878 izvoljena Ferdinand Dominkuš in Mihael Žolgar, v mariborskem Fran Radej in Janez Flucher, v slovenjgraškem Jožef Šuc, v ptujskem Michael Hermann, v ljutomerskem Ivan Kukovec ter v brežiškem volilnem okraju Ignac Žnideršič (med njimi štirje pravniki, dva posestnika ter po en bogoslovec in profesor).¹ Naslednje leto je vlada odstopila, namesto te pa je cesar za ministrskega predsednika imenoval grofa Eduarda Taaffeja. Njegova vlada, oprta na nemške konservativce in nenemške poslance, je ravnala povsem drugače

¹ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965), 297, 298, 388–92. Vasilij Melik, »Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja,« v: Vasilij Melik: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor: Litera, 2002), 486, 487. Prim. Filip Čuček, »Deželnozborske volitve na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, št. 1 (2007): 27. Filip Čuček, *Svoji k svojim* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), 58, 59, 94.

in skušala brez neposrednega vladnega pritiska posredovati med koalicijo na eni in nemškimi liberalci na drugi strani. To pa je vodilo k hitremu zaostrovanju nacionalnih odnosov v monarhiji. Prednacionalno »sožitje« je postajalo preteklost, nacionalna mobilizacija prebivalstva pa je pospešeno ubirala svojo pot.²

V štajerskem deželnem zboru štirje »stari« in štirje novi slovenski poslanci niso mogli računati na podobno zaveznitvo kot v državnem zboru. Deželnozborsko izkušnjo so že imeli Dominkuš, Radej, Hermann in Kukovec,³ medtem ko so se ostali štirje šele spoznavali s poslansko funkcijo. Mihael Žolgar (1833 Kačji Dol pri Šmarju pri Jelšah, 1890 Celje) je po študiju klasične filologije na Dunaju služboval kot gimnazijski profesor v Celju (1865–68), v Kranju (1868–72) – med leti 1869–72 je bil tudi šolski nadzornik za okraj Radovljica – in od leta 1872 spet v Celju. Med leti 1878–90 je bil poslanec v štajerskem deželnem zboru (in član šolskega odseka).⁴ Posestnik, krajevni šolski načelnik in med leti 1850–1900 župan v Št. Petru pri Mariboru Janez Flucher (1822 Št. Peter pri Mariboru, 1900 Št. Peter pri Mariboru) se je med štajerskimi deželnozborskimi poslanci obdržal zgolj en mandat (do leta 1884).⁵ Na drugi strani je publicist in bogoslovec Jožef Šuc (Schutz) (1837 Ponikva, 1900 Šmartno pri Slovenj Gradcu) v Gradcu vztrajal dva mandata. V štajerski deželni zbor (1878–90) je bil izvoljen kot župnik v Slovenj Gradcu (1874–84; od leta 1885 do smrti je bil župnik v Šmartnem pri Slovenj Gradcu). Bil je idejni pobudnik konservativne slovenske katoliške politične organizacije. Ustanovil je okrajno hranilnico, po njegovi zaslugi je slovenjgraški okrajni zastop prišel v slovenske roke; kot deželni poslanec je izposloval železnico Velenje – Dravograd.⁶ Leta 1874 nemški poslanec Ignac Žnideršič (1838 Brežice, 1887 Brežice), hišni posestnik, lastnik hiše v starem mestnem jedru (nekdanja lekarna), je na naslednjih volitvah zamenjal barve in (leta 1878 (uspešno) nastopil kot slovenski kandidat, leta 1884 je spet (sicer neuspešno) kandidiral na nemški strani).⁷

² Čuček, *Svoji k svojim*, 66, 67.

³ O njih glej več Filip Čuček, »Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90, št. 2 (2019).

⁴ Žolgar, *Mihael (1833–1890) – Slovenska biografija*, pridobljeno 29. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909016/>.

⁵ *Slovenec*, 25. 4. 1900. *Index of /fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/vodnik 2010*, pridobljeno 4. 4. 2019, http://mail.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/vodnik2010/Redakcija_vodnik-celota_STRANI_0959-1068.pdf, 985.

⁶ Šuc, *Jožef (1837–1900) – Slovenska biografija*, pridobljeno 29. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi675270/>.

⁷ *Stara lekarna*, pridobljeno 1. 4. 2019, <https://www.discoverbrezice.com/arhitektura/stara-lekarna>.

Slovenska spodnještajerska politika je nemško politiko kmalu omejila na mesta in nekatere trge,⁸ v Celju pa je po ljubljanski zmagi na občinskih volitvah leta 1882 celo načrtno zastavila »napad« na mesto. Pospešeni nacionalizem je sredi 80. let privedel do točke, ko se je bilo prebivalstvo v mešanih okrajih prisiljeno nacionalno opredeliti.⁹ Po prihodu Ivana Dečka v Celje (leta 1885) je slovenska javnost z optimizmom spremljala slovenski napredek, ki je vsekakor vznemirjal celjske in spodnještajerske Nemce.¹⁰ V deželnem zboru pa kljub volilni reformi iz leta 1883,¹¹ ki je znižala volilni cenzus, ni bilo upati na kakršenkoli slovenski napredek. Na volitvah leta 1884 so slovenski kandidati (od tega kar pet pravnikov, dva bogoslovca in en gospodarstvenik) sicer osvojili vseh osem poslanskih mest v kmečki kuriji (v mariborskem okraju sta zmagala baron Hermann Gödel-Lannoy in Fran Radej, v celjskem Mihael Vošnjak in Ferdinand Dominkuš, v ptujskem Božidar Raič (leta 1886 je umrl, na nadomestnih volitvah pa je bil izvoljen Fran Jurtela), v ljutomerskem Ivan Kukovec, v slovenjgraškem Jožef Šuc ter v brežiškem Jožef Jerman), toda že konec leta so sredi proračunske debate zapustili deželni zbor, češ da so v Gradcu povsem zaman.¹²

Med njimi so bili tudi prvič izvoljeni poslanci. Baron in pravnik Hermann Gödel-Lannoy (1820 Maribor, 1892 Maribor) je najprej služboval v Dalmaciji, postal leta 1848 okrajni sodnik v Kopru, leta 1850 svetnik pri finančni prokuraturi v Trstu, od koder je prišel v Budimpešto ter postal leta 1854 finančni prokurator v Bratislavi. Leta 1858 je postal finančni prokurator v Benetkah, leta 1866 pa vojni intendant pri avstrijski vojski v Italiji in se je kot civilni adlatus nadvojvode Albrehta pogajal z italijansko vlado. Nato je bil do leta 1880 finančni prokurator v Nižji Avstriji, ko se je upokojil. Med let 1879–1891 je bil državnozborni poslanec v mariborski kmečki kuriji in zastopal slovenske interese. Med leti 1884–90 je bil poslanec štajerskega deželnega zbora (leta

⁸ Janez Cvirn, »Politične razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taaffeja (1879–1893),« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73, št. 1 (2002): 9. Vasilij Melik, »Slovenska politika v Taaffejevi dobi,« v: Melik, *Slovinci 1848–1918*, 523.

⁹ Bojan Cvelfar, »'Z narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust ...' Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja,« v: *Celjski zbornik* (Celje: Osrednja knjižnica, 1997), 7, 8. Prim. Janez Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja* (Celje: Novi tednik – Radio Celje, 1990), 93–96.

¹⁰ Prim. *Südsteirische Post*, 31. 8. 1889. Prim. Čuček, *Svoji k svojim*, 70–80.

¹¹ Janez Cvirn, »Deželnozborna volilna reforma na Štajerskem,« *Studia historica Slovenica* 1, št. 2 (2001): 345–52.

¹² Melik, *Volitve*, 388–92. Prim. Čuček, »Deželnozbornske volitve«, 33. Manfred Uratnik, *Wahlrechtsreform, Kultur- und Sozialpolitik im Steiermärkischen Landtag (1893–1890). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades* (Graz, 1966), 117. Edith Marko-Stöckl, »Der steiermärkische Landtag,« v: *Die Habsburger-monarchie*, Band VII/2 (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000), 1698.

1884 je bil imenovan za namestnika deželnega glavarja). Kot politik je bil sicer v prvi vrsti pristaš vlade, šele za tem slovenski poslanec; s svojimi zvezami je za Slovence tudi marsikaj dosegel.¹³

Leta 1884 je v poslanske klopi sedel Mihael Vošnjak (1837 Šoštanj, 1920 Glion pri Territetu (Švica)), mlajši brat Josipa Vošnjaka. Po študiju tehnike v Gradcu (1852–56) in na Dunaju (1857) je do predčasne upokojitve leta 1879 (zaradi slabega zdravja) delal na avstrijskih železnicah, nazadnje na inšpektoratu Južne železnice v Gradcu. Leta 1880 se je naselil v Celju in se (tudi pod bratovim vplivom) začel poglobljati v gospodarske razmere in pomen kreditnega združništva. Prizadeval si je za močan denarni zavod v središču Spodnje Štajerske in je leta 1881 po zgledu Schulze-Delitzscheve hranilnice in posojilnice ustanovil Celjsko posojilnico (pomagal je ustanavljati hranilnice in posojilnice tudi drugod). Na njegovo pobudo so leta 1883 v Celju ustanovili Zvezo slovenskih posojilnic, leta 1905 pa Zadružno zvezo. Kot liberalni politik je pokazal velike organizacijske sposobnosti. Skupaj s Gödel-Lannoyem je leta 1881 ustanovil časopis *Südsteirische Post*, v Celju pa je izdajal mesečnik *Zadruga* (1884–89, od leta 1891 *Slovensko zadrugo*). Kot štajerski deželnozborski poslanec v celjski kmečki kuriji (1884–97) in državnozborski poslanec (1885–97) je odločno zastopal slovenske gospodarske in politične pravice, še posebej pa si je prizadeval za razvoj kreditnega združništva na Slovenskem. Leta 1910 se je (po smrti žene) odpovedal vsem položajem in dolžnostim ter se preselil v Gorico. Tam je (leta 1911) sodeloval pri ustanovitvi znanstvenega časopisa *Veda* in podpiral mlado slovensko liberalno inteligenco (ki se je zbirala pri sinu Bogumilu). Od leta 1915 do smrti je živel v Švici.¹⁴

Po smrti Michaela Hermanna je bil za poslanca ptujske kmečke kurije izvoljen Božidar Raič (1827 Žvab pri Ormožu, 1886 Ljubljana), ki je imel sicer zelo kratek (deželno in državnozborski) poslanski mandat (1884–86). Ognjevit govornik in ljudski tribun iz časa taborov je bil (po študiju filozofije in bogoslovja) sprva kaplan v Ljutomeru (1850), nato v Slivnici pri Hočah, od leta 1853 pa profesor slovenščine in suplent za zgodovino in geografijo na mariborski višji gimnaziji. Leta 1860 je bil zaradi zahtev po slovenskem učnem jeziku premeščen v Haloze (Sv. Barbara). Toda ta manever ni načel njegove politične afinitete, saj je na ptujskem koncu sodeloval pri več ali manj vseh aktivnostih, dejaven pa je bil tudi širše (Slovenska matica, ptujska in ljutomerska čitalnica, Slovenski narod). Navezoval je stike s prekmurskimi Slovenci,

¹³ *Goedel-Lannoy, Hermann, baron (1820–1892) – Slovenska biografija*, pridobljeno 29. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi204775/>.

¹⁴ *Vošnjak, Mihael (1837–1920) – Slovenska biografija*, pridobljeno 29. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi813537/>.

zavzemal se je za Zedinjeno Slovenijo s centrom v Ljubljani, za odcepitev Spodnje Štajerske in priključitev h Kranjski.¹⁵

Raiča je leta 1886 v deželnem zboru zamenjal pravnik Fran Jurtela (1853 Hvaltinci v Slovenskih goricah, 1926 Ptuj), ki je tam ostal do leta 1909; leta 1890 je postal namestnik deželnega glavarja. Sprva je kot odvetniški koncipient služboval na Ptuj, leta 1886 pa je prevzel odvetniško pisarno Alojzija Gregoriča in se aktivno vključil v politično življenje na Spodnjem Štajerskem. Postal je eden stebrov ptujskega slovenstva (še posebej dejaven je bil v narodnih društvih). Leta 1883 je ustanovil Hranilno in posojilno društvo na Ptuj (in mu načeloval od leta 1899 do smrti). Po slovenski zmagi na volitvah v ptujski okrajni zastop je leta 1887 postal njegov predsednik. Nato je nekaj časa živel v Šmarju pri Jelšah (1891–1897) – tu je bil izvoljen za župana in je na občini vpeljal slovensko uradovanje. Potem pa se je spet vrnil na Ptuj, nadaljeval odvetniško prakso in bil dejaven tudi v javnem in političnem življenju – posebej aktiven je bil pri ustanavljanju ptujskega Narodnega doma. Po razpadu spodnještajerske sloge se je (skupaj s Franom Rosino in Miroslavom Plojem) skušal zoperstaviti ideološki »delitvi«. Marca 1909 so tako (predvsem zaradi dogovorov o skupnem nastopu na deželnozborskih volitvah) ustanovili Stranko zjedinjenih Slovencev (oziroma Konservativno stranko), ki pa je na volitvah doživela popoln polom. Po razpadu Avstro-Ogrske je Jurtela kot vladni komisar prevzel regentstvo mestne občine Ptuj. Mesec kasneje je (najbrž tudi zaradi omenjenega dejstva) zaprosil za razrešitev, ostal pa je član mestnega sveta.¹⁶

Pravnik je bil tudi Jožef Jerman (1826 Otočec, 1898 Rajhenburg). Več let je delal kot okrajni komisar v Brežicah in naposled do upokojitve na Ptuj. Po upokojitvi (1884) je bil na deželnozborskih volitvah (slovenski konservativni kandidat) izvoljen v brežiški kmečki kuriji za deželnozborskega poslanca (do leta 1896). Leta 1885 je neuspešno kandidiral za državnozborskega poslanca v mestni kuriji.¹⁷

¹⁵ Franz Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*. Teilband 2: M–Z (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014), 987. I, pridobljeno 29. 3. 2019, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi480586/>. Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci* Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015), 204, 205.

¹⁶ Jurtela, *Fran (1853–1926 – Slovenska biografija)*, pridobljeno 3. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi261453/>. Filip Čuček, »Fran Jurtela,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl (Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018), 155, 156.

¹⁷ Jerman Jožef, pridobljeno 1. 4. 2019, <http://www.posavci.si/osebe/jerman-jo%C5%BEef/290/>.

V drugi polovici 80. let se je spodnještajerska politika skoncentrirala v Celju, agilnost celjskih Slovencev pa je v začetku 90. let postala več kot očitna.¹⁸ Po sokolskem društvu, ki je leta 1890 postalo eno izmed središč družabnega in narodnega življenja v mestu, so dobili še koncesijo za Zvezno tiskarno, ki je maja 1891 začela izdajati slovenski časopis *Domovina*.¹⁹ Vse to je popolnoma zaostriło nacionalne odnose v mestu, na drugi strani pa sprožilo homogenizacijo (nemške in slovenske) nacionalne politike. Zaradi silovite nemške »obrambe« so Slovenci nastopali slogaško, strankarski boji pa so bili potisnjeni v ozadje.²⁰ Leta 1890 je bilo med osmimi poslanci spet veliko pravnikov (pet) ter po en gospodarstvenik, bogoslovec in profesor. V Celju sta zmagala Mihael Vošnjak in Josip Sernec, v Mariboru Fran Radej in Franc Robič, na Ptujju Fran Jurtela, v Brežicah Jožef Jerman, v Ljutomeru Ivan Dečko in v Slovenj Gradcu Ivan Lipold, sicer slovenski liberalni protikandidat.²¹

Pod vplivom brata Janka se je pravnik Josip Sernec (1844 Slovenska Bistrica, 1925 Ljubljana) začel že zgodaj ukvarjati s političnim življenjem. Ko se je sredi 70. let preselil v Celje in odprl lastno odvetniško pisarno, je hitro postal eden vodilnih celjskih slovenskih politikov; takoj po svojem prihodu je že vložil prvo slovensko tožbo, to pa je postala stalna praksa njegove odvetniške pisarne. Leta 1887 je bil izvoljen v štajerski deželni zbor (ostal do 1902). V tem času je bil namestnik štajerskega deželnega glavarja. Po slovenski zmagi na volitvah v celjski okrajni zastop je bil do leta 1905 njegov predsednik. V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja je bil nesporno eden voditeljev spodnještajerske slovenske politike. Sodeloval je pri ustanovitvi Celjske posojilnice leta 1881 (predsedoval ji je od leta 1886 do smrti) in Južnoštajerske hranilnice

¹⁸ Prim. Arnold Suppan, »Die Untersteiermark, Krain und das Küstenland zwischen Maria Theresia und Franz Joseph (1740–1918)«, v: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken*, hg. von Arnold Suppan (Berlin: Siedler, 1998), 327. Janez Cvirn, »Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914)«, v: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci* (Rogaška Slatina, Maribor: Univerza, 1993), 304.

¹⁹ Janez Cvirn, »Josip Sernec, rodoljub z dežele«, v: *Josip Sernec, Spomini*, ur. Janez Cvirn (Celje: 2003), 131. Prim. Janez Cvirn, »Gospodarska politika celjske občine 1890–1914«, *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990): 437, 438. Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!* (Celje: Zgodovinsko društvo, 2005), 10.

²⁰ Čuček, *Svoji k svojim*, 98–103. Prim. Cvirn, »Josip Sernec«, 135, 136. Andrej Pančur, »Nastanek političnih strank«, v: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije I*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), 33, 34.

²¹ Melik, *Volitve*, 388–92. Prim. Čuček, »Deželnozborske volitve«, 35.

(1889), ki sta bili ključni instituciji slovenske gospodarske emancipacije na Spodnjem Štajerskem.²²

V Sernečevi odvetniški pisarni se je kot mlad pravnik kalil Ivan Dečko (1859 Središče ob Dravi, 1908 Feldhof pri Gradcu). Sprva se je zaposlil v odvetniški pisarni Janeza Orosela v Mariboru (že tam se je uveljavil kot eden glavnih političnih organizatorjev), leta 1885 pa se je preselil v Celje in se zaposlil pri Sernecu. S tem se je center spodnještajerske politike začel vse bolj oblikovati v Celju, Dečko pa je precej pospešil slovenski »prodor« v mestu ob Savinji (leta 1887 je kot prvi na Štajerskem dosegel slovenski vpis v zemljiško knjigo, istega leta je preprečil izvajanje ukaza štajerskega deželnega šolskega sveta, da se mora šolski pouk v zadnjem razredu ljudskih šol poučevati v nemščini). Pod Sernečevim okriljem se je vse bolj oblikoval v pretkanega politika. Politika, ki sta jo zagovarjala oba, je pripeljala leta 1889 do pomembne zmage pri volitvah v celjski okrajni zastop. Ob vztrajnem pritisku na »nemško« mesto Celje je slovenska politika osvojila tudi strateško pomembno okoliško občino, ki je kot nekakšen obroč oklepala mesto, konec julija 1889 pa v Celju ustanovila še Južnoštajersko hranilnico. Med leti 1890 in 1907 je bil štajerski deželnozborski poslanec (v ljutomerski in celjski kmečki kuriji). Leta 1891 je odprl svojo odvetniško pisarno in z veliko vnemo nadaljeval s svojimi prizadevanji (predvsem) pri jezikovnih sporih na Spodnjem Štajerskem. S pаметno politiko, ki jo je krojil tudi sam, so spodnještajerski Slovenci popolnoma osvojili podeželje, spodnještajersko nemštvo pa omejili na mesta in nekatere trge. Slovenska politika je dosegla, da se je slovenska prisotnost v Celju na prelomu stoletja precej okrepila, na drugi strani pa je tudi to vplivalo na razpad spodnještajerske sloge (Dečko je zaradi duševne bolezni prav tedaj (leta 1907) izgubil mandat in se umaknil iz političnega življenja).²³

Poslanec mariborske kmečke kurije Franc Robič (1841 Limbuš, 1913 Maribor) pa je bil sprva ljudskošolski učitelj. Nato se je izšolal za profesorja in od leta 1872 služboval na mariborskem učiteljskišču. Bil je tudi šolski nadzornik za mariborski in radgonski okraj. Leta 1891 je bil izvoljen v državni zbor (leta

²² *Sernec, Josip (1844–1925) – Slovenska biografija*, pridobljeno 1. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi563524/>. Mateja Jeraj, »Josip Sernec,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 151, 152. *Sernec, Spomini*.

²³ *Dečko, Ivan (1859–1908) – Slovenska biografija*, pridobljeno 3. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi170839/>. Filip Čuček, »Ivan Dečko,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, 159, 160. Vekoslav Špindler, *Dr. Ivan Dečko in njegova doba* (Maribor, 1938). Filip Čuček, »Politična dejavnost Ivana Dečka do začetka devetdesetih let 19. stoletja,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 1 (2012): 21–38. Filip Čuček, »Ivan Dečko – učitelj« slovenskih županov in »duša« spodnještajerske politike na prelomu stoletja,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014): 23–34. Andrej Studen, »Žalosten konec slovenskega rodoljuba,« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 81, št. 1 (2010): 29–37.

1907 je kot kandidat Katoliške kmečke zveze volitve izgubil), od leta 1890 pa je bil štajerski deželnozborski poslanec (leta 1897 je bil kot prvi Slovenec izvoljen v štajerski deželni odbor, v katerem je ostal do smrti). Udeleževal se je zlasti debat o gospodarskih vprašanjih. Bil je pobudnik slovenske obstrukcije v štajerskem deželnem zboru v letih 1910–13.²⁴

Liberalni protikandidat Ivan Lipold (1842 Mozirje, 1897 Sv. Peter pod Sv. gorami) je študiral bogoslovje v Mariboru in na Dunaju. Deloval je v več krajih, nazadnje v Sv. Petru pod Sv. gorami. Leta 1890 je bil izvoljen za deželnozborskega poslanca v slovenjgraškem kmečkem okraju (proti Josipu Šucu); na volitvah leta 1896 zaradi bolezni ni več kandidiral.²⁵

* * *

V slabih dvajsetih letih (1878–1896) je slovensko politiko v Gradcu zastopala več kot polovica pravnikov (9 od 17);²⁶ leta 1884 je njihov delež znašal celo tri četrtine, potem pa je do leta 1896 spet padel na polovico (poleg njih so bili še trije bogoslovci, po dva posestnika in profesorja ter gospodarstvenik). V tem času sta bila med poslanci tudi dva župana.

Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1878–1896

kmečka kurija

1878

- Ferdinand Dominkuš in Mihael Žolgar (Celje)
- Fran Radej in Janez Flucher (Maribor)
- Jožef Šuc (Maribor)
- Michael Herman²⁷ (Ptuj)
- Ivan Kukovec (Ljutomer)
- Ignac Žnideršič (Brežice)

²⁴ Robič, Franc (1841–1913) – *Slovenska biografija*, pridobljeno 1. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi510378/>.

²⁵ Lipold, Ivan (1842–1897) – *Slovenska biografija*, pridobljeno 1. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi332319/>.

²⁶ Prim. Jure Gašparič, »Ivan Šusteršič,« v: *Slavni slovenski pravdarji*, ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl (Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018), 166.

²⁷ Umril leta 1883, namesto njega Raič.

1884

- Hermann Gödel-Lannoy in Fran Radej (Maribor)
- Mihael Vošnjak in Ferdinand Dominkuš (Celje)
- Božidar Raič²⁸ (Ptuj)
- Ivan Kukovec (Ljutomer)
- Jožef Šuc (Slovenj Gradec)
- Jožef Jerman (Brežice)

1886

- Fran Jurtela (Ptuj)

1890

- Mihael Vošnjak in Josip Sernec (Celje)
- Fran Radej in Franc Robič (Maribor)
- Fran Jurtela (Ptuj)
- Jožef Jerman (Brežice)
- Ivan Lipold (Slovenj Gradec)
- Ivan Dečko (Ljutomer)

Poimenski seznam 1878–1896 (in poklicna struktura)

- Dečko Ivan – pravnik
- Dominkuš Ferdinand – pravnik
- Flucher Janez – posestnik/župan
- Gödel Lannoy Hermann – pravnik
- Hermann Michael – pravnik
- Jerman Jožef – pravnik
- Jurtela Fran – pravnik/župan
- Kukovec Ivan – pravnik
- Lipold Ivan – bogoslovec
- Radej Fran – pravnik
- Raič Božidar – bogoslovec
- Robič Franc – profesor
- Sernec Josip – pravnik
- Šuc Jožef – bogoslovec
- Vošnjak Mihael – gospodarstvenik
- Žnideršič Ignac – posestnik
- Žolgar Mihael – profesor

²⁸ Umrl leta 1886, namesto njega Jurtela.

VIRI IN LITERATURA

Časopisje

Slovenec, 1900.

Südsteirische Post, 1889.

Literatura

Franz Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*. Teilband 1: A–L; Teilband 2: M–Z. Wien 2014.

Bojan Cvelfar, »Z narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust ...« Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja. V: *Celjski zbornik*. Celje 1997, 7–44.

Janez Cvirn, Deželnozborska volilna reforma na Štajerskem. *Studia historica Slovenica* 1, št. 2 (2001): 345–53.

Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci*. Celje, Ljubljana 2015.

Janez Cvirn, Gospodarska politika celjske občine 1890–1914. *Zgodovinski časopis* 44, št. 3 (1990): 435–50.

Janez Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*. Celje 1990.

Janez Cvirn, Politične razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taaffeja (1879–1893). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73, št. 1 (2002): 7–12.

Janez Cvirn, Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914). V: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*. Rogaška Slatina 1993.

Filip Čuček, Deželnozborske volitve na Spodnjem Štajerskem v Taaffejevi dobi. *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, št. 1 (2007): 23–37.

Filip Čuček, Fran Jurtela. V: *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018, 155, 156.

Filip Čuček, Ivan Dečko – »učitelj« slovenskih županov in »duša« spodnještajerske politike na prelomu stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014): 23–34.

Filip Čuček, Ivan Dečko. V: *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018, 159, 160.

Filip Čuček, Politična dejavnost Ivana Dečka do začetka devetdesetih let 19. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 1 (2012): 21–38.

Filip Čuček, Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90, št. 2 (2019).

Filip Čuček, *Svoji k svojim*. Ljubljana 2016.

Dečko, Ivan (1859–1908) – Slovenska biografija. Pridobljeno 3. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi170839/>.

Dominkuš, Ferdinand (1829–1901) – Slovenska biografija. Pridobljeno 28. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi177535/>.

Jure Gašparič, Ivan Šusteršič. V: *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018, 166.

Goedel-Lannoy, Hermann, baron (1820–1892) – Slovenska biografija. Pridobljeno 29. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi204775/>.

Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo!* Celje 2005.

Hermann, Mihael (1822–1883) – Slovenska biografija. Pridobljeno 28. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi230085/>.

Index of/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/vodnik2010. Pridobljeno 4. 4. 2019, http://mail.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/vodnik2010/Redakcija_vodnik-celota_STRANI_0959-1068.pdf, 985.

Mateja Jeraj, Ferdinand Dominkuš. V: *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018, 136, 137.

Jerman Jožef. Pridobljeno 1. 4. 2019 – <http://www.posavci.si/osebe/jerman-jo%C5%BEef/290/>.

Josip Sernec, Spomini (ur. Janez Cvirn). Celje 2003.

Jurtela, Franc (1853–1926 – Slovenska biografija. Pridobljeno 3. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi261453/>.

Kukovec, Ivan Nepomuk (1834–1908) – Slovenska biografija. Pridobljeno 28. 3. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi309061/>.

Lipold, Ivan (1842–1897) – Slovenska biografija. Pridobljeno 1. 4. 2019, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi332319/>.

Edith Marko-Stöckl, Der steiermärkische Landtag. V: *Die Habsburger-monarchie*, Band VII/2. Wien 2000, 1683–1718.

Mateja Jeraj, Josip Sernec. V: *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018, 151, 152.

Vasilij Melik, Slovenska politika ob začetku dualizma. V: Vasilij Melik: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak). Maribor 2002, 303–06.

Vasilij Melik, Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja. V: Vasilij Melik: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak). Maribor 2002, 485–93.

Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi. V: Vasilij Melik: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak). Maribor 2002, 521–31.

Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem*. Ljubljana 1965.

Andrej Pančur, Nastanek političnih strank. V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije* (ur. Jasna Fischer). 1. Ljubljana 2005, 31–36.

Raič, Božidar (1827–1886) – Slovenska biografija. Pridobljeno 29. 3. 2019. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi480586/>.

Robič, Franc (1841–1913) – Slovenska biografija. Pridobljeno 1. 4. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi510378/>.

Sernec, Josip (1844–1925) – Slovenska biografija. Pridobljeno 1. 4. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi563524/>.

Stara lekarna. Pridobljeno 1. 4. 2019. <https://www.discoverbrezice.com/arhitektura/stara-lekarna>.

Andrej Studen, Žalosten konec slovenskega rodoljuba. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 81, št. 1 (2010): 29–37.

Arnold Suppan, Die Untersteiermark, Krain und das Küstenland zwischen Maria Theresia und Franz Joseph (1740–1918). V: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken* (hg. von Arnold Suppan). Berlin: Siedler, 1998, 264–348.

Vekoslav Špindler, *Dr. Ivan Dečko in njegova doba*. Maribor 1938.

Šuc, Jožef (1837–1900) – Slovenska biografija. Pridobljeno 29. 3. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi675270/>.

Manfred Uratnik, *Wahlrechtsreform, Kultur und Sozialpolitik im Steiermärkischen Landtag (1893–1890). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*. Graz 1966.

Vošnjak, Josip (1834–1911) – Slovenska biografija. Pridobljeno 28. 3. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi813114/>.

Vošnjak, Mihael (1837–1920) – Slovenska biografija. Pridobljeno 29. 3. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi813537/>.

Žolgar, Mihael (1833–1890) – Slovenska biografija. Pridobljeno 29. 3. 2019. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi909016/>.

LOWER STYRIAN SLOVENE PROVINCIAL ASSEMBLY MEMBERS IN THE TIMES OF TAAFFE'S GOVERNMENT

Summary

In the 1870s, the Auersperg-Lasser liberal government “team” totally stopped the (promising) national process of the non-German nations. The Slovene ideological-political division weakened the Slovene members even more. But the Slovene politics was reunited again in the middle of the decade and acted as one, this being according to the situation (the German pressure that was even more evident in Styria) the best possible decision. At the end of the 1870s, the government did indulge a little due to the “eastern question”, and the Slovene politics was able to relax and win the next elections in all provincial electoral districts.

In 1878, the Slovene candidates again won all eight mandates of the provincial curia. In Celje electoral district, Ferdinand Dominkuš and Mihael Žolgar were elected, in Maribor district Fran Radej and Janez Flucher, in Slovenj Gradec Jožef Šuc, in Ptuj Michael Herman, in Ljutomer Ivan Kukovec, and Ignac Žnideršič in Brežice electoral district.

In 1884, baron Hermann Gödel-Lannoy and Fran Radej won in Maribor electoral district, in Celje district Mihael Vošnjak and Ferdinand Dominkuš, in Ptuj Božidar Raič (he died in 1886, Fran Jurtela won the substitute elections), in Ljutomer Ivan Kukovec, in Slovenj Gradec Jožef Šuc, and Jožef Jerman in Brežice.

In 1890, Mihael Vošnjak and Josip Sernec won in Celje, Fran Radej and Franc Robič in Maribor, Fran Jurtela in Ptuj, Jožef Jerman in Brežice, Ivan Dečko in Ljutomer, and Ivan Lipold in Slovenj Gradec.

UNTERSTEIRISCHE SLOWENISCHE LANDTAGSABGEORDNETE IN DER ZEIT DER TAAFFE REGIERUNG

Zusammenfassung

In den 1870er regierte in Österreich das Auersperg-Lasser liberale „Regierungsteam“ und legte den (vielsprechenden) nationalen Prozess der nichtdeutschen Völker lahm. Die slowenische ideenpolitische Kluft schwächte die slowenische Seite noch zusätzlich. Die slowenische Politik vereinigte sich Mitte der 1870er wieder und trat einträchtig auf, was in der gegebenen Situation (der deutsche Druck, der in der Steiermark noch stärker war) die bestmögliche Entscheidung war. Die Regierung gab jedoch Ende der 1870er wegen der „östlichen Frage“ etwas nach, deswegen hatte es die slowenische Politik leichter und gewann die Wahlen in allen Landeswahlbezirken.

Im Jahr 1878 gewannen die slowenischen Kandidaten wieder alle acht Mandate der Landeskurie. In dem Celje/Cilli Wahlbezirk wurden Ferdinand Dominkuš und Mihael Žolgar gewählt, in dem Mariborer/Marburger Fran Radej und Janez Flucher, in dem Slovenj Gradec/Windischgratz Jožef Šuc, in dem Ptuj/Pettau Michael Herman, in dem Ljutomer/Luttenberger Ivan Kukovec und in dem Brežice/Ranner Wahlbezirk Ignac Žnideršič.

1884 gewannen die Wahlen in Maribor/Marburger Wahlbezirk Baron Hermann Gödel-Lannoy und Fran Radej, in dem Celje/Cilli Mihael Vošnjak und Ferdinand Dominkuš, in dem Ptuj/Pettau Božidar Raič (er starb im Jahr 1886, die Ersatzwahlen gewann Fran Jurtela), in dem Ljutomer/Luttenberger Ivan Kukovec, in dem Slovenj Gradec/Windischgratz Jožef Šuc und in dem Brežice/Ranner Wahlbezirk Jožef Jerman.

Im Jahr 1890 siegten in Celje/Cilli Mihael Vošnjak und Josip Sernec, in Maribor/Marburg Fran Radej und Franc Robič, in Ptuj/Pettau Fran Jurtela, in Brežice/Ranne Jožef Jerman, in Ljutomer/Luttenberger Ivan Dečko und in Slovenj Gradec/Windischgratz Ivan Lipold.

Vzpostavitev slovensko-avstrijskih odnosov po razpadu habsburške monarhije¹

Andrej Rahten*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4:436)"1918/1919", 327(497.4:436)"1918/1919"

Andrej Rahten: Vzpostavitev slovensko-avstrijskih odnosov po razpadu habsburške monarhije. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 25–51

Članek, ki temelji na slovenskih in avstrijskih arhivskih virih, govori o začetkih slovensko-avstrijskih odnosov po razpadu habsburške monarhije. Podrobno je predstavljeno vzpostavljanje diplomatsko-konzularnih predstavništev v novih državah, pri čemer je prvič ocenjen pomen Ljubljane kot sedeža zastopništva avstrijske republike, na katerem je deloval Josef Fasching. Po drugi strani pa sta ovrednoteni tudi vloži prvih jugoslovanskih predstavnikov slovenskega rodu na Dunaju Ivana Švegla in Josipa Pogačnika.

Ključne besede: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Republika Nemška Avstrija, Josip Pogačnik, Josef Fasching, Ivan Švegel

1.01 Original Scientific Article

UDC 94(497.4:436)"1918/1919", 327(497.4:436)"1918/1919"

Andrej Rahten: The Establishment of the Slovene-Austrian Relations after the Break-up of the Habsburg Monarchy. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 25–51

The article, which is based on Slovene and Austrian archival materials, describes the beginnings of the Slovene-Austrian relations after the break-up of the Habsburg Monarchy. The establishment of diplomatic and consular offices in the new states is pre-

* dr. Andrej Rahten, znanstveni svetnik ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija; andrej.rahten@zrc-sazu.si

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6–7069 (A) *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom habsburške monarhije*.

sented in detail. The importance of Ljubljana as the seat of the representation office of the Austrian Republic, where Josef Fasching was active, is presented for the first time. The roles of the first Yugoslav representatives of Slovene origin, Ivan Švegel and Josip Pogačnik, who were active in Vienna, are also evaluated.

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Republic of German Austria, Josip Pogačnik, Josef Fasching, Ivan Švegel

UVOD

Stoletnica *Senžermenske pogodbe* je nedvomno dober povod za (nov) razmislek o začetkih slovensko-avstrijskih odnosov. Pred stoletjem se med Slovenci in Avstrijci niso izoblikovale zgolj meje v geografskem pomenu, ampak je prišlo ob razpadu habsburške monarhije tudi do razhajanj na številnih drugih področjih. Nastala je vrsta sporov med oblastmi v Ljubljani in na Dunaju, ki je za Slovence po več stoletjih skupnega bivanja v mnogonarodni državi skoraj preko noči postal prestolnica tuje, pravzaprav sovražne države. Seveda je imela ta ločitev tudi predzgodovino, ki jo je Franc Rozman v zborniku o slovensko-avstrijskih odnosih v 20. stoletju strnil v naslednjo ugotovitev: »Zadnjih četrtn stoletja skupnega bivanja Slovencev in Nemcev v okviru avstroogrške monarhije zaznamuje začetek tistih tenzij v političnem življenju, ki jih v prejšnjih obdobjih ni bilo, zdaj pa so postajale vse hujše in večje; njihov vrhunec predstavljajo prva svetovna vojna, razpad monarhije in usoda dveh narodov nekdanje skupne države, ki je ostala obremenjena za vse 20. stoletje.«²

Slovenski politiki so po prevratu soustanovili Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, avstrijski pa so iz nemško govorečih jedrnih kronovin stare Avstrije sestavili novo republiko. Ne eni ne drugi se niso hoteli izreči za naslednike stare monarhije, a so iz nasledstva skupne države izhajali številni spori, ki jih je bilo treba reševati tudi po diplomatski poti. Prav želja po raziskavi začetkov slovensko-avstrijskih odnosov je bila glavna motivacija za nastanek tega prispevka, čeprav je povod za njegov nastanek novejšega datuma, saj je povezan z nedavno predstavitvijo zadnje knjige dr. Rudolfa Agstnerja, diplomata in kronista zgodovine avstrijske diplomacije v eni osebi.³ Med pripravami na

² Rozman, *Odnos*, str. 63.

³ Agstner, *Handbuch des k. (u.) k. Konsulardienstes*. V Den Haagu rojeni Rudolf Agstner (1951–2016) se je lahko pohvalil z uspešno diplomatsko kariero, med katero je Avstrijo med drugim predstavljal na sedežu Združenih narodov v New Yorku, predvsem pa je bil dejaven v afriških državah, nazadnje kot veleposlanik v Etiopiji in stalni predstavnik pri Afriški uniji. Toda vsa desetletja je hkrati tudi neumorno raziskoval zgodovino avstrijske diplomacije, od habsburških časov pa do avstrijske republike. Tako je napisal 15 knjig in prek 200 študij, ki so še danes nepogrešljivo čtivo za poznavalce zgodovine diplomacije. Kot je poudaril Franc Rozman v svojem prispevku na ljubljanski predstavitvi knjige 21.

predstavitev knjige sem izbrskal eno od zadnjih Agstnerjevih pisem, v katerem me je ob pisanju svoje predzadnje monografije o avstrijskih diplomatskih povprašal, ali mi je morda znano ime dr. Josefa Faschinga.⁴ Ta nekdanji okrajni komisar v Celju je bil 8. novembra 1918 namreč imenovan za »pooblaščenca nemško-avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve« pri tedanji slovenski vladi v Ljubljani. Fasching je bil po Agstnerjevih ugotovitvah sploh prvi zastopnik avstrijske republike v tujini.⁵ Ta podatek seveda daje misliti, da bi kazalo nekoliko več napisati o začetkih slovensko-avstrijskih odnosov v ustanovnem letu novih držav.

DIPLOMATSKI ZAPLETI V NEKDANJI PRESTOLNICI

29. oktobra 1918 so Slovenci s slovesnostjo v središču Ljubljane vstopili v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁶ Tokrat nimam namena razpravljati o tem, ali in v kolikšnem smislu so imeli znotraj te države Slovenci konfederalni status. Dejstvo je, da se je ta tvorba s sedežem v Zagrebu, ki ji je formalno načeloval kot predsednik Narodnega veča SHS Anton Korošec, že po enem mesecu združila s Kraljevino Srbijo v novo državo pod dinastijo Karađorđevićev. Kljub temu je zanimivo vprašanje, kakšni so bili odnosi Narodne vlade SHS in njene naslednice Deželne vlade za Slovenijo z oblastmi v sosednji Avstriji. Pri tem seveda ne odstopam od znanih ugotovitev, da Država SHS ni bila mednarodnopravno priznana. Vendar je vseeno očitno, da je ljubljanska vlada poskušala gojiti diplomatske stike z nekaterimi državami na območju razpadle habsburške monarhije, običajno s pooblastilom, pogosto pa tudi brez izrecnega vedenja zagrebških in beograjskih oblasti.

Že prva vlada, ki jo je vodil Josip vitez Pogačnik, nekdanji podpredsednik avstrijskega državnega zbora, je ocenila, da bo treba z avstrijsko republiko vzpostaviti stalne stike. Za to nalogo je Pogačnik pooblastil Ivana Švegla,

oktobra 2019, se imamo prav Agstnerju zahvaliti, da bolje poznamo tudi številne slovenske konzule, ki so služili pod zastavo habsburške monarhije. Agstnerja sem kot zgodovinar spoznal že pred desetletjem, saj sva pogosto raziskovala podobne teme, ki segajo v čas diplomacije habsburške monarhije. Po spletu naključij sem na Dunaju sodeloval tudi z vodilnim poznavalcem diplomatskega in konzularnega arhiva v Haus-, Hof- und Staatsarchivu dr. Gerhardom Gonso, ki je prevzel plemenito nalogo, da je dokončal in uredil – sicer že v veliki meri napisano – zadnje Agstnerjevo delo. Knjiga je nepogrešljiv priročnik za poznavanje zgodovine konzularne službe nekdanje skupne države.

⁴ Osebni arhiv avtorja, Agstnerjevo pismo avtorju, 28. 11. 2014.

⁵ Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, str. 382.

⁶ Število memoarskih in znanstvenih del o prevratnih dogajanjih na Slovenskem je zelo obsežno. Na tem mestu velja zato omeniti zgolj najnovejše delo Jurija Perovška in tam navedeni seznam virov in literature. Perovšek, *Slovenski prevrat*, str. 308–322.

nekdanjega avstro-ogrškega konzula v ZDA in Kanadi. Po telefonu mu je sporočil, da se je z Narodnim večem SHS v Zagrebu dogovoril, naj prevzame predstavništvo nove države na Dunaju. 6. novembra 1918 je Pogačnikova vlada imenovala Švegla za konzularnega agenta na Dunaju in ga prijavila pri zadnjem cesarsko-kraljevem ministrskem predsedniku Heinrichu Lammaschu. Toda ta sklep je morala Pogačnikova vlada po opozorilu tajnika Narodnega veča SHS Alberta Kramerja že čez tri dni preklicati. Šele ko je ljubljanska vlada dobila 13. novembra pooblastilo Narodnega veča SHS, je lahko Švegla obvestila, da je imenovan za zaupnika Narodnega veča SHS na Dunaju.⁷

Slika 1: Ivan Švegl
(vir: arhiv družine Simcic)

Slika 2: Josip Pogačnik
(vir: NUK)

Toda Švegl očitno ni bil edini jugoslovanski predstavnik na Dunaju.⁸ 31. oktobra 1918, torej na dan, ko je bila ustanovljena v Ljubljani Narodna vlada SHS, je začel na Dunaju delovati Jugoslovanski odbor, ki ga je vodil dr. Rudolf Sardelič, podpredsednik pa je bil Andrej Gabršček.⁹ Sardeličev odbor je takoj zaprosil Narodno veče SHS v Zagrebu, naj pošlje na Dunaj delegata za sodelovanje z odborom. Iz Zagreba je prišel odgovor šele čez 12 dni. Pooblastilo za zastopanje na Dunaju je dobil dr. Petar Defranceschi, vendar ne kot delegat pri Jugoslovanskem odboru, ampak kot konzularni agent Države SHS. To je

⁷ *Narodno vijeće SHS*, str. 59, 239 in 259.

⁸ Več o Šveglu diplomatski dejavnosti Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*.

⁹ Svolfjšak, »Označen sem«, str. 368.

povzročilo precej zmede, saj je vmes na Dunaju že začel delovati tudi Švegel.¹⁰ V izogib morebitnim nesporazumom je Pogačnikova vlada 20. novembra Šveglu naročila: »Da ne pride do konfliktov z drugimi jugoslovanskimi dunajskimi krogi, se Vas tudi povabi, da delujete sporazumno z Odborom južnih Slavena in zlasti tudi z dr. Petrom Defranceschijem, ki po poročilih ondi v prid Jugoslovancem tudi uspešno deluje.«¹¹ Toda tako Defranceschi kot tudi Švegel sta delala vsak zase, nista pa želela sodelovati z Jugoslovanskim odborom. Da je bil zaplet še večji, pa je poskrbela Narodna vlada v Sarajevu, ki je tudi poslala na Dunaj svojega predstavnika dr. Božidarja Čerovića, dvornega svetnika v bivšem avstro-ogrskem skupnem finančnem ministrstvu.¹²

Švegel je kasneje to zmedo komentiral z naslednjimi besedami: »Vsak Slovenec ali Bosanec, ki je živel na Dunaju, je hotel postati ambasador, nastale so takoj intrige in 'cenkanje', da so nas začeli Avstrijci zasmehovati, neki dr. Defranceschi je bil tako neuk v diplomaciji, da si je pustil napraviti gumijasto stampiljo na nemškem in francoskem jeziku, kjer se je ob enem tituliral kot 'Konsularagent' in 'Chargé d'affaires' Jugoslavije /.../.«¹³ Nič čudnega torej, da so v vodstvu *Bayerischer Lloyd*a Švegla naslavljali kar kot »predstavnik hrvaške narodne vlade«. Seveda pa so zaradi zapletov prestižnega značaja trpeli navadni državljani: avstrijski državni sekretar za zunanje zadeve dr. Otto Bauer je tako rotill Sardelića, naj uredi prevoz goriških beguncev iz taborišča Bruck ob Litvi, saj jih avstrijska država nima več s čim hraniti.¹⁴

Sploh se je diplomacija Države SHS v fazi nastajanja soočala s številnimi težavami, pri čemer so svojo vlogo odigrali tudi nedefinirani odnosi s Kraljevino Srbijo.¹⁵ Da ti niso v najboljšem stanju, so opazili tudi avstrijski diplomati. V tej zvezi je zanimivo poročilo o dogajanjih na ženevski konferenci v začetku novembra 1918, na kateri so se prvič srečali predstavniki Kraljevine Srbije in Jugoslovanskega odbora z Antonom Korošcem, ki je predstavljal južne Slovane habsburške monarhije. Poročilo je nastalo v času, ko je v Bernu še delovalo cesarsko in kraljevo poslaništvo.¹⁶ Avstro-ogrski generalni konzul je opazil veliko Koroščevo popularnost, saj so ga ob prihodu v Ženevo na želez-

¹⁰ *Narodno vijeće SHS*, str. 239.

¹¹ Arhiv Jugoslavije, fond 334, fascikel 204, Dosje Ivana Švegla [dalje: AJ, DIŠ], Pogačnikov dekret Šveglu, 20. 11. 1918.

¹² *Narodno vijeće SHS*, str. 258.

¹³ Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla.

¹⁴ *Narodno vijeće*, str. 260 in 509.

¹⁵ Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 182–199.

¹⁶ Švica je dolgo odlašala s priznanjem avstrijske republike, priznala jo je šele 9. januarja 1920. Cesarska in kraljeva poslaništvo v Bernu in generalni konzulat v Zürichu sta bila kot zadnji predstavištvi stare monarhije razpuščena 31. oktobra 1920. Moos, *Habsburg*, 93.

niški postaji pričakali z ovacijami. Njegovega sogovornika Nikolo Pašića, ki je vodil delegacijo Kraljevine Srbije, pa je srbska kolonija sprejela zelo hladno. Prav tako je pozornost vzbudila izjava enega od Pašićevih spremljevalcev, da ima pravico do sankcije ustave jugoslovanske države samo kralj iz dinastije Karađorđević. Pašić je menda zagovarjal »konfederacijo pod srbskim vodstvom«, njegovi nasprotniki pa so se zavzemali za »polno enakopravnost vseh treh plemen«. Na Korošca so se obrnili tudi srbski zagovorniki federalistične republike, češ da bo samo s takšno preureditvijo mogoče prelomiti s starimi sistemi. Slovenski državnik je bil sicer bolj zadržan, je pa poudarjal, da je habsburški cesar Karel južnim Slovanom priznal pravico do samoodločbe.¹⁷

S podporo Kraljevine Srbije je bilo težko uresničevati diplomatske ambicije eksponentov Države SHS. Toda še težje jih je bilo uresničevati brez nje. Predsedstvo Narodnega veča SHS je sicer imenovalo svoje konzularne agente, poleg Defranceschija na Dunaju so bili še v Beogradu Valerijan Pribičević, Budimpešti Marko Petrović in Pragi Roko Bradanović. Vendar je moralo že 8. novembra 1918 zaprositi ministrstvo za zunanje zadeve Kraljevine Srbije, naj jim pomaga odposlati kopije depeš, saj v Zagrebu niso vedeli, ali so slednje sploh prispele do pravih naslovnikov.¹⁸

Tako v Šveglovem kot Defranceschijevem primeru jugoslovanska stran sploh ni zaprosila Avstrijcev za agrema. Toda kljub temu je dunajska vlada v znak dobre volje njuno delovanje dovoljevala. To pa ni pomenilo, da je lahko avtomatično računala na reciprociteto pri imenovanju svojih zastopnikov v Ljubljani, kot bi to vsaj v mirnejših časih zahtevali diplomatski običaji.

OD CESARSKEGA URADNIKA DO REPUBLIKANSKEGA ZASTOPNIKA

Kot sem omenil že v uvodu, je dunajski urad za zunanje zadeve za zastopanje avstrijskih interesov v Ljubljani 8. novembra 1918 pooblastil Josefa Faschinga, ki je bil do takrat zaposlen na okrajnem glavarstvu v Celju.¹⁹ O Faschingu imamo zelo malo podatkov, saj se kot uradnik v javnosti politično ni izpostavljajal, čeprav je glede na takratne razmere v mestu ob Savinji mogoče s

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues Politisches Archiv, Liasse Personalien [dalje: ÖSTA/ADR, AA, NPA, LP], karton 381, Mapa Ernest Krulej, Poročilo avstro-ogrskega generalnega konzula iz Ženeve, 7. 11. 1918.

¹⁸ *Narodno vijeće*, str. 59, 239 in 259.

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Osebna mapa Josefa Faschinga [dalje: ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF], Bauerjev dekret o Faschingovem imenovanju, 8. 11. 1918. Zahvaljujem se kolegu Dieterju Lautnerju, ki mi je pomagal pri iskanju citiranega gradiva.

precejšnjo gotovostjo sklepati, da se je prišteval k nemškim nacionalcem. Med prvo svetovno vojno je poleg funkcije okrajnega komisarja deloval tudi pri zagotavljanju pomoči družinam mobiliziranih vojakov, s čimer si je marca 1918 prislužil tudi posebno priznanje štajerskega državnega namestništva.²⁰ Nekdanji cesarski uradnik v Celju je bil torej po prevratu imenovan na mesto predstavnika avstrijske republike v Ljubljani. Kot izhaja iz zaprisege, ohranjene v Faschingovi osebni mapi, je kot »služabnik države Nemške Avstrije« prisegel pri svoji »moški besedi« in »državljski časti«, da bo z vsemi svojimi »fizičnimi in duševnimi močmi« služil »nemškoavstrijski domovini«, »brez-pogojno« in »ne glede na žrtve«. Njegovo delo naj bi temeljilo na zakonih, ki jih je sprejela Narodna skupščina, izvršuje pa vlada.²¹

Fasching je nastopni obisk pri Pogačniku opravil 14. novembra 1918.²² Sprva se je zdelo, da gre v Faschingovem primeru za zgolj začasno imenovanje. Bauer je namreč menil, da Fasching nima ne potrebne izobrazbe in ne ustrezne avtoritete, zato je bil sprožen postopek za novega predstavnika – dvornega svetnika Adalberta Kotziana. A ko so z Dunaja zaprosili, da mu jugoslovanska stran podeli agrema, dolgo časa sploh niso dobili odgovora. Po večkratnih urgencah pa je ta le prišel v obliki telegrama iz Ljubljane. Podpisan je bil predsednik Narodne vlade SHS Pogačnik: »Hofrat Kotzian nicht genehm.« Bauer je 26. novembra 1918 pisno zaprosil Pogačnika, Švegla in Defranceschija, naj jugoslovanska stran vsaj pojasni razloge za odklonitev.²³

Izkazalo se je, da je bil glavni razlog za odklonilni odnos Katzianova pretekla funkcija: do 8. novembra 1918 je bil namreč predsednik Okrožnega sodišča v Celju, nakar je bil odstavljen.²⁴ Bauer je neformalno izvedel, da so Kotziana v Ljubljani odklonili zato, ker je veljal za »renegata«. Ker je moral poskrbeti za zapolnitev številnih drugih mest, se je Bauer konec novembra 1918 odločil, da bo v Ljubljani ostal Fasching, a le kot odpravnik poslov. Za Ljubljano ni želel več predlagati nikogar, pač pa se je odločil, da bo poslal poslanika v Zagreb.²⁵ Tako je bila Ljubljana v diplomatskem smislu degradirana v korist Zagreba.

Fasching je torej ostal v Ljubljani. Ena od nalog, ki jih je imel, je bilo tudi reševanje zapletov v primerih, ko so tako oblasti na Dunaju kot v Ljubljani posegale v pristojnosti druga drugi. Tipičen primer so bili mobilizacijski pozivi. 4. februarja 1919 je tako dunajski državni urad za zunanje zadeve pri Defranceschiju zaprosil za intervencijo glede ravnanja pri mobilizaciji državljanov

²⁰ *Deutsche Wacht*, 23. 3. 1918, str. 3.

²¹ ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJE, Obrazec za zaprisego v službi Nemške Avstrije.

²² Perovšek, *Slovenski prevrat*, str. 133–134.

²³ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich* [dalje: ADÖ], I, str. 193–195.

²⁴ *Ravniharjevi spomini*, str. 135.

²⁵ ADÖ, I, str. 216.

Nemške Avstrije. Janko Brejc, nekdanji poverjenik za notranje zadeve, ki je sredi januarja 1919 prevzel vodenje Deželne vlade za Slovenijo, je namreč zagrozil z izgonom tistim, ki so se hoteli izogniti mobilizaciji s sklicevanjem na nemško poreklo. Brejc je na seji vlade 3. marca pojasnil, da je šlo za nesporazum, ki je nastal na podlagi pogovora s Faschingom. Slednji ga je namreč povprašal, ali bodo vpoklicani tudi prebivalci nemške narodnosti, odgovoril pa mu je, »da se pač ne bode pripuščalo zlorabe v tem smislu, da bi se prebivalci pod pretvezo nemške narodnosti oprostili vojaške službe, sicer pa vživali vse udobnosti jugoslovanskega državljanstva«. Čeprav je Brejc kasneje trdil, da je govoril »čisto na splošno, ne da bi omenjal prebivalstvo spornega ozemlja«, se vendarle zdi, da ga je Fasching kar dobro razumel.²⁶

Kljub takšnim in podobnim nesporazumom se je Fasching obdržal na funkciji celo leto. Potrdila ga je tudi beograjska vlada »v uradni misiji kot šefa ekspoziture zaradi vidiranja potnih listin v Ljubljani«.²⁷ Podobne naloge je v istem času opravljal v Zagrebu Stephan Iselstöger. Njun položaj pa je postal nekoliko vprašljiv, ko je Avstrija poslala v Beograd za gerenta svojega zastopništva Wilhelma Engertha. Šlo je za izkušenega konzula, ki je bil na to funkcijo izbran verjetno tudi zaradi svojega rojstnega kraja – bil je namreč rojen v Mariboru.²⁸ Engerth je v depeši 14. avgusta 1919 opozoril na pogovor z generalnim sekretarjem na zunanjem ministrstvu Rajkom Vintrovićem, ki je avstrijskega kolega nejeverno vprašal, ali se Fasching in Iselstöger sploh nahajata na diplomatski listi zastopništva v Beogradu. Engerth mu je zagotovil, da sta oba podrejena beograjskemu predstavništvu. Kljub temu je iz Engerthove depeše jasno razvidno, da mu kompetence kolegov v Ljubljani in Zagrebu niso bile povsem jasne. Prav tako ni vedel, pri katerih oblasteh in v kakšni funkciji sta bila sploh akreditirana. Vintrović pa ga je ob tej priložnosti tudi opozoril, da tudi status jugoslovanskih predstavništev v Avstriji ni povsem jasen. Pri tem je imel v mislih zlasti dejavnost jugoslovanskih zastopnikov v Gradcu. Vintrović je izrazil prepričanje, da so težave v komunikaciji med državama tudi posledica pomanjkanja diplomatskih izkušenj jugoslovanskih funkcionarjev, ki so zato premalo poučeni o svojih kompetencah.²⁹

Ni povsem jasno, kakšno zastopstvo Jugoslovancev v Gradcu je imel v mislih Vintrović. Kolikor je mogoče sklepati na podlagi ohranjenih virov, so se tamkajšnji Slovenci morali zanašati predvsem na lastno iznajdljivost. Do začetka januarja je »zastopništvo Jugoslovancev na Nemškem Štajerskem v

²⁶ Ribnikar, *Sejni zapiski*, II, str. 12–13.

²⁷ ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Nota zastopnika Kraljevine SHS na Dunaju avstrijskemu državnemu sekretarju Bauerju, 17. 4. 1919.

²⁸ Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, str. 203 in 381.

²⁹ ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Engerthova depeša državnemu uradu za zunanje zadeve, 14. 8. 1919.

Gradcu« vodil Slavko Farkaš, nato pa sta mu sledila dr. Vekoslav Vršič in Pavel Šega.³⁰ O tem vprašanju bi bile potrebne nadaljnje raziskave, čeprav se zdi, da bo ustrezne vire težko najti.

Fashing je bil razrešen 16. novembra 1919.³¹ Kakšni so bili razlogi za njegovo zamenjavo, je težko povsem zagotovo reči. Na podlagi ohranjenih virov je mogoče sklepati, da so bili tudi zdravstvene narave, saj je že 5. septembra zaradi zdravstvenega stanja zaprosil za šesttedenski dopust. Poudaril je, da nujno potrebuje počitek, saj ni imel dopusta že vse od leta 1913.³² Koliko in ali sploh so k Faschingovi razrešitvi botrovale tudi pritožbe, ki jih najdemo v njegovi arhivski osebni mapi, je seveda posebno vprašanje. Šlo je namreč za precej kontradiktorne trditve, ki so bile mešanica političnih diskvalifikacij in očitkov o korupciji. Po eni strani so mu očitali, da je nastopal preveč nemško nacionalistično.³³ Po drugi strani pa si je prislužil pritožbo, da je bil Slovencem celo preveč naklonjen.³⁴ V obeh primerih pa so mu očitali, da zadeve rešuje premalo skrbno.

³⁰ *Slovenec*, 13. 1. 1919, str. 4.

³¹ Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, str. 42.

³² ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Faschingova prošnja državnemu uradu za zunanje zadeve za dopust, 5. 9. 1919.

³³ O nepravilnostih na predstavnstvu v Ljubljani govori podrobno tudi nepodpisani memorandum, ki je glede na kontekst verjetno plod interne inšpekcije. Avtor memoranduma je tako trdil, da je imel Fasching nad vrati napis »Nemški konzulat« in ne »Nemškoavstrijski«. Izrazilo je menda protežiral Nemce pred Slovenci in se ravnal po strankarskem načelu, kar je vodilo v korupcijo (nekoč je menda ena od strank pustila zanj cigare s pripombo: »Šef bo že vedel, zakaj so.«). Hkrati je bilo Faschingu očitano preveč ležerno obravnavanje vlog za izdajanje potnih listov. Ko je nekoč obiskal zagrebškega kolega Iselstögerja, ki je veljal za pridnega in vestnega uradnika, mu je svetoval, naj si vendar toliko ne prizadeva in naj žigosanje listin prepusti kar enemu od pisarjev. Sploh je menda Fasching preveč posegal v utečene postopke, pri čemer mu je avtor pritožbe očital, da je uredil potne liste svojemu nečaku, ki sploh ni bil nemški Avstrijec. Pritožbe so letele tudi na njegovo kadrovsko politiko, saj je menda kot uslužbenca zaposlil bivšega telovadnega učitelja z ene od ljubljanskih srednjih šol, katerega najboljša kvalifikacija je bila, da je bil – rajhovski Nemec. ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Memorandum o razmerah na ljubljanskem predstavnstvu, nepodpisano, nedatirano.

³⁴ Tozadevno kritiko si je Fasching prislužil s strani graške izpostave organizacije Deutsche Mittelstelle. Tudi v njenem dopisu so se znašli očitki na račun prepočasnega urejanja zadev in da je bil Fasching v osebni komunikaciji s strankami pogosto neprijazen, celo grob. Menda se je premalo brigal za zadeve Nemcev, še zlasti glede osvoboditve interniranih, po drugi strani pa naj bi šel preveč naproti Slovencem. Vodstvo graške organizacije je zahtevalo Faschingov odpoklic, pri tem pa je izrazilo tudi skrb, da bi ga lahko nasledil njegov namestnik dr. Kurt Leitmaier, ki da je znan po pomanjkanju energije pri zastopanju interesov nemškoavstrijskih državljanov. ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Dopis organizacije graške izpostave Deutsche Mittelstelle državnemu uradu za zunanje zadeve, 10. 10. 1919.

Kakorkoli že, na Dunaju so se naposled odločili, da »samouka« Faschinga zamenjajo z izkušenim konzulom, ki se je lahko pohvalil z bogatimi poklicnimi izkušnjami iz časa habsburške monarhije. Rudolf Kohlruss, nekdanji avstro-ogrski poslanik v Sofiji, je bil sicer že od januarja 1919 vodja oddelka za potne listine na predstavnštvu v Ljubljani, nato pa je bil ob Faschingovi zamenjavi imenovan za konzula. Na tem mestu je ostal do leta 1924, ko ga je nasledil generalni konzul Felix Strautz.³⁵

Tudi Faschingovi kritiki so priznavali, da je v poprevratni dobi potekalo delo avstrijskega predstavnika v Ljubljani v neugodnih razmerah.³⁶ Zastopal je interese države, ki je bila sicer sosednja, a so bili odnosi z njo zaradi procesa ločevanja zelo kompleksni, pogosto pa tudi sovražni.

DEAVSTRIZACIJA SLOVENIJE

Proces »deavstrizacije« Slovenije, kot ga je domiselno poimenoval Ervin Dolenc, je potekal relativno hitro.³⁷ Seveda je bil najbolj viden po zlomu »trdnjavskega trikotnika« na Štajerskem, a močno so ga občutili tudi ljubljanski Nemci. Ob vstopu v leto 1919 so mladi nacionalisti po kavarnah pobrali nemške časopise in jih sežgali pred Kazino, nekdanjim simbolom nemške moči v mestu.³⁸ Ljubljanska vlada je prepovedala uvoz avstrijskih političnih časnikov, razen v kolikor niso bila namenjeni njenim poverjeništvom. Ni pa bil prepovedan uvoz nepolitičnih listov, kamor je vlada štela tudi *Wiener Zeitung*.³⁹

Bilo je slišati tudi pritožbe, da oblasti nove države izganjajo nemške uradnike iz stanovanj v Ljubljani. Slovenski tisk jim je kot protiutež očital ravnanje s slovenskimi uradniki v Gradcu. Sredi februarja 1919 so menda enemu izmed njih brez najave vdrli v stanovanje, pohištvo pa zmetali v klet.⁴⁰ S težavami so se soočali tudi podjetniki, saj je čezmejno trgovanje potekalo po zapletenem postopku prek dveh pooblaščenih institucij: v Beogradu je bila to Praška kreditna banka, na Dunaju pa *Deutschösterreichisches Warenverkehrsbüro*.⁴¹

Tudi menjava poštnih štampiljk ni bila izvedena preko noči. Poverjeništvu za promet je sredi januarja 1919 izdalo ukaz, da so štampiljke nekdanje

³⁵ Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes*, str. 203. Sedež avstrijskega konzulata je bil na Turjaškem trgu 4.

³⁶ ÖSTA/ADR, BKA/AA, NAR, OMJF, Dopis organizacije graške izpostave Deutsche Mittelstelle državnemu uradu za zunanje zadeve, 10. 10. 1919.

³⁷ Dolenc, *Deavstrizacija*.

³⁸ Milčinski, *Dnevnik*, 415.

³⁹ Ribnikar, *Sejni zapiski*, II, 78.

⁴⁰ *Slovenec*, 19. 2. 1919, str. 2.

⁴¹ *Slovenec*, 23. 4. 1919, str. 3.

monarhije še v rabi, iz starih jeklenih dvojezičnih pa, da je po možnosti treba izsekati nemški napis.⁴² Februarja 1919 je bil po navodilu beograjske vlade ukinjen promet s poštними nakaznicami z Avstrijo.⁴³ Toda že sredi istega meseca je na seji ljubljanske vlade poverjenik za promet dr. Pavel Pestotnik poročal, da je bila poslana na Dunaj skupina poštних uradnikov, ki so v nekdanji prestolnici študirali poslovanje poštne hranilnice. Pestotnik je zadovoljno ugotovil: »Nemška Avstrija jim je šla zelo na roko.«⁴⁴ Po svoje je res šlo za zelo kontradiktorno situacijo: v času vojaških spopadov na Koroškem in Štajerskem so ljubljanski poštni uradniki hodili na posvetovanja z avstrijskimi kolegi, ki so jim prijazno svetovali pri ustanavljanju Poštno-čekovnega urada za Slovenijo.

V slovenskem tisku so se v mesecih po razpadu skupne države vrstili kritični članki na račun razmer v stari Avstriji, pa naj je šlo za upravno-politično, gospodarsko ali kulturno področje. Le redko je bilo mogoče prebrati sklicevanje na staro ureditev, pa še v teh primerih je bilo treba izbirati besede. Tak primer previdnega poudarjanja avstrijskega zgleda je bila organizacija turističnega prometa, ki »je slovela po celem kontinentu kot ena najboljših« in bi na njenih osnovah kazalo iskati rešitve tudi v novi državi.⁴⁵ Ali pa kritika politike beograjske vlade zaradi podražitev železniškega prevoza. Ljubljanski dnevnik *Slovenec* je namreč 25. aprila 1919 napadel odločitev vlade, da za 200 % podraži prevoz na Južni železnici, s čimer bodo revni ljudje prisiljeni zopet hoditi peš. Pri tem je primerjal položaj v Avstriji, ki da ima očitno večji socialni čut, saj se je vožnja podražila za 1. razred samo 100 %, za drugi 66 % in tretji 55 %. V istem časopisu so se takrat znašle tudi pripombe zaradi domnevnega šikaniranja potnikov na vlakih na mejni kontroli Špilje, ki je bilo posledica stroge politike beograjske vlade.⁴⁶

Največji kamen spotike med dunajsko in ljubljansko vlado je bilo vprašanje razmejitev na Koroškem in Štajerskem. V Mariboru je tempo od 1. novembra 1918 narekoval Rudolf Maister, pogosto tudi prehitro za okus poverjenikov ljubljanske vlade.⁴⁷ 27. januarja 1919 je ob obisku ameriške komisije pod vodstvom podpolkovnika Shermana Milesa v Mariboru prišlo do izgrediv, ko so nemški protestniki pod vodstvom nekdanjega župana Johanna Schmidererja želeli izročiti Američanom improvizirane glasovnice z zahtevo po priključitvi mesta Avstriji. Ob posredovanju slovenskih vojakov je bilo ubitih in ranjenih

⁴² *Slovenec*, 14. 1. 1919, str. 3.

⁴³ *Slovenec*, 20. 2. 1919, str. 4.

⁴⁴ Ribnikar, *Sejni zapisniki*, I, 371.

⁴⁵ *Slovenec*, 21. 2. 1919, str. 5–6.

⁴⁶ *Slovenec*, 23. 4. 1919, str. 3.

⁴⁷ Podrobno o boju za Maribor v prevratni dobi Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski*.

več ljudi.⁴⁸ Dogodek je prišel v zgodovino kot »mariborska krvava nedelja« (čeprav je bil tistega dne ponedeljek).

Vesti o mariborskih žrtvah so v Avstriji povzročile precejšnje razburjenje. Nemško govoreči študenti na graški univerzi so protestirali proti nadaljevanju študija nenemških kolegov, njihove zahteve pa je podprl rektorat. Ost je bila uperjena v prvi vrsti proti slovenskim študentom, medtem ko naj bi ne bilo zamer do hrvaških.⁴⁹ Tudi ravnateljstvo graške trgovske akademije je Slovence izključilo.⁵⁰ Podobne zahteve so se pojavile tudi na poljedelski visoki šoli, ki je s sklepom profesorskega zbora zaradi mariborskih dogodkov izključila iz svojih vrst slovenske in hrvaške slušatelje. Sledila sta še sklepa dunajske univerze in visoke tehnične šole, ki sta iz istega razloga prav tako sklenili izključiti vse južnoslovanske študente.⁵¹ To je bil nedvomno še en argument več, da je treba izpolniti staro slovensko zahtevo o ustanovitvi univerze, ki jo avstrijske vlade niso bile pripravljene podpreti.

Tudi med mariborskimi pogajanci, ki so potekala sredi februarja 1919 med Avstrijci in Slovenci, so se pokazala ostra nasprotja med nekdanjimi sodržavljani. Anonimni avtor dopisa s Štajerskega je v komentarju prerekanj glede razmejitve citiral v časniku *Slovenec* tudi domnevno izjavo enega od avstrijskih pogajalcev: »Vi nas hočete iztrebiti, ker imate sedaj vso oblast. A prišel bo čas, ko bomo imeli mi vso oblast in tedaj bomo iztrebili mi vas.« Kljub pristranskosti pisca komentarja pa takšne izjave avstrijskega delegata v napetem vzdušju pogajanj ni mogoče izključiti. Slovenski odgovor na tovrstne grožnje tudi ni bil presenetljiv: nemški nacionalisti naj ne bi imeli pravice do kritike, saj so v času habsburške monarhije ravnali enako, čeprav jih je vezal znameniti 19. člen *Temeljnega ustavnega zakona* o zaščiti narodnostnih pravic. Tudi sklep pisca komentarja je bil pričakovan: »Manjšina mora biti lojalna.«⁵²

⁴⁸ *Slovenec*, 29. 1. 1919, str. 1.

⁴⁹ *Slovenec*, 2. 2. 1919, str. 3. Kot povračilni ukrep je bila ustavljena dobava premoga graški tehniki, za katero sta se pošiljala iz Slovenije dva vagona. *Slovenec*, 4. 2. 1919, str. 2.

⁵⁰ Mariborski policijski ravnatelj Ivan Senekovič je kasneje opisal tudi naslednji incident na graški trgovski akademiji: »Ko je par slovenskih akademikov zapuščalo zavod, je na trgovskega akademika Zdolška navalil bivši praporščak, učiteljščnik Reich z besedami: 'Du Hund, jetzt werden wir deutsch reden!' in ga med pritrjevalnim vpitjem zbrane množice pobil na tla ter obdeloval, da se je Zdolšek zgrudil in krvav obležal na tleh. Množica ga je nato siloma tirala na policijo, kjer mu pa niso mogli dokazati nobenega delikta, ter so ga morali pustiti na svobodo.« Senekovič, *Sedemindvajseti januar*, str. 113.

⁵¹ *Slovenec*, 5. 2. 1919, str. 6; *Slovenec*, 6. 2. 1919, str. 2. Senat dunajske univerze je sicer izključenim študentom predčasno priznal zimski semester kot dokončan. V *Slovencu* je izšel tudi komentar, da je nastopil čas za uvedbo francoščine kot obveznega jezika v vseh slovenskih srednjih šolah, »da bodo naši dijaki lahko študirali na zapadu in da se nam odpre zapadna kultura«. *Slovenec*, 6. 2. 1919, str. 3.

⁵² *Slovenec*, 16. 2. 1919, str. 2.

Definicija lojalnosti je bila v obeh državah seveda stvar interpretacije. V primeru koroških Slovencev si jo je najbolj radikalno razlagal koroški deželni upravitelj Arthur Lemisch, ko je po oktobrskem plebiscitu 1920 kljub predhodnim svečanim obljubam o varovanju manjšinskih pravic javno napovedal, da je treba iz »zapeljancev«, ki so glasovali za Jugoslavijo, že v eni generaciji spet narediti Korošce.⁵³ A tudi Nemci, ki so ostali na jugoslovanski strani meje, so takoj začutili, da v novi državi niso zaželeni. Znano je, da so Kočevarji protestirali proti slovenskemu pouku v ljudskih šolah. Pod udarom so bile zlasti šole v lastništvu društva *Deutscher Schulverein*, ki jih je slovenski tisk označeval za »brutalni način nemškega obmejnega, germanizatoričnega boja«, naperjenega proti slovenskim otrokom.⁵⁴ Da so se pod pretvezo odpravljanja predvojnih krivic sedaj dogajale nove, kaže na primer ravnanje slovenskih oblasti na šentiljski šoli, ko so se morali šolarji pod prisilo vpisovati v slovenske razrede.⁵⁵ Konec marca so bili nemški učitelji v Mariboru odpuščeni, šole pa zaprte, dokler niso prevzeli njihovih mest slovenski.⁵⁶

Posebno kočljivo je bilo vprašanje razdelitve premoženja nekdanje skupne države. Pogačnik je že z dopisom 17. novembra 1918 Šveglu naročil, naj pooblasti enega ali dva zaupnika na vsakem od ministrstev nekdanje države za inventariziranje aktov, dva dni kasneje pa mu je bilo dodeljeno tudi »vrhovno zastopstvo pri konferencah za likvidacijo bivšega zunanjega in vojnega ministrstva na Dunaju«.⁵⁷ Toda Švegel je bil imenovan za eksperta v delegaciji Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci. Po njegovem odhodu je vodstvo jugoslovanske likvidacijske komisije na Dunaju ljubljanska vlada zaupala dr. Miroslavu Ploju, nekdanjemu državnoborskemu poslancu iz Štajerske. Mednarodna likvidacijska komisija je delovala po načelu soglasja, zato je bilo seveda njeno delo zelo zahtevno, saj je obstajalo že v načelu nasprotje med zastopnikom avstrijske države in ostalimi članicami. Med najtežje dosjeje so spadali razdelitev kulturnih dobrin in arhivskega gradiva, kar bi prav tako kazalo podrobneje raziskati.⁵⁸

⁵³ Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 290–291.

⁵⁴ *Slovenec*, 16. 2. 1919, str. 4; *Slovenec*, 19. 2. 1919, str. 3.

⁵⁵ Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisni oddelek, Ostalina Janka Mačkovska, Ms 1963, Silvester Košutnik, Šolska kronika šole v Št. Ilju od prevrata do konca šol[skega] leta 1920/21.

⁵⁶ *Slovenec*, 2. 4. 1919, str. 3.

⁵⁷ AJ, DIŠ, Pogačnikov dekret Šveglu, 17. in 19. 11. 1918.

⁵⁸ Prim. Moos, *Habsburg*, str. 56.

KOMISARIAT SHS V CELOVCU

Ko govorimo o slovensko-avstrijskih odnosih v poprevratnem letu, ne moremo mimo ocene delovanja komisariata nove države v Celovcu. Narodna vlada SHS je 1. novembra 1918 imenovala za komisarja za slovenski del Koroške duhovnika Franca Smodeja, predsednika Narodnega sveta za Koroško, sicer tudi urednika glasila koroških slovenskih katoliških narodnjakov *Mir* in enega najtesnejših zaveznikov Antona Korošca.

Komisariat je imel sedež v znanem slovenskem zbirališču, hotelu Trabe-singer. Koroška vlada pod vodstvom deželnega upravitelja Lemischa je komisariatu priznala eksteritorialnost, čeprav ji vseh atributov predstavnštva tuje države ni mogla ali hotela zagotavljati. Tako je vojaška patrolja zahtevala, da je treba sneti jugoslovansko trikoloro, ki je visela v noči s 3. na 4. novembra 1918, češ da bi ta lahko povzročila nemire. Dr. Jakob Reinlein je v imenu deželne vlade komisariat nekajkrat obiskal, toda očitno je slednji ostal tujek v sovražnem okolju. Tamara Griesser-Pečar v zvezi s tem ugotavlja: »Komisariat je bil v zelo težki situaciji. Ostal je brez prave politične in finančne podpore vlade, brez navodil, brez ustreznih uradnikov (samo dva) in juristov.« V pravnih zadevah sta nudila pomoč odvetnik dr. Ferdo Müller in njegov koncipient dr. Ferdinand Pirnat. Na komisariat so se obračale stranke različnih profilov: uradniki, ki so želeli vstopiti v jugoslovansko službo, trgovci, ki so imeli težave s transporti in so se soočali s pomanjkanjem surovin, nanj so prihajala vprašanja v zvezi z davki. Smodej je 5. novembra 1918 objavil razglas, naj se plačujejo samo še občinski davki, ne pa več državni in deželni. To je bilo neizvedljivo, saj šole, ceste in bolnišnice niso bile financirane z občinskimi davki. V glavnem je komisariat izdajal samo potna dovoljenja, do aprila 1919 jih je bilo 1746.⁵⁹

Ne da bi bila javno razglašena uradna vojna napoved, so na koroškem bojišču prvi strelj padli 18. novembra 1918, in sicer v spopadu med slovensko in avstrijsko patroljo na Ljubelju. Prvi vojak na avstrijski strani je padel v boju s Slovenci 24. novembra pri Škocijanu, prvi vojak na slovenski strani pa je padel 10. decembra 1918 v soočenju izvidnic zahodno od Malega Št. Vida.⁶⁰ Spopadi med slovenskimi in avstrijskimi vojaki, ki so še nekaj mesecev nazaj skupaj krvaveli na frontah habsburške monarhije, so bili vse prej kot viteški. O tem priča usoda majorja Alfreda Lavriča, nekdanjega junaka s soške fronte, ki je v novi državi poveljeval delu slovenskih čet na Koroškem. V decembrski

⁵⁹ Griesser-Pečar, *Politično življenje*, str. 463–465. Zahvaljujem se kolegu Valentinu Simi in kolegici Brigitte Entner za pomoč pri identifikaciji uslužbenca komisariata Ferdinanda Pirnata.

⁶⁰ Švajncer, *Slovenska vojska*, str. 75.

ofenzivi koroških Nemcev je bil ranjen in ujet. Ko je ležal v celovški bolnišnici skoraj nezavesten, so ga hoteli koroški vojaki usmrtiti. Eden od njih ga je menda udaril s puškinim kopitom, medtem ko so ostali merili vanj. Rešilo ga je posredovanje starejšega vojaka.⁶¹ Lavrič je bil sicer po poročanju *Slovenca* ujet pred Borovljami, ko je peljal strelivo k svojim vojakom, časopis *Jugoslavija* pa ga je razglasil za izdajalca. Novico pa je zvedel kar na operacijski mizi od primarija celovške bolnišnice.⁶²

29. novembra 1918 je nekaj sto vojakov v pohodu po Celovcu izvedlo akcijo snemanja slovenskih napisov. Smodeju so grozili z obešenjem, zato je Celovec kmalu zapustil.⁶³ Njegov namestnik Pirnat pa je na seji 6. decembra 1918 v Ljubljani Pogačnikovo vlado odkrito pozval, naj da zasesti Celovec in Beljak.⁶⁴ Med decembrskimi mirovnimi pogajanjmi v Ljubljani se je pokazalo, da so odnosi med avstrijsko in slovensko stranjo zaradi dogajanja na Koroškem precej zaostreni. Ljubljanski sodnik Fran Milčinski je bil 10. decembra ena od prič dogajanja. Na hodniku deželnega dvorca ga je ustavil Pogačnik: »Sejo imajo nemški odposlanci z našimi, pa so tako hudi, da kar stoje. Nemci so Podrožico zasedli.« Poverjenik ljubljanske vlade Anton Kristan je soočenja pogajalcev opisal še bolj neposredno: »Preveč hudi petelini na obeh straneh.«⁶⁵

Iz poročil, ki jih je komisariat zbiral v Celovcu, je bilo razvidno, da sovrastvo narašča. Tako so menda tudi po Smodejevem odhodu politično izpostavljenim koroškim Slovencem še naprej grozili z obešanjem. Tovrstna poročila je nato vlada v prevodu posredovala francoski misiji v Ljubljani.⁶⁶ Po Smodejevem odhodu je sicer pisarno komisariata do konca februarja 1919 vodil Pirnat, nato pa do konca aprila 1919 dr. Janko Hočvar.⁶⁷

Razpad skupne države je močno prizadel tudi delovanje Mohorjeve družbe v Celovcu. Zapletlo se je že pri distribuciji knjižnega daru za leto 1918 v ljubljanski škofiji. Mohorjeva družba je naročila 12 avtomobilov in dobila dovoljenje ljubljanske vlade, celovške policije in obeh vojaških poveljstev za prevoz knjig čez Velikovec na jugoslovansko ozemlje v Sinčovas. A tik predno je odpeljal prvi avtomobil, ki je že bil naložen s knjigami in carinsko pregledan, je prišla prepoved celovškega vojaškega poveljstva. To je zahtevalo, da je treba knjige, natisnjene pred prevratom, zopet izročiti cenzuri, čeprav jih je pregledala že staroavstrijska vlada. Medtem so v Mohorjevi družbi naročili pri beljaški železniški upravi dva vagona in dobili dovoljenje ljubljanskega

⁶¹ *Slovenec*, 11. 1. 1919, str. 3.

⁶² *Slovenec*, 11. 1. 1919, str. 5; *Slovenec*, 19. 2. 1919, str. 2.

⁶³ Griesser-Pečar, *Politično življenje*, str. 465.

⁶⁴ *Sejni zapisniki*, I, str. 170.

⁶⁵ Milčinski, *Dnevnik*, 408.

⁶⁶ Ribnikar, *Sejni zapisniki*, I, str. 374.

⁶⁷ Griesser-Pečar, *Politično življenje*, str. 465.

vodstva železnic za prevoz knjig prek Podrožce. Celovška policija je po naročilu vojaškega poveljstva knjige cenzurirala in dovolila njihov prevoz, vendar ne preko Podrožce, ampak Gradca. Toda se je spet zapletlo, ker beljaška uprava državnih železnic ni dovolila prevoza na liniji Bruck – Gradec, temveč je zahtevala, da se knjige prepelje preko Podrožce. Celotna zgodba se je zavlekla vse do pomladi 1919.⁶⁸

Sredi januarja 1919 je prevzel vodenje ljubljanske vlade, ki je spričo umestitve jugoslovanskih centralnih oblasti v Beogradu sicer imela manjše pristojnosti kot Pogačnikova, odvetnik Janko Brejc, predvojni voditelj koroških Slovencev. Brejčeva politična preteklost vztrajnega borca proti nemškim nacionalcem na Koroškem je bila znana, zato na avstrijski strani njegovega imenovanja verjetno niso sprejeli z navdušenjem. K njegovi večji spravljivosti pa po drugi strani gotovo ni pripomoglo, da so vandali izropali njegovo posest Grieserhof v bližini Brež, ki se je znašlo pod oblastjo avstrijske republike.⁶⁹

Lemisch je v dopisih državnemu uradu za zunanje zadeve na Dunaju večkrat protestiral zaradi delovanja komisariata. Nasprotovanje je šlo tako daleč, da so sredi februarja 1919 sodelavci komisariata morali zaprositi za zaščito francosko misijo, ki se je mudila v Celovcu. Njen predstavnik major Vanlande je tako koroškim oblastem »priporočil« seznam sedmerice Slovencev in izrazil pričakovanje, da si jih ne bo oviralo pri delovanju. Lemisch se je ob tem precej razburil, češ da so na seznamu »znani fanatični jugoslovanski agitatorji na Koroškem«, kar naj bi pomenilo, da so se Francozi postavili na stran jugoslovanskih aspiracij v deželi.⁷⁰ V dopisu sekcijškemu šefu na uradu za zunanje zadeve Johannu Andreasu Eichhoffu je 24. februarja 1919 Lemisch zahteval, da se delovanje komisariata sploh prepove.⁷¹ Čeprav tudi državni urad za zunanje zadeve na Dunaju ni bil nič kaj naklonjen prisotnosti komisariata v Celovcu, se za prepoved delovanja v njegovem vodstvu le niso odločili.

A kmalu se je pojavil že nov zaplet, ko so v Ljubljani imenovali za Smodejevega namestnika Hočevarja. Brejc je v imenu Deželne vlade za Slovenijo 28. februarja 1919 obvestil dunajski urad za zunanje zadeve, da je bil Hočevar imenovan za namestnika komisarja »za slovensko ozemlje Koroške« (torej

⁶⁸ *Slovenec*, 22. 4. 1919, str. 3.

⁶⁹ *Slovenec*, 30. 4. 1919, str. 1.

⁷⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues Politisches Archiv, Liasse Österreich [dalje: ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ], karton 225, Vanlandovo priporočilo koroškim oblastem, 20. 2. 1919; Hočevarjev dopis Lemischu, 20. 2. 1919; Lemischev dopis dunajskemu državnemu uradu za zunanje zadeve, 23. 2. 1919. Na Vanlandovem seznamu so bili navedeni: dr. Pirnat, dr. Hočevar, dr. Rožič, Vladko Bavdek, Matija Prosekar, Josip Polajnkó in dr. Josip Rapoc.

⁷¹ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Lemischev dopis Eichhoffu, 24. 2. 1919.

Smodeja) in vodjo pisarne komisariata.⁷² Teden dni kasneje je Hočevar o svojem imenovanju obvestil tudi Lemischa.⁷³ Eichhoff je naslednji dan ukazal poslati noto jugoslovanskemu poslaništvu na Dunaju, da vlada Kraljevine SHS še vedno ni obvestila dunajskega urada za zunanje zadeve, kakšni so značaj, delokrog in struktura komisariata. Dokler tega jugoslovanska stran ne bi sporočila, komisariat naj ne bi mogel računati na dovoljenje za svoje delovanje. Deželni vladi v Celovcu pa je Eichhoff naročil, da do nadaljnjih navodil ne sme voditi uradne komunikacije s komisariatom, njegovo dejavnost pa mora »na primeren način nevpadljivo nadzirati«.⁷⁴

13. marca 1919 je Bauer pojasnil ljubljanski vladi, da lahko Hočevar opravlja svojo dejavnost »zgolj na ozemljih, ki jih zasedajo slovenske čete«. Izven tega ozemlja pa so mu bili na dunajskem uradu za zunanje zadeve pripravljeni dovoliti samo še »zastopanje nesporno južnoslovanskih državljanov« pri deželnih oblasteh.⁷⁵ Bauer je sicer pisno odgovoril ljubljanski vladi. Toda hkrati je bil poslan odgovor tudi v Beograd, pri čemer je bilo sklicevanje dunajskega urada na obvestilo, ki ga je dobil 17. februarja, da je za zastopanje Kraljevine SHS poklicano kraljevo zunanje ministrstvo, še dodaten udarec zunanjepolitičnim ambicijam ljubljanske vlade.⁷⁶

Na Dunaju so sicer še naprej komunicirali tudi z Ljubljano, a hkrati so dali implicitno vedeti, da je njihov glavni sogovornik sedaj beograjsko zunanje ministrstvo. Nepričakovano – in gotovo nenamerno – pa je v pomoč diplomatskim ambicijam Ljubljane priskočil kar sam Lemisch. Sicer se je v odgovoru Bauerju 15. marca še naprej pritoževal, da pristojnosti komisariata SHS niso povsem jasne in da jih je treba »trdno omejiti«, če se bo končno odločalo o formalni podelitvi agremaja. Prav tako naj bi ostalo odprto vprašanje, ali Ljubljana sprejema avstrijsko interpretacijo, po kateri se pod oznako »slovenski del Koroške« razume zgolj ozemlje, zasedeno z jugoslovanskimi četami. Dosedanje izkušnje so namreč kazale, da so predstavniki komisariata nastopali kot odvetniki Slovencev, živečih tudi na nemško-avstrijskem ozemlju. Po drugi strani pa je Lemisch ob tem spomnil dunajski urad za zunanje zadeve, da so politične stranke v deželi že večkrat izrazile željo, da tudi Koroška dobi

⁷² ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Brejčev dopis državnemu uradu za zunanje zadeve na Dunaju, 28. 2. 1919. Zanimivo je, da je na Brejčevem dopisu še vedno štampljka »Narodna vlada SHS v Ljubljani«, čeprav je že dober mesec delovala njena naslednica.

⁷³ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Hočevarjev dopis Lemischu, 5. 3. 1919.

⁷⁴ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Eichhoffovi navodili za noto državnega urada za zunanje zadeve poslaništvu Kraljevine SHS in dopis državnega urada za zunanje zadeve koroški deželni vladi, 6. 3. 1919.

⁷⁵ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Bauerjev dopis na Deželno vlado za Slovenijo, 13. 3. 1919.

⁷⁶ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Eichhoffovo navodilo za noto zunanjemu ministru Kraljevine SHS.

ustrezno zastopstvo interesov pri ljubljanski vladi. Bauerja je prosil za razmislek, da bi vendar vsaj začasno poslali kot pomoč avstrijskemu zastopniku v Ljubljani Faschingu predstavnika Koroške kot izvedenca za vsa vprašanja, povezana s to deželo.⁷⁷

V razpravo o namenih komisariata pa so se sredi marca 1919 vključili tudi Lemischevi strankarski kolegi v koroškem deželnem zboru. V poslanških vprašanjih so komisariat označili za »neke vrste politično izpostavo ljubljanske vlade«, ki deluje proti deželi Koroški. Njegov obstoj naj bi bilo mednarodnopravno sploh nemogoče utemeljiti. Sedež komisariata v hotelu Trabesinger naj bi bil »pisarna za špijonažo«, pri čemer so se poslanci jezili, ker je bilo komisariatu dovoljeno izvajanje kurirske pošte, s čimer naj bi se v Ljubljano pošiljale napačne informacije. Smodejeva komisarska funkcija naj bi bila tudi nezdržljiva z njegovim urednikovanjem časnika *Mir*, ki naj bi bil po mnenju nemških nacionalcev odgovoren za »razkol, laži in zavajanje«.⁷⁸

Skoraj vsak korak komisariata SHS je bil v koroški javnosti pričakan na nož. Njegovo delovanje se je posledično vedno bolj odmikalo od diplomatskih običajev in se še bolj politiziralo. Veliko ogorčenje na avstrijski strani je sredi aprila 1919 povzročila ugotovitev, da je bilo v Ljubljani (s sedežem na Gledališki ulici 10) ustanovljeno okrajno glavarstvo SHS za Celovec, Beljak, Šmohor in politično izpostavo Trg, torej neke vrste vlada v izgnanstvu. V noti, ki jo je dunajski urad za zunanje zadeve poslal poslaništvu Kraljevine SHS na Dunaju 24. aprila 1919, je bil izražen protest, ker je komisariat SHS v Celovcu uradno komuniciral z upravnim organom, ki je očitno posegal v pristojnosti avstrijske uprave. Avstrijska stran je zahtevala od beograjske vlade takojšnjo ustavitev takšnega delovanja.⁷⁹

Komisariat SHS v Celovcu je nekako živel do pomladi leta 1919.⁸⁰ Strinjati se je mogoče z mnenjem Griesser-Pečarjeve, da je predstavljal »neke vrste alibi za slovensko vlado, ki je s tem dokumentirala svojo aspiracijo po Celovcu oz. slovenski Koroški, pa tudi za koroško deželno vlado, ki je hotela pokazati svojo velikopoteznost«.⁸¹ Njegova hibridna vloga, ko je poskušal združevati

⁷⁷ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Lemischev dopis Bauerju, 15. 3. 1919.

⁷⁸ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, poslanski vprašanja poslancev Angererja, Pruggerja in Keuschnigga v koroškem deželnem zboru, 13. 3. 1919, prepisa.

⁷⁹ ÖSTA/ADR, AA, NPA, LÖ, karton 225, Nota avstrijskega urada za zunanje zadeve poslaniku Kraljevine SHS na Dunaju, 24. 4. 1919.

⁸⁰ Leta 1922 je začel z delom v Celovcu konzulat Kraljevine SHS, ki ga je vodil Vojislav Rašić. Podobno kot Rašić je bila tudi večina njegovih naslednikov srbskega rodu. Koroški politiki so bili namreč zelo občutljivi, če so se na konzulatu zaposlovali Slovenci. Stumfohl, *Die Rolle*, str. 93.

⁸¹ Griesser-Pečar, *Politično življenje*, str. 465.

klasične konzularne pristojnosti s političnimi ambicijami, je bila že vnaprej obsojena zgolj na delovanje v tranzicijskem obdobju.

PRVI POSLANIK KRALJEVINE SHS NA DUNAJU

Konec januarja 1919 je prišlo na Dunaju do zanimivega avstrijsko-jugoslovanskega incidenta, ki pa je bil bolj kriminalnega kot političnega značaja. 29. januarja zvečer je bil namreč ukraden avtomobil jugoslovanskega poslaništva, vreden 30.000 kron, ko je stal pred poslaniškim poslopjem. Šofer Rudolf Komaron je za nekaj trenutkov vstopil v poslopje, in ko se je vrnil, vozila ni bilo več. Pozno ponoči so ga našli na cesti v X. okraju, tatovi pa so odnesli vse »gumijeve obroče«. ⁸²

Kmalu po tem incidentu, v začetku februarja 1919, je beograjska vlada imenovala za »šefa uradne diplomatske agencije Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev« Josipa Pogačnika. ⁸³ Nekdanji predsednik ljubljanske vlade je torej postal prvi poslanik Kraljevine SHS na Dunaju. ⁸⁴ Za Pogačnikovega namestnika je vlada imenovala Čerovića. *Slovenec* je imenovanje komentiral z ugotovitvijo, da sedaj predstavljata Jugoslavijo in Češkoslovaško ista politika, ki sta južne Slované in Čehé zastopala v predsedstvu nekdanjega državnega zbora: tako Pogačnik kot Tusar sta bila namreč podpredsednika. ⁸⁵ Zanimivo je, da sta bila tako prvi jugoslovanski poslanik na Dunaju kot tudi prvi v Prazi Slovencev; v češkoslovaško prestolnico je namreč beograjska vlada poslala nekdanjega ljubljanskega župana Ivana Hribarja.

Vodilni slovenski dnevnik, ki je zagovarjal politiko slovenskih katoliških narodnjakov, ob imenovanju nekdanjega podpredsednika dunajskega

⁸² *Slovenec*, 31. 1. 1919, str. 3.

⁸³ Prim. Arhiv Jugoslavije, fond 334, fascikel 183, Dosje Josipa Pogačnika [dalje: AJ, DJP], sklep predsednika ministrskega sveta Kraljevine SHS Ljuba Davidovića, 24. 1. 1919. Glasilo celjskih Nemcev je vest o tem objavilo šele 8. marca 1919. *Deutsche Wacht*, 8. 3. 1919, str. 2.

⁸⁴ Med Pogačnikovim mandatom je na Dunaju delovalo okoli 30 tujih predstavništév. Sedež jugoslovanskega je bil na Seilerstätte 30, v isti ulici torej, kjer je tudi Knafljeva hiša. Pogačnik je imel rang poslanika. Arhiv družine Pogačnik [dalje ADP], Diplomatska lista tujih misij na Dunaju, 17. 9. 1919. Sredi septembra so imele poleg petih velesil, Velike Britanije, Francije, Italije, Japonske in ZDA, ki so v diplomatski listi vodene posebej, svoje predstavnike še: Argentina, Bavarska, Brazilija, Bolgarija, Čile, Danska, Nemčija, Lihtenštajn, Suvereni malteški viteški red, Nizozemska, Sveti sedež, Perzija, Poljska, Romunija, Saška, Švedska, Švica, Kraljevina SHS (v diplomatski listi vodena kot »Srbija, Hrvaška, Slovenija«), Španija, Češkoslovaška, Turčija, Ukrajina (posebej zastopstvo za Demokratično republiko Ukrajino in Zahodnoukrajinsko ljudsko republiko) ter Madžarska. Zahvaljujem se Marku Pogačniku za posredovanje gradiva iz družinskega arhiva.

⁸⁵ *Slovenec*, 11. 2. 1919, str. 3.

parlamenta za poslanika na Dunaju ni pozabil poudariti, da Pogačnik osebno pozna avstrijske državnike. Z zanj značilnim »osebnim taktom in poznavanjem razmer« naj bi »ublažil marsikako napetost in pripomogel k medsebojnemu miru in k dobrim odnošajem med sosednjima državama«. ⁸⁶ Kot lahko preberemo v *Slovenskem biografskem leksikonu*, je Pogačnik res kljub napetostim zaradi bojev za razmejitvev na Koroškem spretno izvedel repatriacijo slovenskih vojakov nekdanje habsburške armade in pospešil likvidacijo nekdanjih skupnih zadev.

Pogačnik, ki je začel mandat v znamenju spravnihi pričakovanj z avstrijsko republiko, ni ostal na čelu jugoslovanskega zastopništva niti do konca leta 1919. Razrešen je bil 24. novembra 1919 in postavljen »na raspoloženje«, za vodenje zastopništva pa imenovan svetovalec Miloš Mihajlović. ⁸⁷ Posle je Pogačnik predal 10. decembra 1919. Kot izhaja iz ohranjenih uradnih spisov, ravnanje predpostavljenih ob Pogačnikovem slovesu z Dunaja ni bilo ravno korektno. Za čas, ko je bil »na dispoziciji«, mu niso hoteli izplačati niti mesečnih plač, kljub predloženemu stroškovniku pa je ostal tudi brez izplačila potnih stroškov za pot z Dunaja v domači Podnart. ⁸⁸ Nič čudnega, da se je Pogačnik nato povsem umaknil tako iz diplomatskega kot političnega življenja. Ali kot je zapisal liberalni dnevnik *Slovenski narod*: »Zamaknjen se vase je šel v svoj ljubljeni Podnart.« ⁸⁹ Praga je tako ostala edina prestolnica, v kateri je bil poslanik Kraljevine SHS slovenskega rodu.

NASPROTNIKI NA PARIŠKEM DIPLOMATSKEM PARKETU

Dokončna odločitev o razmejitvi na Koroškem in Štajerskem je bila sprejeta na pariški mirovni konferenci. Zaradi različnega formalnega statusa delegacij Kraljevine SHS in avstrijske republike do neposrednega soočenja slovenskih in avstrijskih zastopnikov v Parizu ni prišlo, toda slovensko-avstrijska razmejitvena problematika je vseeno dvigovala precej prahu.

Po rangi je bil sicer od Slovencev v jugoslovanski delegaciji ključna osebnost Ivan Žolger, strokovnjak za ustavno in dvorno pravo ter sploh edini

⁸⁶ *Slovenec*, 12. 2. 1919, str. 2.

⁸⁷ Prim. AJ, DJP, dekret ministrskega sveta Kraljevine SHS Ljuba Davidovića, 24. 11. 1919; navodilo načelnika političnega oddelka zunanjega ministrstva Simiča Pogačniku, 25. 11. 1919. Hoffinger je dunajsko vlado obvestil o Pogačnikovi zamenjavi 29. novembra. ADP, Hoffingerjev telegram avstrijskemu uradu za zunanje zadeve, 29. 11. 1919, kopija.

⁸⁸ AJ, DJP, Pogačnikova pritožba na jugoslovansko zunanje ministrstvo, verjetno iz marca 1920.

⁸⁹ *Slovenski narod*, 19. 8. 1933, str. 4.

Slovenec, ki je v habsburški monarhiji zasedal mesto ministra.⁹⁰ Prav zato so bili nekateri člani drugih delegacij, zlasti italijanske in češkoslovaške, do njega kot nekdanjega ministra poražene države zadržani. Vse do maja 1919, ko je v Pariz prispela avstrijska delegacija, v kateri je sta bila tudi Heinrich Lammasch, zadnji staroavstrijski ministrski predsednik, ki je sodil med najožje zaupnike cesarja Karla, in nekdanji pravosodni minister Franz Klein, je bil tako Žolger edini nekdanji cesarsko-kraljevi minister na mirovni konferenci. Nič čudnega, da je eden od hrvaških kolegov ugotavljal, kako si je Žolger uredil svojo pisarno »po dunajskem vzoru«.⁹¹

Nenaklonjena obravnava, ki je je bil zaradi svoje črno-žolte preteklosti deležen Žolger s strani nekaterih delegatov zmagovalnih držav, v bistvu ni bila nič v primerjavi s ponižanji, ki so jih morali prenašati avstrijski predstavniki, ko so naposled dobili 2. maja 1919 vabilo, naj pridejo v Pariz.⁹² V bistvu so Avstrijci dobili vabilo zgolj zato, da jim bodo predani mirovni pogoji, v pogajanjih pred tem pa kot poražena država niso smeli sodelovati. Razen tega pa je še pri imenovanju avstrijskih delegatov prišlo do vmešavanja antantnih diplomatov. Tako je francoski poslanik Henry Allizé dal jasno vedeti, da nasprotuje imenovanju vplivnega Kleina za vodjo delegacije.⁹³ Podobno kot Žolger je tudi Klein v času habsburške monarhije napravil zgledno uradniško kariero, a je bil v očeh dela antantne diplomacije moteč iz političnih razlogov. Če so Žolgerju očitali domnevno preveliko lojalnost do stare monarhije, je bilo pri Kleinu sporno njegovo goreče zavzemanje za priključitev nove republike Nemčiji. Tako je na koncu vodenje delegacije moral prevzeti kar državni kancler Karl Renner osebno, Klein pa je tja odpotoval zgolj kot namestnik zunanjega ministra.⁹⁴

Poleg visokih uradnikov posameznih ministrstev, kot je bil Klein v službi zunanjega, so bili v avstrijski delegaciji kot svetovalci tudi predstavniki različnih dežel. Koroško sta zastopala deželni svetnik Vincenz Schumy in gimnazijski profesor Martin Wutte. Slednji je po prihodu iz Pariza o »koroškem osvobodilnem boju« napisal tudi temeljno študijo, v kateri pa v svoji koroški domovinski zavzetosti ni skrival antipatij do Žolgerjeve vloge.⁹⁵ Štajerski predstavnik na konferenci je bil radgonski zdravnik in politik Franz

⁹⁰ O delovanju Slovencev v jugoslovanski delegaciji prim. Himmelreich, *Slovenski člani*; Rahten, *Slovenski pravniki*.

⁹¹ Rahten, *Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja*, str. 500–502.

⁹² Ermacora, *Der unbewältigte Friede*, str. 37.

⁹³ Funder, *Vom Gestern ins Heute*, str. 609–610.

⁹⁴ Rahten, *Diplomatska prizadevanja*, str. 508.

⁹⁵ Prim. Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf 1918–1920* (Klagenfurt, 1985) (dalje: Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*).

Kamniker, ki je ob prevratu zaslovel zaradi svojega vztrajnega odpora proti jugoslovanski zasedbi mesta.⁹⁶

Tudi v jugoslovanski delegaciji so bili številni slovenski izvedenci, med njimi kot član tiskovne sekcije tudi že omenjeni Švegel. Za razliko od Žolgerja, ki je moral svojo črno-žolto preteklost prikrivati, se je Švegel nanjo celo skliceval. Dobro si ga je, na primer, zapomnil eden od ameriških izvedencev prof. James Shotwell, ki je v svojem dnevniku opisal pogovor z njim na večerji 19. februarja 1919. Švegel, ki se je v habsburški dobi večinoma podpisoval kot Hans Schwegel, se mu je predstavil kot avstrijski konzul v St. Louisu, Winnipegu in drugih mestih. Opazil je, da je govoril angleško zelo dobro. Povedal mu je, da je poveljeval 400. albanski brigadi na avstrijski strani in je potem, ko je bilo vzpostavljeno premirje, »nenadoma odkril, da je Slovenec«. Shotwell je ob tem pripomnil: »Nekaj smešnega je v tem nacionalnem biznisu.«⁹⁷ Kaj bi šele dejal Shotwell, če bi vedel, da je konzulov brat dr. Viktor Vinzenz Schwegel ostal v službi avstrijske države in tudi aktivno pomagal avstrijskemu izvedencu za koroško vprašanje Wutteju, ki se je prav tako znašel na pariški konferenci.

BRATA V SLUŽBI DVEH DRŽAV

Za konec velja nekoliko bolj osvetliti še zgodbo bratov Schwegel, ki na osebni ravni nedvomno dobro ponazarja slovensko-avstrijske delitve po razpadu skupne države. Viktor je bil Ivanov mlajši brat, oba sta bila rojena v Zgornjih Gorjah pri Bledu in obema je bil krstni boter Josef baron Schwegel, nekdanji avstro-ogrski diplomat, ki se je udeležil tudi berlinskega kongresa leta 1878 in bil nekaj časa celo v igri za zunanjega ministra.⁹⁸ Ivan in Viktor sta izbrala tudi isti univerzitetni študij – pravo. Medtem ko je Ivan, ki je poleg študija prava končal še dunajsko Konzularno akademijo, na prelomu stoletja začel kariero v avstro-ogrski konzularni službi, je Viktor najprej služboval pri kranjski deželni vladi, nato pa na izobraževalnem ministrstvu in v prezidiju ministrskega sveta. Če je Ivan ob prevratu svoje bogate konzularne izkušnje ponudil

⁹⁶ Rahten, *Diplomatska prizadevanja*, str. 508.

⁹⁷ Lipušček, *Ave, Wilson*, str. 107–108 in 115.

⁹⁸ Oba sta v krstni knjigi vpisana pod priimkom Žvegelj: Ivan se je rodil 17. februarja 1875 in je vpisan kot »Janez«, Viktor pa 20. decembra 1876 in je vpisan kot »Jan Vincencij«. Pri slednjem je bilo ime »Jan« kasneje prečrtano in pripisano »Viktor«. Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krstna matična knjiga župnije Gorje, X, 1862–1903. Zahvaljujem se kolegu Rajmundu Lamprehtu, ki mi je posredoval omenjene rodoslovne podatke.

jugoslovanski državi, pa je Viktor ostal v avstrijski službi.⁹⁹ Tako sta se v boju za razmejitev med novima državama znašla brata na nasprotni strani.

V začetku novembra 1918 se je razvila zanimiva korespondenca med Martinom Wuttejem, ki je potreboval pomoč pri svojem raziskovanju glede razmejitve na Koroškem, in Viktorjem Schweglom, ki je očitno bil lahko zelo koristen tudi zaradi svojega znanja slovenščine. Wutte in Schwegel sta bila isti letnik, Korošec je bil samo 5 dni starejši od Gorenjca.¹⁰⁰ Kot izhaja iz njune korespondence, sta se spoznala že na beljaški gimnaziji. Schwegel je bil ob prevratu uslužbenec oddelka za manjšine v državni pisarni na Dunaju, Wutte pa se je kot profesor na celovski gimnaziji večinoma ukvarjal z vprašanjem razmejitve med novima državama. In kot se je 3. novembra 1918 pohvalil v enem od pisem Wutteju, je imel Schwegel direkten dostop do državnega kanclerja Rennerja. Iz istega pisma je mogoče tudi razbrati, da je bil eden od zaslužnih za Schweglov vzpon v uradniški karieri znani koroški nemško nacionalni poslanec Josef Dobernig, sicer velik nasprotnik koroških slovenskih narodnjakov. Dobernig ga je namreč leta 1917 priporočil pri ministrskem predsedniku Ernstu Seidlerju, da ga je sprejel v prezidij ministrskega sveta. Dodeljen je bil oddelku za ustavno reformo.¹⁰¹ Torej je Schwegel pokrival prav področje, za katerega je bil kot minister brez listnice zadolžen minister Žolger.¹⁰²

Iz pisma 2. decembra 1919 je razvidno, da se je Wutte obrnil na Schwegla s prošnjo, da posreduje njegovo mnenje glede načrtovanega zemljevida dunajskega geografskega inštituta. Kot kaže, je Wutteja zmotil predvideni kriterij začrtanih meja Nemške Avstrije, ki naj bi temeljil izključno na etničnih predpostavkah, kar pa za Koroško naj ne bi bilo ustrezno. Schwegel je izrazil razumevanje za stališče »starega beljaškega kolega«, da so v koroškem primeru razmere pač takšne, da zgolj narodnost sama po sebi naj ne bi mogla biti kriterij za pripadnost državi. Schwegel je še pripomnil, da je Wuttejeve pomsleke glede razmejitvenih načel prenesel Štajercem, ki pa naj bi bili drugačnega mnenja. Pohvalil je Korošce, da doslej niso črpali sredstev, ki jih je imela na razpolago centralna vlada za propagandne namene. Če pa bi po vzoru na

⁹⁹ Podatki o Ivanu so bili že večkrat objavljeni, nazadnje v biografiji, ki sem jo objavil lani. Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*. O Viktorju pa so povzeli po: Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Präsidium, Pensionsakten, Mapa Viktorja Schwegla. Zahvaljujem se dr. Romanu Hansu Grögerju, ki mi je pomagal poiskati citirano gradivo.

¹⁰⁰ Zanimivo je, da je v *Slovenskem biografskem leksikonu* objavljeno kar obsežno geslo o Wutteju, njegov avtor pa je Bogo Grafenauer. Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Martina Wutteja.

¹⁰¹ Kärntner Landesarchiv, KLA 684, Nachlass Martin Wutte, Wissenschaftliche Korrespondenz, škatla 2 [dalje: KLA 684, NMW], Schweglovo pismo Wutteju, 3. 11. 1919.

¹⁰² Prim. Škrubej, *Ivan Žolger*, str. 151. Podrobno o takratnih državnopravnih reformnih načrtih Rumpler, *Das Völkermanifest*.

druge »ogrožene dežele« tudi Koroška želela tovrstno podporo, je Schwegel ponudil pomoč, zato je svetoval, naj se Wutte o tem pogovori z Lemischem in Schumyjem.¹⁰³

Kot je razvidno iz nadaljnje korespondence, ki je ohranjena za čas vse do pomladi 1920, je Schwegel imel pogosto neke vrste posredovalno vlogo med Wuttejem in avstrijskim predstavništvom v Ljubljani. Wutte se je zanimal predvsem za jugoslovansko gradivo o koroškem vprašanju, različne brošure, letake in časopise. Schwegel se je zelo trudil, da pomaga pri iskanju besedil, ki jih je potreboval Wutte za svoje delo.¹⁰⁴ Del jih lahko kasneje najdemo tudi v standardnem Wuttejevem delu o »koroškem osvobodilnem boju«.¹⁰⁵

Razpad skupne države je torej lahko usodno vplival tudi na politično orientacijo in državno lojalnost bratov. Vsekakor so bile ob prevratu dileme predstavnikov družbene elite na obeh straneh meje, ki so vzpostavljali komunikacije v novih razmerah, vendarle večje, kot se zdi na prvi pogled.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv družine Pogačnik.

Arhiv Jugoslavije, fond 334, fascikel 204, Dosje Ivana Švegla.

Arhiv Jugoslavije, fond 334, fascikel 183, Dosje Josipa Pogačnika.

Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Ivana Švegla.

Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Martina Wutteja.

Kärntner Landesarchiv, KLA 684, Nachlass Martin Wutte, Wissenschaftliche Korrespondenz, karton 2.

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Rojstna matična knjiga, Gorje X, 1862–1903.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisni oddelek, Ostalina Janka Mačkova, Ms 1963, Silvester Košutnik, Šolska kronika šole v Št. Ilju od prevrata do konca šol[skega] leta 1920/21.

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neues Politisches Archiv, Liasse Personalien, kartona 380 in 381.

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Osebna mapa Josefa Faschinga.

¹⁰³ KLA 684, NMW, Schweglovo pismo Wutteju, 2. 12. 1919.

¹⁰⁴ KLA 684, NMW, Schweglovo pismo Wutteju, 13. 12. 1919.

¹⁰⁵ Prim. Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*.

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Präsidium, Pensionsakten, Mapa Viktorja Schwegla.

Osebni arhiv avtorja, korespondenca.

Tiskani viri

Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938, I. Selbstbestimmung der Republik. Ur. Klaus Koch, Walter Rauscher in Arnold Suppan. Wien 1993.

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919. Izabrani dokumenti. Ur. Marina Štambuk-Škalić in Zlastko Matijević. Zagreb 2008.

Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, I–III. Ur. Peter Ribnikar. Ljubljana 1998, 1999 in 2002.

Časopisni viri

Slovenec, 1919.

Slovenski narod, 1919, 1933.

Literatura

Rudolf Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes, 1918–1938. Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate.* Wien 2015.

Rudolf Agstner, *Handbuch des k. (u.) k. Konsulardienstes. Die Konsulate der Donaumonarchie vom 18. Jh. bis 1918. Aus dem Nachlass herausgegeben vom Bundesministerium für Europa Integration und Äußeres in Zusammenarbeit mit Gerhard Gonsa.* Wien 2018

Ervin Dolenc, Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi v Sloveniji, *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju.* Ur. Dušan Nečak et al. Ljubljana 2004, str. 81–94.

Felix Ermacora, *Der unbewältigte Friede. St. Germain und die Folgen.* Wien – München, 1989.

Friedrich Funder, *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik.* Wien 1952.

Tamara Griesser-Pečar, Politično življenje v Celovcu 1914–1918, s posebnim poudarkom na delovanju Slovencev. *Studia Historica Slovenica* 9 (2009), št. 2–3, 439–468.

Bojan Himmelreich, Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920. *Celjski zbornik* 1993. Celje 1993, str. 163–179.

Gregor Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi.* Maribor 2011.

Uroš Lipušček, *Ave Wilson: ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920.* Ljubljana 2003.

Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt. Ljubljana 2000, str. 425–426.

Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja. Ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak. Ljubljana 1997.

Carlo Moos, *Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie*. Wien – Köln – Weimar 2016.

Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918. Položaj Slovencev v Državi Srbov, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana 2018.

Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje 2016.

Andrej Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwelga alias Ivana Šveglja*. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2018.

Andrej Rahten, Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje. *Studia Historica Slovenica* 2018, 2, str. 489–528.

Andrej Rahten, Slovenski pravniki na diplomatskem paketu do mednarodnega priznanja nove države. *Prispevki za novejšo zgodovino* 2019, 2, str. 115–129.

Franc Rozman, Odnos med Nemci in Slovenci na prelomu stoletja (primer socialne demokracije). *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*. Ur. Dušan Nečak et al. Ljubljana 2004, str. 63–70.

Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung der Habsburgerreiches*. Wien 1966.

Ivan Senekovič, Sedemindvajseti januar 1919 v Mariboru, *Kronika slovenskih mest* 1936, 1, str. 59–64; 2, str. 110–114.

Rothraud Stumfohl, Die Rolle und Tätigkeit der Konsulate in Klagenfurt und Ljubljana. *Kärnten und die nationale Frage. Kärnten und Slowenien*. Ur. Stefan Karner in Janez Stergar. Klagenfurt 2005, str. 91–102.

Petra Svolfšak, »Označen sem namreč za sumljivega in državi nevarnega prijatelja italijanske iredente«. Drobtnica o političnem preganjanju Andreja Gabrščka med prvo svetovno vojno. *Marušičev zbornik. Zgodovinopisec zahodnega roba*. Ur. Petra Kolenc et al. Ljubljana 2019, str. 347–371.

Katja Škrubej, Ivan Žolger in zadnji poskus revizije ustave v Habsburški monarhiji: povezave s snovanjem ustavnih podlag za novo politično skupnost? *Prispevki za novejšo zgodovino* 2019, 2, str. 130–156.

Janez J. Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana 1990.

Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf 1918–1920*. Klagenfurt 1985.

THE ESTABLISHMENT OF THE SLOVENE-AUSTRIAN RELATIONS AFTER THE BREAK-UP OF THE HABSBURG MONARCHY

Summary

The centenary of the Treaty of Saint-Germain is a good reason for a (new) discussion on the beginnings of the Slovenia-Austria relations. A century ago, the border between Slovenes and Austrians did not appear only in the geographical sense, but the collapse of the Habsburg Monarch also resulted in discrepancies in many different fields. Numerous disputes between the governments in Ljubljana and Vienna occurred. For Slovenes, who had lived in a multinational state for centuries, Vienna became almost overnight the capi-

tal of a foreign, in fact, hostile county. The article, which is based on Slovene and Austrian archival materials, describes the beginnings of the Slovene-Austrian relations after the break-up of the Habsburg Monarchy. The establishment of representative offices in Vienna, Klagenfurt, and Ljubljana is presented in detail. The importance of Ljubljana as the seat of the representation office of the Austrian Republic, where Josef Fasching, a former official in Celje, was active between November 1918 and November 1919, is presented for the first time. The roles of the first Yugoslav representatives of Slovene origin, Ivan Švegel and Josip Pogačnik, who were active in Vienna, are also evaluated. The former Austria-Hungary consul Švegel was in November 1918 appointed as the representative of the National Government of Slovenes, Croats and Serbs in Vienna. The former vice-president of the Vienna parliament Pogačnik was, after his mandate as the president of the Ljubljana government, appointed as the first minister in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Vienna.

DIE AUFNAHME DER SLOWENISCH-ÖSTERREICHISCHEN BEZIEHUNGEN NACH DEM ZERFALL DER HABSBURGERMONARCHIE

Zusammenfassung

Die 100 Jahre seit dem Vertrag von Saint-Germain sind ein guter Grund für (neue) Überlegungen zu den Anfängen der slowenisch-österreichischen Beziehungen. Vor einem Jahrhundert wurden nicht nur die geographischen Grenzen zwischen den Slowenen und Österreichern hergestellt, sondern kam es nach dem Zerfall der Habsburgermonarchie auch zu Spaltungen in vielen anderen Bereichen. Es kam zu Konflikten zwischen den Behörden in Ljubljana und Wien. Nach Jahrhunderten des Zusammenlebens in einem Vielvölkerstaat wurde Wien für Slowenen über Nacht plötzlich die Hauptstadt eines fremden, sogar feindlichen Staates. Der Artikel, der auf slowenischen und österreichischen Archivquellen basiert, behandelt die Anfänge der slowenisch-österreichischen Beziehungen nach dem Zerfall der Habsburger Monarchie. Die Errichtung der Vertretungen in Wien, Klagenfurt/Celovec und Ljubljana wird genauer vorgestellt. Zum ersten Mal wird auch die Bedeutung von Ljubljana als Sitz der Vertretung der österreichischen Republik bewertet; von November 1918 bis November 1919 war dort der ehemalige Beamte aus Celje/Cilli Josef Fasching tätig. Auf der anderen Seite werden auch die Rollen von Ivan Švegel und Josip Pogačnik, den ersten jugoslawischen Vertretern slowenischer Abstammung in Wien, bewertet. Der ehemalige österreichisch-ungarischer Konsul Švegel wurde im November 1918 zum Vertreter der Nationalregierung von Slowenen, Kroaten und Serben in Wien ernannt. Der ehemalige Vizepräsident des Wiener Parlaments Pogačnik wurde nach dem Ende seines Präsidentenmandates in der Regierung in Ljubljana zum ersten Gesandten des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen in Wien ernannt.

Fran/Franjo Voglar, tajnik Narodnega sveta za Štajersko, šolnik in narodnopolitični delavec

Marjan Toš*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 929Voglar F., 94(497.4)

Marjan Toš: Fran/Franjo Voglar, tajnik Narodnega sveta za Štajersko, šolnik in narodnopolitični delavec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 53–66

Fran/Franjo/Voglar, politik in šolnik, rojen 5. oktobra 1877 v Nadbišču¹ pri Voličini v Slovenskih goricah kmetu Vidu in Ivani, rojeni Kocbek, umrl pa je 17. oktobra 1925 v Mariboru. Osnovno šolo je obiskoval v Spodnji Voličini, klasično gimnazijo pa v Mariboru (1890–1899). Študij klasične filologije in slavistike na Dunaju (1899–1903 je leta 1904 uspešno zaključil z diplomom. Kot suplent je učil na gimnaziji v Celju (1903–1905) in Št. Pavlu v Labotski dolini (1906–1912), potem je bil v Mariboru profesor na klasični gimnaziji (1912–1921) in na realki (1917–1918) in od 1922 do smrti ravnatelj ženskega učiteljskega učiteljskega. Bil je eden najzvestejših Maistrovih sodelavcev in tajnik Narodnega sveta za Štajersko, ki je tudi napisal dekret o imenovanju majorja Rudolfa Maistra za generala. O njegovem delu in življenju so govorili tudi na 34. Maistrovih prireditvah na Zavrhu v Slovenskih goricah, saj ni nikoli zanikal slovenjegoriškega porekla.

Ključne besede: prevrat, Majniška deklaracija, deklaracijsko gibanje, Narodni svet, narodna osvoboditev, Dramatično društvo, Maister

* Marjan Toš, profesor zgodovine in geografije, doktor zgodovinskih znanosti, upokojeni muzejski svetovalec, Lenart v Slovenskih goricah, Slovenija, marjan.tos@gmail.com

¹ Nadbišec je eno od naselij v današnji Krajevni skupnosti Voličina v Občini Lenart. Šteje vsega 87 prebivalcev.

1.02 Review Article

UDC 929Voglar F., 94(497.4)

Marjan Toš: Fran (Franjo) Voglar, a Secretary of the National Council, a Teacher, and a National-Political Worker. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 53–66

Fran (Franjo) Voglar, a politician and a teacher, was born on 5th October 1877 in Nadbišec near Voličina in Slovenske gorice. His parents, Vid in Ivana, born Kocbek, were farmers. He died on 17th October 1925 in Maribor. He went to a primary school in Spodnja Voličina and a grammar school in Maribor (1890–1899). In 1904, he successfully finished the study of classical philology and Slavistics in Vienna (1899–1903). He was a supplement teacher in a general high school in Celje (1903–1905) and Sankt Paul in Lavanttal (1906–1912), afterwards professor in a general high school (1912–1921) and in a grammar school (1917–1918) in Maribor, and from 1922 until his death a principal of the college of education for women. He was one of General Maister's most faithful colleagues and a secretary of the National Council for Styria, where he also wrote the decree of appointing major Maister as general. Fran (Franjo) Voglar never denied his origin and his life and work were discussed at the 34th Maister event in Zavrh in Slovenske gorice.

Key words: overthrow, May declaration, declaration movement, National Council, national liberation, Drama society, Maister

Narodno-politično je začel delovati v Mariboru med prvo svetovno vojno, ko je delal v različnih organizacijah (Slov. šola, CMD, Dramatično društvo). Že pred izbruhom prve svetovne vojne, zlasti pa med njo, je imel Voglar stike z mnogimi štajerskimi narodnjaki. Leta 1918 je predsedoval Dramatičnemu društvu v Mariboru, in ker predstav ni bilo mogoče pripravljati, je Voglar ustanovil pevski zbor.² Kot predsednik Dramatičnega društva ima zasluge za ponovno oživitev slovenske gledališke dejavnosti v Mariboru takoj po koncu prve svetovne vojne. Na prvem občnem zboru v novi državi, Kraljevini SHS, je Fran Voglar med drugim povedal: »V prvi polovici leta 1918 nas je tlačilo nemško tiranstvo, ki nam je zasedlo dvorano, v drugi polovici pa je bilo polno politično-narodnostnega dela ter je tudi plin primanjkoval. Ker pod nemškim vladarstvom nismo mogli gojiti dramatike, smo s pesmijo gojili narodno zavest in smisel za narodnost, vsled česar so nas Nemci tudi preganjali. A ustrašili se nismo in novo društveno delo započenjamo pod svobodnim soncem.«³

² Dramatično društvo Maribor je bilo ustanovljeno leta 1909 in predstavlja začetek stalnega polpoklicnega slovenskega gledališča v Narodnem domu v Mariboru.

³ Vlasta Stavbar, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914–1918*, Maribor 1998, 72. Omenjeni zbor je bil 27. januarja 1919. Dramatično društvo Maribor je imelo sedež v Narodnem domu.

Zbiral je podpise za Majniško deklaracijo (1917) in januarja 1918 organiziral shod Jugoslovanske demokratske stranke (JDS).⁴ Disciplinski preiskavi zaradi omenjenega shoda se je izognil, ker je bilo konec vojne. Po vojni je bil tajnik Narodnega sveta za Štajersko v Mariboru, ki je bil ustanovljen 26. septembra 1918.⁵ V tem organu je po nareku dr. Franja Rosine napisal dekret o imenovanju Rudolfa Maistra za generala. Ta dekret je tipkal kar trikrat, saj se je preveč zatipkal, kar je tudi priznal, in to zaradi velike vzhičenosti ob sprejetju te pomembne odločitve. V prevratnem času leta 1918 je odigral izjemno pomembno vlogo in bil veren kronist odločilnega dogajanja za slovenski Maribor in slovensko Štajersko. Zabeležil je, da je to nalogo opravil zaradi priložnosti, ki se je ponudila za narodno osvoboditev Štajerske. Takšne priložnosti bi bilo škoda izgubiti. O delovanju v NS je nekoč zapisal: *»To so bili časi, v katerih so ure tekle zelo hitro, dogodki so se vrstili z bliskovito naglico in treba je bilo sprejemati hitre in domišljene odločitve. O, spominjam se, kako se je iskriло, ko sta Verstovšek in Rosina kresala mnenja in je svoje dodal še gromovnik Kovačič ... Sprašujete, če se mi je kdaj tresla roka in ali sem bil kdaj v skrbeh? Oja! ...«*⁶

Voglarjevega udejstvovanja se je dobro spominjal tudi njegov sin Vladimir. Spomine na deda pa je v zvezi s tem zabeležil vnuk Dušan Voglar in pripomnil,

⁴ JDS je bila ustanovljena junija 1918 z združitvijo kranjskih in štajerskih liberalcev. Leta 1919 se je pridružila vsedržavni Jugoslovanski demokratski stranki, ki pa je leta 1924 razpadla. JDS se je po razpadu pridružila Samostojni demokratski stranki (Pribičević).

⁵ Narodni svet za Štajersko je pod vodstvom predsednika dr. Karla Verstovška in podpredsednikov dr. Franja Rosine ter dr. Josipa Hohnjeca v kratkem času svojega delovanja (26. 9.–30. 12. 1918) utemeljil vsa najpomembnejša dejanja narodne osvoboditve na slovenskem Štajerskem. V oktobru 1918 je po mestih z nemško upravo ustanovil več krajevnih odborov in narodnih straž, 29. 10. 1918, ob razpadu Avstro-Ogrske, pa je odpravil avstrijsko državno upravo in uvedel samostojno vlado Narodnega sveta. 1. 11. 1918 je Narodni svet za Štajersko prevzel tudi pošto in železnico, majorju Rudolfu Maistru pa podelil čin generala ter izročil vrhovno poveljstvo nad vsem vojaštvom, ki je bilo podrejeno svetu (Prim. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 7 (1993), str. 319). Delovanje NS je spremenilo slovensko zgodovino. Tega se zaveda le malo ljudi. Vloga in položaj Slovenije v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji bi bila nedvomno bistveno drugačna. Od današnje Slovenije bi v Kraljevini Jugoslaviji ostala le nekdanja dežela Kranjska, pa še ta ne v celoti, saj je bil del Notranjske krivično priključen k Italiji. S tem bi tudi pomen Slovencev bil bistveno zmanjšan in bi zagotovo bili podvrženi še večjemu raznarodovanju in asimilaciji ter preoblikovanju v »jugoslovanski narod«. Popolnoma nepomembno je, ali pod srbsko ali hrvaško hegemonijo. Seveda bi tudi dogajanje med 2. svetovno vojno na Slovenskem dobilo drugačen potek. Vprašanje je, ali bi leta 1991 dočakali samostojno slovensko državo (prim. *Nardni svet za Štajersko in njegova dejavnost*; raziskovalna naloga, Prva gimnazija Maribor, Maribor 2014).

⁶ Stane Kocutar, Ustanovitev Narodnega sveta za Štajersko, rokopis scenarija proslave ob 100-letnici ustanovitve NS za Štajersko v Mariboru dne 26. septembra 2018 v Narodnem domu Maribor.

da »je to spominjanje še vedno sestavina našega družinskega spomina«. Za ilustracijo smo v nadaljevanju izbrali le nekaj zanimivejših delov teh spominov:

Sredi avgusta 1918 ustanovljeni Narodni svet v Ljubljani je sicer veljal za vrhovno slovensko politično telo, ki mora poskrbeti za osamosvojitve iz monarhije Avstro-Ogrske in za začetek delovanja nove države na Slovenskem, vendar je mariborski Narodni svet v času svojega obstoja (od 26. septembra do 30. decembra 1918) pod vodstvom predsednika Karla Verstovška, podpredsednika Franja Rosine in tajnika Frana Voglarja – ti so bili zastopniki različnih političnih strank – deloval dokaj samostojno in samoiniciativno. V zadnjih dnevih oktobra je izsilil postavitev Slovencev za okrajne glavarje. Že pred 1. novembrom so člani vodstva mariborskega narodnega sveta, izpričano tudi Fran Voglar, imeli stike z Rudolfom Maistrom in nekaterimi drugimi častniki in podčastniki slovenskega rodu. Pomembno je bilo, da je Narodni svet v času, ko so bile telefonske povezave še redke in so bile predvsem pod nadzorstvom takrat še nemškoavstrijskega poštnega osebja, lahko naglo in zanesljivo navezoval stike z različnimi osebami. Tajnik Fran Voglar si je za takšne kurirske naloge priskrbel skupino dijakov. Mednje je uvrstil tudi svojega sina Vladimirja, takrat dijaka na učiteljskišću. Prav na učiteljskišću je moj oče na eni strani doživljal samopašno uveljavljanje nemštva in nasilnost nemških pa nemčurskih sošolcev, na drugi pa občudoval narodno zavednost skupine slovenskih profesorjev, med njimi zlasti Ljudevita Pivka, ter se s slovenskimi sošolci zgledoval po njih. Zato se je veselil, tako mi je pravil v mojih mariborskih dijaških letih po osvoboditvi 1945, priložnosti, da lahko sodeluje v dogajanju za osvoboditev Maribora izpod narodnostnega zatiranja Slovencev.

V svojem poznejšem prebiranju različnih spominov in poročil o boju za slovensko severno mejo sem postal pozoren na nekaj podatkov o kurirjih tajnika Frana Voglarja. General Rudolf Maister se je, kakor je napisal v svojem članku, nanje oprl znamenitega 1. novembra (Zbornik 1979: str. 16–18). Tega dne se je major Maister, naj bo še znova povedano, na sestanku poveljnikov polkov uprl načrtu mariborskega štacijskega (garnizijskega, mestnega) poveljnika polkovnika Antona Holika za zagotovitev reda, predvsem pa za zagotovitev priključitve Maribora in širšega štajerskega območja k Avstriji. Na tem sestanku je Maister razglasil, da je Maribor del južnoslovanske države in da prevzema v imenu svoje vlade vojaško poveljstvo nad mestom in vso Spodnjo Štajersko. S tem se je uprl ne samo svojemu vojaškemu predstojniku, temveč tudi sklepu nemško-nacionalističnega mariborskega občinskega odbora 31. oktobra, da je Maribor s široko okolico del nove nemškoavstrijske države.

Po uklonitvi neslovenskih podpolkovnikov, polkovnikov in brigadirja njegovim ukazom je Maister skupaj s stotnikom Edvardom Vaupotičem ukrenil vse, da je meljska vojašnica prešla v roke slovenskih vojakov. Nato je odšel v Narodni dom. Želel je izdati navodila slovenskim vojakom tudi v drugih enotah

in vojašnicah. »Zato sem prosil,« je pozneje poročal Maister, »tajnika Voglarja, naj razpošlje k polkom ljudi, ki bi privedli vsaj po enega slovenskega častnika ali podčastnika v Narodni dom. Profesor Voglar je izdal zadevna naročila dijakom, ki jih je bilo precej na dvorišču. Izbrani so oddirjali vsi ponosni kot 'prvi jugoslovanski mariborski kurirji' [poudaril R. M.], kakor sem jih pozdravil jaz.« V Narodnem domu so Verstovšek, Rosina in Fran Voglar izročili Maistru slovito listino s svojimi podpisi v imenu Narodnega sveta. Z njo je prejel poveljstvo nad vojaštvom v Mariboru, vrhovno poveljstvo na vsem območju južne Štajerske in vsa pripadajoča pooblastila, hkrati pa tudi povišanje v vojaški čin generala. Ko so se kurirji vrnili, se je izkazalo, da »z uspehom samo profesorja Voglarja sin, ki je privedel Slobodnika in dva njegova tovariša podčastnika«, kakor je navedel Maister (Zbornik 1979: 18). O tem je pisal v svojem poročilu tudi topniški podčastnik (ognjičar) Jožko Slobodnik (Zbornik 1988: 266), ki je nato po generalovem navodilu z zavedno pomočjo slovenskih vojakov prevzel poveljstvo in orožje v topniški vojašnici v Magdalenskem predmestju na desnem bregu Drave.

Maister je poročal tudi o poskusu, da bi s prostovoljci okrepili vojaško stražo na glavnem kolodvoru, ki je morala krotiti nasilneže iz transportov s fronte proti Avstriji (Zbornik 1979: 25–26). Telefoniral je tajniku Voglarju, »naj zbere vse može, ki so se svoj čas prijavili k mariborski Narodni straži«. Voglar »je po mestu razposlal vse svoje kurirje, ki se jim je po dvournem iskanju posrečilo iztakniti in pripeljati v Narodni dom blizu 20 mož«. Žal pa so vsi ti možje kmalu pobegnili in se tako izognili narodni stražni službi.

V obeh spominskih zbornikih je omenjen še en pomemben dogodek, ko so se izkazali dijaki – kurirji.⁷ General Maister je po svoji presoji in s podporo mariborskega Narodnega sveta izdal 9. novembra ukaz o mobilizaciji na Spodnjem Štajerskem. Jože Malenšek, ki je bil 1. novembra imenovan za poveljnika prve stotnije nove slovenske vojske, je napisal, da so lepake raznašali posebni kurirji, večinoma dijaki (Zbornik 1988: 260–261). Moj oče Vladimir je vse življenje z občudovanjem govoril o generalu Maistru in ostajal zvest njegovemu narodno-osvobodilnemu izročilu, zato je v času nacistične okupacije na Štajerskem med drugo svetovno vojno redno sodeloval s partizanskimi obveščevalci. Ko je jeseni 1945 na Prihovi blizu Slovenskih Konjic poskrbel za obnovitev ljudske šole, je v svojem razredu, kjer so bile zasilne klopi natrpane s šolarji starejših letnikov, nalepil na stenski časopis ob slike iz časa partizanskega boja in osvoboditve tudi Maistrov portret, namreč svoj vse dotlej hranjeni izrezek iz nekega predvojnega časopisa. Šolski nadzornik, še skoraj mladenič, je bil ob svojem obisku začuden, toda po očetovem zavzetem pojasnilu odločitvi za Maistra ni ugovarjal.

⁷ O tem je bilo doslej znanega zelo malo in tudi v literaturi o mariborskih dijakih-kurirjih ne najdemo posebnih zapisov (op. Marjana Toša).

In če se vrnem med podatke o letu 1918, moram reči, da izbira Frana Voglarja za tajnika Narodnega sveta ni bila neutemeljena odločitev. Po iztrganju Maribora iz neslovenskih rok je bil zelo dejaven pedagoški, kulturni, politični in časnikarski delavec. Leta 1919 je, na primer, sodeloval pri ustanovitvi mariborskega Slovenskega narodnega gledališča. Naš družinski ponos vsebuje vsa doslej omenjena dejstva. In moj sin Matjaž, ki se nepoklicno ukvarja z zgodovino vojn in vojsk, se je že zdavnaj in še temeljiteje od mene poučil o Maistrovem boju v letih 1918 in 1919.⁸

Zanimivo je tudi spominjanje Dušana Voglarja na čas, ko je oktobra 1973 na TV Ljubljana postal odgovorni urednik enote Kulturno umetniški program. Ta funkcija ga je še posebej povezala z Maistrom, in to s skrajno neprijetnim dogajanjem, ki ga je hkrati navdalo z razočaranjem. Tako se spominja teh časov:

Začelo se je že pred mojim prihodom na televizijo. Fran Žižek, ugledni štajerski gledališčnik, pred 2. svetovno vojno avantgardist na Ptujju, po vojni zaslužen za rast mariborskega gledališča in rojstvo Borštnikovih srečanj, pa tudi pionir slovenskega dramskega, opernega in dokumentarnega televizijskega programa ter v letih 1967–1977 zaposlen na televiziji kot režiser, je leta 1970, kakor je pozneje opisal (Žižek 1995: 173–174), predložil televizijskemu dramskemu uredništvu zasnovo nadaljevanke Kralja Matjaža dan, to je nadaljevanke o Rudolfu Maistru. Po njegovem sinopsisu naj bi obsegala 14 epizod. Iz Žižkovega citiranja je razvidno: Janez Menart je v svojem poročilu o zasnovi pojasnil, da se je Žižek seznanil z obsežno literaturo, arhivskimi viri in poročili o Maistru in obravnavanem dogajanju, ter navedel, da se dramsko uredništvo TV na podlagi sinopsisa »zaveda velikega, zdravega aktualno političnega učinka, ki bi ga imela nadaljevanke 'Kralja Matjaža dan', in pa dokumentarno umetniške kvalitete, ki bi jo predstavljala«, ter se zavzema za snemanje. Ne nameravam polemizirati z Žižkovim opisom nadaljnjih dogodkov, po katerem naj bi neimenovani novi vodja umetniškega programa »projekt kratko malo postavil na hladno« (Žižek 1995: 174). Moram pa navesti tisto, česar se spominjam iz svojega dela in česar Žižek ni omenil. Z Žižkovo zamisljivo za nadaljevanke o Maistru sem se prvič srečal dobri dve leti pred 60. obletnico bojev za Maribor. Nisem se obotavljal in tudi Saša Vuga, urednik dramske redakcije, se ni: oba sva zamisel podprla. Snemanje nadaljevanke sva čutila kot nesporen dolg slovenske televizije – Vuga

⁸ Dušan Voglar, Družinski spomin, rokopis 2018, kopijo hranita dr. Fanika Krajnc Vrečko, Zavrh, in dr. Marjan Toš, Lenart. V bojih za Štajersko in Koroško je sodelovalo mnogo mariborskih učiteljskih inštitucij, kar je bila tudi posledica velikega ugleda, ki sta ga med dijaki uživala prof. Fran Voglar in prof. Karel Verstovšek. O Voglarjevi angažiranosti v procesih narodne osvoboditve Štajerske in Maribora pišejo tudi spominske publikacije mariborske I. in III. gimnazije; prva ob 170-letnici izobraževalne tradicije, druga pa ob 150-letnici delovanja.

tudi zato, ker je njegov oče bil Maistrov borec, kakor je s ponosom pojasnjeval. Zasnovo sva sprejela, z zadržkom le glede števila epizod.

Žižek, ki je bil očitno bolj obveščen tudi o nekih drugačnih mislih o Maistru, se je odločil za korak, na kakršnega pri svojem urednikovanju nikoli nisem niti pomislil. Navezal je stik z vplivno konservativno partijsko funkcionarko Lidijo Šentjurg, ki je v tistem času med drugim vodila pri CK ZKS komisijo za zgodovino. Z njo je Žižek sodeloval v letih 1970 in 1971 pri svoji televizijski politično-zgodovinski dokumentarni nanizanki *Teh naših petdeset let*, ki naj bi obsegala obdobje 1918–1968, toda se je na zahtevo Lidije Šentjurg, članice uredniškega odbora nanizanke, končala pri letu 1950. Glede igrane nadaljevanke o Maistru je nato Žižek sam nama z Vugo pojasnil, da ji Lidija Šentjurg nasprotuje. Tudi direktor TV Dušan Dolinar mi je, očitno na podlagi kakega telefonskega klica, sporočil, da je Lidija Šentjurg zoper pripravljanje nadaljevanke, češ da je Maister nastopal zoper proletariat in da je dal ustreliti dva uporna slovenska vojaka. Po uporuh vojakov 22. julija 1919 v Mariboru je namreč s podpisom potrdil sodbo vojaškega naglega sodišča.

Pojasnilo Lidije Šentjurg, zakaj nasprotuje načrtovani televizijski nadaljevanke, je povzelo očitke, kakršni so bili takrat glede zgodovinske vloge generala Maistra uveljavljeni med nekaterimi partijskimi funkcionarji, tako prestolniškimi kakor tudi pokrajinskimi. Ti politični izmisleki – ne mogli bi jim reči teze – so izvirali iz pristranskega, preozko ideološkega nabora dejstev, pogosto iztrganih iz zgodovinske stvarnosti in časovnega konteksta. Vse skupaj je bilo posledica dvojega. Na eni strani preveč enostranskega upoštevanja zlasti razlag zgodovinarja Metoda Mikuža (Mikuž 1965; prim. Švajncer 2014: 30 isl.). Na drugi strani pa premajhnega upoštevanja predvsem razprave Lojzeta Ude (Ude 1961) ter poročil Maistra in drugih udeležencev dogajanja, ki so bila objavljena pred 2. svetovno vojno ali pa po njej. Hkrati ravnanje partijskih funkcionarjev leta 1958, zlasti prepoved že za tiskanje pripravljenega spominskega zbornika, o čemer poroča Janez J. Švajncer (Zbornik 1988: 10 isl.; Švajncer 2014: 23 isl.), nazorno omogoča sklepanje, da je bila že takrat – pravzaprav: še takrat – trdo uporabljena nepravilna sodba o Maistrovih dejanjih.

Pri tem sta bili s pomanjkljivim presojanjem stvarnosti leta 1918 in 1919 – lahko bi celo rekli: s pomanjkljivo uporabo marxovske metode – odrinjeni, na primer, dejstvi, da so nemškoavstrijski železničarji s svojimi stavkami pred vsemi ekonomskimi željami (tem je bilo brez oklevanja ugodeno) zahtevali ohranitev uradovanja na železnici v nemščini in da so s stavkovnim onemogočanjem pretoka transportov vojaštva, ki se je novembra vračalo s fronte, zelo ogrožali varnost Maribora in drugih naselij ob progi (gl. Maistrovo poročilo, Zbornik 1978: 53–62). Omalovaževana so bila tudi tri nadaljnja dejstva. Prvič, da so med železniškimi delavci bili v večini sicer sinovi slovenskih staršev, ki pa – razen izjem – niso bili narodno zavedni in so se podrejali nemškoavstrijski

socialnodemokratski organizaciji, in da je zato bila že železničarska stavka decembra 1918 organizirana kot nemškoavstrijska podpora zahtevi po vključitvi slovenskega ozemlja v Nemško Avstrijo (gl. Ude 1961: 123 isl.). Drugič, da je veliko zborovanje na mariborskem Glavnem trgu 27. januarja 1919 imelo izključno enak, celo z vsenemškimi in velikonemškimi gesli, velikonemško glasbo, rdeče-črno-rumenimi trakovi in zastavami dopolnjen politični smoter in da se je takemu namenu znova pridružilo tudi tisto mariborsko delavstvo, ki se je po odločitvi vodij nemškoavstrijske socialnodemokratske organizacije množično udeležilo zborovanja (gl. Ude 1961: 135 isl.). In tretjič, da so vojaki, ki so varovali Rotovž, začeli streljati zato, ker jih je množica, ki je pred tem napadla in pretepla slovenskega policijskega komisarja Senekoviča, prisilila v samoobrambo, in sicer so streljali najprej v zrak in šele nato v množico. Tudi podatke o tem je navedel Lojze Ude leta 1961, mdr. na podlagi poročila Maksa Poharja (gl. Zbornik 1988: 339 isl.; Švajncer 2014: 126 isl.). Omenjam še preprečitev televizijske dokumentarne in umetniške upodobitve Maistra in odstranitve njegovega bronastega doprsnega kipa leta 1978 iz preddverja v mariborski občinski hiši. V njej je namreč bilo leta 1918 okrajno glavarstvo, Maister pa je nekaj njenih prostorov prejel za slovensko vojaško poveljstvo in z balkona svoje pisarne 1. novembra izobesil slovensko tribarvnico. Sklep mariborskih političnih funkcionarjev, da vržejo podobo bojevnika za slovensko Štajersko in Koroško iz te stavbe, je bil posledica ostrega očitka, kakršnega je na rovaš Maistra mimogrede izrekel Sergej Kraigher med obiskom v Mariboru (Švajncer 2014: 107 isl.). Sergej Kraigher, soproj Lidije Šentjunc, je takrat opravljal najvišjo funkcijo v Sloveniji: bil je predsednik Predsedstva Socialistične republike Slovenije. Spustiti se v kakršnokoli razpravljanje z Lidijo Šentjunc o načrtovani televizijski nadaljevanki ni imelo smisla. Čeprav sem takrat že dobro poznal podatke iz leta 1961 objavljenega članka Lojzeta Udeta. Nasprotni dokazi ne bi ničesar dosegli. Tako je po svojih izkušnjah vedel Fran Žižek in tako je menil tudi direktor Televizije Ljubljana Dušan Dolinar.

Minuti je moralo desetletje. Za 70. obletnico začetka Maistrovega boja je uveljavljeni radijski in televizijski dramatik Saša Vuga iz svojega iskrenega prepričanja o veličini generala Maistra napisal televizijsko dramo Maistrova najdaljša mariborska noč. Na enem najinih nenapovedanih srečanj, kajti od leta 1985 nisem več delal na televiziji, mi je z zanj značilnim žarom brž povedal, česa se je naposled lotil. Dramo je gradil na dveh zares dramatičnih in odločilnih Maistrovih dejanjih: na prevzemu poveljstva 1. novembra in na razorozitvi Schutzwehra v noči z 22. na 23. november. Prvič je bila predvajana 24. aprila 1989.⁹

⁹ Dušan Voglar, Družinski spomin, rokopis 2018, kopijo hranita dr. Fanika Krajnc Vrečko, Zavrh, in dr. Marjan Toš, Lenart. V besedilu smo pustili tudi njegovo citiranje literature, ki jo sicer navajamo na koncu tega pripevka.

Po ustanovitvi nove jugoslovanske države, Kraljevine SHS, je bil Voglar poslanec JDS v začasnem Narodnem predstavništvu v Beogradu (1919–20). Kot poslanec se je vsako nedeljo pripeljal domov v Maribor in prirejal številne shode in sestanke. Bil je član mestnega šolskega sveta, kasneje zelo vnet in delaven občinski odbornik. Več let je uspešno vodil krajevno organizacijo JDS v Mariboru in bil član njenega Izvršnega odbora v Ljubljani. Izvoljen je bil tudi za člana mariborskega načelstva in je veliko storil za razširjanje demokratičnih idej v mestu. Bil je odgovorni urednik liberalnih dnevnikov *Mariborski delavec* (1919–1920) in *Tabor* (1920–1921). Sodeloval je pri ustanovitvi Mariborske tiskarne (1919) in SNG Maribor. SNG je bil ustanovljen 27. septembra 1919, ko je bila na odru tudi prva predstava in sicer uprizoritev drame *Tugomer* v režiji Hinka Nučiča. Nučiča so povabili v Maribor predstavniki Dramatičnega društva, med njimi tudi Fran Voglar. Udeležil se je razgovora z njim v Ljubljani, kamor je odpotoval skupaj s Karlom Kodermanom. Nučiča sta obiskala ravno v času, ko se je ta nameraval odpraviti iz Ljubljane v Zagreb. Uspela sta ga pregovoriti, da naj prevzame vodenje SNG v Mariboru. Nučič se ni veliko obotavljal in je odpotoval z njima v Maribor in takoj prevzel vodenje nove kulturne ustanove. Fran Voglar je bil tudi predsednik sveta mariborske Mestne hranilnice. Ukvarjal se je tudi s pedagoškimi spisi in napisal članek *Die Helenasage in der griechischen Dichtung* (*Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums Mrb*, 1914), knjižico *Prvi pouk v slovenskem jeziku za Nemce, I. Vaje* (1920), skripta za slovensko slovnico in literaturo za pedagoške predmete, ker je po vojni primanjkovalo učbenikov.¹⁰

Njegova rojstna hiša v Nadbišču nad Voličino v Slovenskih goricah ne stoji več.¹¹ Domačini se družine Voglar le še bežno spominjajo, še najbolj

¹⁰ Rojstne matice ž. Sv. Rupert (DAS); podatki sina Vladimirja Voglarja (Lj.); izv. gimn. Št. Pavel, klas. gimn. in realke Mrb; *Stalež šolstva ...* (1923); *J* 1925, št. 242; *Tabor* 1925, št. 237; P. Strmšek, *Dramat. društvo v Mrbu*, 1928, 16; isti, *Maribor za svoje dijaštvo*, 1929, 22–3 (s sliko); *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo 1918–1919*, 1979, 18–9; D. Moravec, *Slov. gledališče od vojne do vojne*, 1980, 151. Voglarjev vnuk Dušan Voglar je objavil podatek, da se je Franov oče na stara leta odselil od družine in prebival v stari zidanici, kjer si je čez čas sam vzel življenje. Žal ne navaja lokacije te zidanice in tudi ne načina samomora (prim. Pismo Dušana Voglarja Faniki Krajnc Vrečko z dne 5. marca 2019. Kopijo hrani avtor tega sestavka).

¹¹ V nekaterih zapisih je navedba, da se je Fran Voglar rodil v Črmljenšaku, kar pa ne ustreza resnici. Kronisti so očitno zamenjali ti dve vasi nad Voličino, ki se je včasih imenovala po farnem zavetniku sv. Rupertu Sveti Rupert v Slovenskih goricah. V tamkajšnji župnijski cerkvi je bil Fran tudi krščen. Voglarjev vnuk Dušan Voglar je v zvezi z rojstnim krajem deda Frana v korespondenci z dr. Faniko Krajnc Vrečko zapisal: »Kar se tiče rodbine Voglar iz Nadbišeca ne vem o tem nič povedati, ker nisem o tem nikoli nič slišala (navaja sestrična Mira), da bi v tem kraju (Nadbišec) živela rodbina Voglar. Moj pokojni oče, ki ga vi imenujete Martinek Voglar, bi zagotovo vedel, a žal se je že preselil v večnost.«

njegovega sina Zlatka Voglarja, ki je bil zdravnik in katerega družina se je med drugo svetovno vojno zaradi bombardiranja Maribora zatekla iz mesta ob Dravi k Martinu Voglarju v Nadbišec. Franov pokojni sin Vladimir Voglar (1903–1990) je bil učitelj. Najbolj je znan njegov vnuk Dušan Voglar, urednik, literarni zgodovinar, prevajalec in dramaturg. Rodil se je 29. januarja 1936 pri Sv. Kunigundi (danes Gorenje) nad Zrečami na Pohorju.¹²

Franjo Voglar¹³ se je v narodno-politično življenje vključil že pred prvo svetovno vojno v Celju, zlasti pri celjskem pevskem društvu. Nekaj let je služboval na celjski gimnaziji, kjer je bil cenjen in spoštovan pedagog. Veliko časa je posvetil udejstvovanju v celjskem javnem življenju in kot goreč slovenski narodnjak v Celju pustil kar nekaj sledi. Z bogatimi izkušnjami, ki jih je pridobil v javnem udejstvovanju v Celju, se je lahko po preselitvi v Maribor brez problemov kmalu uveljavil tudi v mestu ob Dravi. Postal je eden od stebrov Narodnega sveta in »administrativna« Maistrova desna roka. Aktivno je deloval kot predsednik Dramatičnega društva Maribor in poskrbel, da se je kljub vojnim časom v mestu odvijalo nekaj kulturnih prireditev. Dramskih predstav sicer ni bilo, zato pa je Voglar organiziral pevske zборе in njihove koncerte, ki so bili edine kulturne prireditve v mestu. Delo v Narodnem svetu v prevratnem času je bilo izredno naporno in je tudi pri Voglarju pustilo posledice. Čeprav se je kmalu po ustanovitvi prve jugoslovanske države, Kraljevine SHS,

Znova sem govoril s svojo sestrično Miro, hčerko Franovega sina Zlatka. Zatrnila mi je, da je med vojno z materjo in pravkar rojeno sestrico nekaj časa živela v Nadbišecu, najprej pri Vinku Voglarju (v neki zelo stari hiši) in nato pri njegovem bratu Martineku (v novejši hiši). Martinek je bil približno enake starosti kakor sinovi Frana Voglarja. Moj oče (rojen 1903) se je, ko smo živeli v Rušah kmalu po vojni, srečeval z Martinekom kakor z bližnjim sorodnikom. Možno bi torej bilo, da je bil Fran brat Martinekovega (in Vinkovega) očeta. Če bi ne bilo neke sorodstvene, bratranske bližine, bi Franov sin Zlatko ne prosil Vinka in Martineka, naj dasta zatočišče njegovi družini.

Nakazuje se torej pot: Najprej pogledati v matrice, ki so zanesljivo shranjene v mariborskem škofijskem arhivu, in razvozlati sorodstvene vezi. Morda je Vinko prevzel staro domačijo Voglarjev, Martinek pa si je sezidal novo hišo. Če bi bilo to verjetno (kako dokazati?), bi bilo treba najti lokacijo Vinkove hiše – torej lokacijo, na kateri zanesljivo zdaj stoji kaka nova stavba. Prepričan sem, da so v Nadbišecu vendarle živeli Voglarji, ki so tam dobili sina Frana.

¹² Župnijska cerkev svete Kunigunde na Gorenju nad Zrečami, ki je v pisnih virih prvič omenjena leta 1391, stoji na izredno ugodni višinski razgledni točki (748 m nadmorske višine), od koder je viden razgled po vsej dolini vse tja do Boča, Donačke gore, z množstvom sosednjih cerkva, vasi in drugih gora. Od prvotne lesene cerkve je v cerkvi sv. Kunigunde ohranjen le mogočen zvonik iz prve polovice 14. stoletja, ki je bil nekoč odmaknjen od nje, ladjo in prezbiterij pa naj bi pozidali v drugi polovici tega stoletja. Cerkev ima pet oltarjev. Glavni oltar je posvečen zavetnici župnije cesarici Kunigundi, ki je bila za svetnico razglašena leta 1200, slika na platnu pa prikazuje svetnico v njeni »ognjeni« preizkušnji.

¹³ V dobršnem delu literature in v časopisnih poročilih je uporabljeno tudi ime Franjo Voglar.

umaknil iz aktivnega političnega življenja in deloval kot profesor in ravnatelj, je bil na neki način še vedno vključen v mnoge mestne aktivnosti. A počasi ga je vse bolj načenjalo zdravje in 16. oktobra 1925. leta ga je med poukom zadela kap. Nezavestnega so takoj odpeljali v mariborsko bolnišnico. Tam se je za hip še zavedel, kmalu spet padel v nezavest in umrl.¹⁴ Pogreb je bil 19. oktobra 1925 leta izpred Mestne hranilnice na Slomškovem trgu. Udeležili so se ga številni Voglarjevi sodelavci, prijatelji in predstavniki mariborskega javnega, kulturnega in političnega življenja. Ob njegovi smrti je bilo v mariborskem dnevnem časopisju objavljenih veliko osmrtnic ustanov, v katerih je aktivno deloval. Osmrtnico je objavila tudi njegova soproga Marija ter otroci Milko, Srečko, Vladimir, Zlatka in Jerica. V nekrologih ob Voglarjevi smrti so pisci izpostavljali njegovo slovensko narodno pokončnost, sodelovanje v prevratnih dogodkih in izredno požrtvovalno delovanje v funkciji tajnika Narodnega sveta za Štajersko. »Zgodovina bo postavila pokojnika med prve sinove naše domovine, med one, ki so se v tihem, skromnem, a tem uspešnejšem delu si postavili trajni spomenik hvaležnosti med svojim ljudstvom«. ¹⁵ Časopisi so izpostavili predvsem Voglarjevo vztrajnost in delovno marljivost in ocenili, da je bil »ravnatelj Voglar mož tihega, vztrajnega dela, ki je v Mariboru stopil v ospredje ob prevratu, ko je bil tajnik Narodnega sveta za Štajersko«. ¹⁶ Čeprav iz Voglarjeve biografije ni mogoče razbrati kakšnih posebnih zapisov o njegovi bolezni, je očitno bolehal dalj časa. To so zapisali tudi v Mariborskih novicah in pripisali, da je »gospod Voglar že dalj časa bolehal na srcu in mu je nit življenja prekinila možganska kap«. ¹⁷

Njegovemu spominu so se letos poklonili tudi v domačem, lokalnem okolju, in to v okviru 34. Maistrovih prireditev na Zavrhu. Voglar namreč ni zanikal svojega podeželskega porekla, čeprav se v rojstni Nadbišec ni pogosto vračal.

VIRI IN LITERATURA

Dragi Maister, na te mi bo spomin (ur. Aleš in Barbara Arih), Domovinsko društvo generala Rudolfa Maistra Maribor. Maribor 2018.

Enciklopedija Slovenije, zv. 7. Ljubljana 1993.

Korespondenca Dušan Voglar – Fanika Krajnc Vrečko, rokopisi 2018 – 2019, hrani F. K. Vrečko, Zavrh.

¹⁴ *Nova doba Celje*, VII., št. 116, str. 2, Celje, 20. 10. 1925.

¹⁵ *Ibid.* In *Tabor*, VI., št. 237, str. 9, Maribor, 1925.

¹⁶ *Straža (Naša Straža)*, I., št. 100, Maribor, 19. 5. 1925.

¹⁷ *Nova Doba Celje*, VII., št. 116, str. 2, Celje, 20. 10. 1925 in *Mariborske novice*, št. 45, str. 3, Maribor, 20. 10. 1925.

Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1914*. Ljubljana 1965.

Tone Partljič, Maribor in gledališče: Razmišljanje o mariborski gledališki zgodovini. *100 let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet*. Urednik Vili Ravnjak. Maribor 2019, str. 52–69.

Vlasta Stavbar, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914–1918*. Maribor 1998.

Pavel Strmšek, Dramatično društvo v Mariboru. *Prispevki k naši politični in kulturni zgodovini v dobi 1909–1919. Ponatis Časopisa za zgodovino in narodopisje XXIII*. Maribor 1928.

Janez J. Švajncar, *General Rudolf Maister: Zamolčano*. Logatec 2014.

Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje I. 1918/19. *Zgodovinski časopis*, letnik 15, 1961 str. 65–156.

Dušan Voglar, Družinski spomin, rokopis. Ljubljana 2018.

Zbornik 1979: *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918–1919*. Maribor: Zveza prostovoljcev – borcev za severno slovensko mejo 1918–1919, Klub koroških Slovencev, Sklad Prežihovega Voranca v Mariboru.

Zbornik 1988: *Boj za Maribor 1918–1919: Maistrov zbornik*. Maribor 1988.

Fran Žižek, *Čarobno ogledalo*. Maribor 1995.

FRAN (FRANJO) VOGLAR, A SECRETARY OF THE NATIONAL COUNCIL, A TEACHER, AND A NATIONAL-POLITICAL WORKER

Summary

Fran (Franjo) Voglar, a politician and a teacher, was born on 5th October 1877 in Nadbišec near Voličina in Slovenske gorice. His parents, Vid in Ivana, born Kocbek, were farmers. He died on 17th October 1925 in Maribor. He went to a primary school in Spodnja Voličina and a grammar school in Maribor (1890-1899). In 1904, he successfully finished the study of classical philology and Slavistics in Vienna (1899-1903). He was a supplement teacher in a general high school in Celje (1903–1905) and Sankt Paul in Lavanttal (1906–1912), afterwards professor in a general high school (1912–1921) and in a grammar school (1917 – 1918) in Maribor, and from 1922 until his death a principal of the college of education for women. He started with his national-political activities in Maribor during World War I and had contacts with many patriots from Styria. He was the president of the Drama society in Maribor and because they were not able to perform during the war, he established a choir. He collected signatures for the May declaration (1917) and in January 1918 he organised a meeting of the Yugoslav Democratic Party (JDS). In September 1918, he became a member of the National Council and was its secretary. He performed his duties exemplary and was one of the strongest supporters and faithful colleagues of General Maister.

After the establishment of the Yugoslav state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, he was a representative of the JDS in the temporary National representative body in Belgrade (1919 –1920). As a representative, he often came back to Maribor and organised numerous meetings and gatherings. He was a member of the city school council and later a very eager and hardworking municipal committee member. Voglar successfully ran the local organisation of JDS in Maribor and was a member of its executive board in

Ljubljana. He was also appointed as a member of the Maribor head office and was active in spreading democratic ideas in the city. He was also editor-in-chief of Maribor liberal daily newspapers *Mariborski delavec* (1919–1920) and *Tabor* (1920–1921). He participated in establishing Mariborska tiskarna (1919) and the Slovene National Theatre Maribor. His part in establishing the Slovene National Theatre in the city by the river Drava was much bigger than he was until now given credit for. He was also the president of the City Savings Bank council.

Even though he withdrew from active political life shortly after the establishment of the first Yugoslav state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, he was still active as professor and principal and was also part of different city arrangements. Unfortunately, he got sick and had a stroke on 16th October 1925 during teaching a lesson. He died in the Maribor hospital the next day, September 17th 1925. Prof. Voglar was a sincere Slovene patriot, who never exposed personal merits and never wanted any special privileges. General Maister esteemed him highly, for he was loyal to the great cause that happened after the overthrow in 1918, i.e. after the national liberation of Maribor and the whole Slovene Styria.

FRAN (FRANJO) VOGLAR, SEKRETÄR DES NATIONALEN AUSSCHUSSES FÜR DIE STEIERMARK, LEHRER UND NATIONALPOLITISCHER AKTIVIST

Zusammenfassung

Fran (Franjo) Voglar war Politiker und Lehrer. Er wurde am 5. Oktober 1877 in Nadbišec bei Voličina in Slovenske gorice/Nadwischetz bei Wellitschen in den Windisch Büheln dem Bauer Vid und seiner Ehefrau Ivana, geboren Kocbek, geboren und er starb am 17. Oktober 1925 in Maribor/Marburg. Die Grundschule besuchte er in Spodnja Voličina/Unterwellitschen, das klassische Gymnasium in Maribor/Marburg (1890–1899). 1904 beendete er erfolgreich sein Studium der klassischen Philologie und Slawistik in Wien (1899–1903). Er lehrte an Gymnasien in Celje/Cilli (1903–1905) und Sankt Paul in Lavanttal (1906–1912), danach war er Professor in Maribor/Marburg am klassischen Gymnasium (1912–1921) und in der Realschule (1917–1918). Von 1922 bis zu seinem Tod im Jahr 1935 war er Direktor der Lehrerbildungsanstalt für Frauen. Nationalpolitisch wurde er aktiv in Maribor/Marburg während des Ersten Weltkrieges und er hatte Kontakte mit zahlreichen steirischen Patrioten. Er war Leiter des Dramaverains in Maribor/Marburg und da man während des Krieges keine Vorstellungen durchführen durfte, gründete er einen Chor. Er sammelte Unterschriften zur Unterstützung der Mai-Deklaration (1917) und im Januar 1918 organisierte er die Versammlung der Jugoslawischen Demokratischen Partei (JDS). Im September 1918 wurde er Mitglied des Nationalrates für die Steiermark und übernahm die Aufgaben des Sekretärs, die er musterhaft erledigte und auch sonst war er als einer der hingebungsvollsten Unterstützer und Mitarbeiter des General Maister aktiv.

Nach der Gründung des jugoslawischen Staates, des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen, war er Abgeordneter der Jugoslawischen Demokratischen Partei in der temporären Nationalvertretung in Belgrad (1919–1920). Als Abgeordneter kam er oft nach Maribor/Marburg zurück und organisierte zahlreiche Versammlungen und Sitzungen. Er war Mitglied des Stadtschulrates, später auch eifriger und fleißiger Gemeinderat. Mehrere Jahre leitete er erfolgreich die lokale Organisation der Jugoslawischen Demokratischen Partei in Maribor/Marburg und war Mitglied des Exekutivrates in Ljubljana/Laibach. Voglar wurde auch Mitglied der Mariborer/Marburger Verwaltung und war aktiv in Verbreitung demokratischen Ideen. Er war Chefredakteur der liberalen Tageszeitungen

Mariborski delavec (1919–1920) und Tabor (1920–1921). Er war bei der Gründung von Mariborer/Marburger Druckerei (1919) und vom Slowenischen Nationaltheater Maribor dabei. Sein Anteil bei der Gründung des slowenischen Theaters in der Stadt an der Drau war viel größer als ihm bis jetzt anerkannt wurde. Er war auch Vorsitzender der Mariborer/Marburger Stadtparkasse. Obwohl er bald nach der Gründung des ersten jugoslawischen Staates, des Königreichs von Serben, Kroaten und Slowenen sich aus dem aktiven politischen Leben zurückzog, war er weiterhin als Professor und Schuldirektor aktiv und nahm an vielen Aktivitäten in der Stadt teil. Leider wurde er krank und am 16. Oktober 1925 bekam er während des Unterrichts einen Schlaganfall. Am nächsten Tag, am 17. Oktober 1925 starb er im Mariborer/Marburger Krankenhaus. Prof. Voglar war ein aufrichtiger Patriot, er stellte seine persönlichen Verdienste nie in den Vordergrund und erwartete auch keine besonderen Privilegien. General Maister schätzte ihn sehr, da er der großen Sache, die sich nach dem Umbruch im Jahr 1918 ereignete, d. h. der nationalen Befreiung von Maribor/Marburg und ganz Steiermark treu war.

Usoda ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne

Irena Mavrič-Žižek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Ptuj=112.2)"1945"

Irena Mavrič-Žižek: Usoda ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 67–88

Avtorica v svojem prispevku oriše usodo ptujskih Nemcev ob koncu druge svetovne vojne. V uvodnem delu najprej na kratko predstavi osvoboditev, nato pa ravnanje takratnih oblasti z nemškim prebivalstvom na Ptuju in njegovi okolici.

Ključne besede: Nemci, volksdeutscherji, KNOJ, OZNA, ptujski sodni zapori, taborišče Strnišče pri Ptuju, taborišče Hrastovec pri Lenartu v Slovenskih goricah, usmrtnice, obsodbe, zaplembe premoženja, izgoni nemškega prebivalstva

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Ptuj=112.2)"1945"

Irena Mavrič-Žižek: The Destiny of Germans in Ptuj at the End of World War II. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 67–88

The treatise outlines the destiny of Germans in Ptuj at the end of World War II. In the introduction part, the author first presents the liberation and afterwards the attitude of the then authorities towards the German population in Ptuj and its surroundings.

Key words: Germans, Volksdeutsche, KNOJ (People's Defence Corps of Yugoslavia), OZNA (The Department of People's Protection), Ptuj court prisons, Strnišče near Ptuj camp, Hrastovec near Lenart in Slovenske gorice camp, executions, convictions, confiscations of property, deportations of German population

* Dr. Irena Mavrič-Žižek, muzejska svetovalka, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Slovenija, irena.mavric@mnom.si

OSVOBODITEV PTUJA

Po preboju nemške fronte na Madžarskem¹ v drugi polovici marca 1945 so se boji med nemškimi enotami in Rdečo armado, ki je bila okrepljena z Bolgari, premaknili na madžarsko-slovensko mejo. Po osvoboditvi Središča ob Dravi 4. aprila so umikajoče se enote 2. nemške tankovske armade zasedle položaje na utrjeni črti Središče – Kog – Šafarsko-Štrigova – Razkrižje. Po hudih, skoraj vsakodnevnih spopadih, ki so potekali okolici Koga, Huma, Loperšic in Frankovcev ter so trajali vse do 7. maja, se je 8. maja nemška vojska začela umikati proti Ormožu, Ptuju, Gornji Radgoni v Avstrijo, da bi se izognila jugoslovanskemu oziroma sovjetskemu vojnemu ujetništvu.² Glavni umik enot 22. in 15. nemškega korpusa z več kot 30.000 vojaki čez Ptujsko polje je potekal med 7. in 8. majem 1945. Nemškim vojakom so se na umiku pridružili ustaši, četniki, vlasovci in bežeči civilisti.³ Neposrednih bojev za Ptuj ni bilo, mesto je bilo osvobojeno v sklopu zaključnih operacij za osvoboditev Slovenije. Zadnji nemški vojaki, pripadniki okupatorjeve oblasti in domači izdajalci so mesto zapustili v popoldanskih urah 8. maja. Ob svojem umiku so poleg cestnega in železniškega mosta čez Dravo razstrelili še železniški nadvoz pri Rogoznici in most čez Grajeno pri gostilni Zupančič.⁴ V zgodnjih jutranjih urah 9. maja je v mesto prispela bolgarska armada, v večernih urah pa popolnoma izčrpani borci prekmurske brigade. Naslednji dan, 10. maja, so v mesto prispeli v spremstvu Haloške čete⁵ člani okrajnega odbora OF in

¹ Po velikih umikih od jeseni 1944 do januarja 1945 je nemška vojska z ostanki madžarske vojske utrdila svojo fronto na jugovzhodnem in severozahodnem robu Blatnega jezera. Po dotoku novih sil iz zahodne fronte iz Italije in Jugoslavije je na Hitlerjevo povelje kljub pomislekom in upravičenim ugovorom nekaterih visokih vojaških funkcionarjev nemška vojska začela v prvi polovici marca protiofenzivo za ponovno osvojitve ozemlja do Donave, vendar brez uspeha. Enote Rdeče armade so v drugi polovici marca prebile fronto severno od Blatnega jezera ter 29. marca 1945 stopile na območju Gunsna na avstrijska tla. Na južnem krilu sta Rdeča armada in enote I. bolgarske armade 29. marca prebile fronto 2. nemške tankovske armade ter jo potisnile do obrambne črte na slovenskem Štajerskem ki je potekla na desnem bregu Mure od Radgone do Razkrižja in v Slovenskih goricah od Razkrižja do Drave pri Ormožu. Enote 27. in 57. sovjetske armade so od 28. marca do 4. aprila osvobodile vse Prekmurje, I. bolgarska armada ter nekateri deli Rdeče armade pa Medžimurje; v: Tone Ferenc, *Poslednji dnevi vojne v Sloveniji, Naša Obramba*, letnik 2, štev. 6, 6. junij 1970 str. 3.

² Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941-1945*, magistrska naloga, Univerza Ljubljana, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2007, str. 178; (dalje navajam: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941-1945*).

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ Haloška četa je bila ustanovljena 10. aprila 1945. Bila je »terenska mobilizacijska četa« z nalogo zbiranja in spremljanja novincev (skrivačev in prostovoljcev-dezerterjev iz nemške vojske) v redne partizanske enote. Komandir čete je bil Martin Pišek iz Apač,

okrajnega komiteja KPS. Vojaško oblast v mestu je prevzela komanda mesta, civilno oblast pa okrajni odbor OF.⁶

POVOJNA USODA PTUJSKIH NEMCEV

Prof. Franjo Baš⁷ je o usodi spodnještajerskih Nemcev zapisal tole: »V svesti si svoje krivde so njih voditelji zapustili pred osvoboditvijo deželo ter se podali v Avstrijo /.../ ostale pa je zajela nemesis zgodovine in večni bog pravice v zemlji, katero so pomagali zaigrati v roke tujcu in do katere niso znali najti odnosa /...«. ⁸ Vodilni štajerski Nemci (gre za 2883 oseb) so še pred koncem vojne pobegnili v okolico Muraua, Judenburga, Schladminga, Lienza, Feldkirchna, Bludenza in Gmunda.⁹ Zaradi članstva v Kulturbundu, petokolona-

politični komisar pa Ivan Rau-Branko. V skoraj enomesečnem obstoju je četa uspela zbrati in poslati v brigade na Pohorje prek 70 novincev, pretežno Slovencev. Borci čete so novince spremljali preko Slovenske Bistrice ter jih na javki pod Pohorjem predajali brigadam. Četa se je zadrževala na območju zahodnih Haloz v okolici Bolfenka, Jelovic, Planjskega, Kočic, Dolene in Doklec. Med 7. in 8. majem 1945, v času umika nemške vojske preko Ptujskega in Dravskega polja, so borci čete izvedli nekaj manjših napadov na nemške kolone ter jih ovirali pri njihovem umiku. Dne 22. maja 1945 je bila četa v celoti vključena v sestavo ljudske milice; v: Ivan Rau-Branko: Haloška četa, v: *ptujski zbornik* (urednik: Vlado Horvat), Ptuj 1985, str. 205–208.

⁶ Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje 1941–1945, str. 179–180. Komando mesta, ki jo je vodil Jože Luzner-Miha, je ustanovil štab Prekmurske brigade. Predsednik okrajnega odbora OF je bil Franc Belšak-Simon.

⁷ Franjo Baš, etnolog, geograf, zgodovinar in muzeolog se je rodil 22. januarja 1899 v kraju Kamenče. Po končanem študiju geografije in zgodovine na ljubljanski univerzi leta 1925 se je zaposlil kot profesor na gimnaziji v Mariboru. Leta 1932 je postal banovinski arhivar, leta 1937 pa je dosegel, da so mariborski grad namenili muzeju in arhivu. Postal je ravnatelj muzeja ter zanj zbral večino gradiva in uredil stalno razstavo. V letih 1937–1941 je bil urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje, v letih med 1945–1949 je sodeloval pri restituciji med okupacijo odtujenega kulturnega premoženja. V letih med 1950–1952 je bil vodja odseka za muzeje, galerije in spomeniško varstvo na Ministrstvu za znanost in kulturo Ljudske republike Slovenije, do leta 1962 pa ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije. Vodil je preureditev Tehniškega muzeja v Bistri, zavaroval je spomenike na Ravnah na Koroškem in v Kropi. V letih med 1950–1963 je bil prvi predavatelj muzeologije in spomeniškega varstva na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V raziskovalnem delu se je posvetil povezovanju kulturne politične, etnološke, arheološke, geografske in muzeološke dediščine. Umrl je 30. aprila 1967 v Ljubljani; v: *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 1 A/Ca, Ljubljana 1987.

⁸ Tone Ferenc, Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno, v: »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik (urednik: Dušan Nečak), Ljubljana 1998, str. 120 (dalje navajam: Ferenc, Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno).

⁹ Božo Repe, »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, v: »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik (urednik: Dušan Nečak), Ljubljana 1998, str. 145 (dalje navajam: Repe, »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni).

ške dejavnosti ter nacifikacije nemške manjšine pred drugo svetovno vojno (1933/34–1941), ostre in nasilne okupacijske politike, etnocidnih (množično izganjanje Slovencev, germanizacija itd.) in deloma genocidnih ukrepov (usmrtitev ostarelih in duševno bolnih ljudi spomladi leta 1941, usmrtitve pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja itd.) nemškega okupatorja ter sodelovanja velike večine slovenskih Nemcev, so ob koncu vojne narodnozavedni Slovenci zahtevali kolektivno odgovornost Nemcev na slovenskem narodnem ozemlju. Kljub temu pa so poveljne oblasti v Sloveniji poskušale pri precejšnjemu številu Nemcev in volksdeutscherjev ugotoviti individualno krivdo. To velja še posebno za tiste, ki so bili osumljeni vojnih zločinov in drugih kaznivih dejanj.¹⁰

Usodo ptujskih Nemcev in volksdeutscherjev po koncu druge svetovne vojne lahko zaradi pomanjkanja dokumentarnega gradiva prikažemo le fragmentarno. Večina ptujskih Nemcev in volksdeutscherjev, ki so se počutili ogrožene zaradi svoje predvojne dejavnosti v Švabsko-nemški kulturni zvezi (Kulturbund)¹¹ ter sodelovanja z nemškim okupatorjem med vojno, se je pravočasno še pred koncem vojne umaknila na varno v Avstrijo. Ob odhodu so iz stanovanj odnesli denar, dragocenosti in del premičnega premoženja; le v redkih stanovanjih je ostalo nekaj pohištva in oblačil.¹² Njihov umik je opisal takratni župan Josef Wressnig¹³ v izjavi, ki jo je 28. junija 1953 zapisal

¹⁰ Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 114.

¹¹ Krajevna skupina Švabsko-nemške kulturne zveze Ptuj (Ortsgruppe des swäbisch deutschen Kulturbundes Pettau-SDKB) je bila ustanovljena 26. avgusta 1931. Ob ustanovitvi je štela 153 članov. Dejavnost ptujskega Kulturbunda (KB) je segala preko Ormoža in Središča do Ljutomera in Apaškega polja ter v obmejne kraje Prekmurja. Krajevno skupino je najprej vodil trgovec Egon Schwab, od leta 1934 magister farmacije Leo Behrblak, februarja 1939 pa je vodstvo prevzel uradnik hranilnice Josef Wressnig. Marca 1941 je postal Ptuj središče okrožja (Kreis SDKB Pettau). Tik pred vojno je bilo v Kulturbund (KB) vključenih 542 oseb iz Ptuja; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*, str. 8–10.

¹² Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 114; Marjetka Božičko, *Poveljne zaplembe nemškega premoženja v ptujskem okraju*, diplomatska naloga, Filozofska fakulteta Maribor, Zgodovinski oddelk, Maribor 2007 (dalje navajam: Božičko, *Poveljne zaplembe nemškega premoženja*).

¹³ Josef Wressnig, rojen 2. novembra 1890, uradnik hranilnice, zaupni mož Pokrajinskega obmejnega urada (Gaugrenzlandamt), od februarja leta 1939 vodja ptujskega KB, član Illegalnega šturma, od maja 1941 do 18. septembra 1941 okrožni vodja Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) ptujskega okrožja, od 18. septembra 1941 do konca vojne župan mesta Ptuja. Dne 13. aprila 1944 je bil imenovan za častnega župana »*hauptamtlichen Bürgermeister der Stadtgemeinde Pettau*«. Častna listina mu je bila izdana 7. julija 1944; v: Irena Mavrič-Žižek, *Ptujski Nemci od konca 19. stoletja do leta 1945*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2016, str. 160 in 210 (dalje navajam: Mavrič-Žižek, *Ptujski Nemci*).

v Gradcu prof. dr. Balduin Saria.¹⁴ Nemške družine so začele zapuščati mesto v začetku aprila 1945, ko se je fronta približala štajerski meji pri Dravskem Središču. Okoli 10. aprila 1945 so se iz mesta najprej umaknile ženske in otroci. Za njihov prevoz je bilo v okoliških vaseh zaseženih 40 vprežnih vozil. Po ukazu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) so v mestu ostali samo moški, ki so morali kot člani Volkssturma kakor jim je bilo ukazano »*braniti Ptuj do poslednjega moža*«. Okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Fritz Bauer¹⁵ je imel dopoldan 8. maja s svojimi sodelavci še zadnji štabni razgovor. Sporočil jim je novico o kapitulaciji Nemčije, hkrati pa jih je razrešil vseh dolžnosti. Ptuj je okoli 11. ure dopoldan zapustil tudi župan Josef Wressnig. Z osebnim avtomobilom se je odpeljal proti Avstriji, še preden je umikajoča se nemška vojska ob treh popoldan razstrelila dravska mostova.¹⁶ Med družinami, ki jim je uspelo aprila 1945 pobegniti, sta bili tudi znani ptujski družini Ornig¹⁷ in Blanke.¹⁸

¹⁴ Dr. Balduin Saria, klasični zgodovinar, arheolog in numizmatik, se je rodil v nemški meščanski družini na Ptuj 5. junija 1893. Po končani osnovni šoli in gimnaziji na Ptuj 5. junija 1893. Po končani osnovni šoli in gimnaziji na Ptuj 5. junija 1893. Po nadaljeval študij arheologije in antične zgodovine na Dunaju, kjer je leta 1921 doktoriral. Leta 1926 je postal izredni profesor na oddelku za zgodovino starega veka in arheologijo na Univerzi v Ljubljani. V času okupacije je sprejel povabilo graške univerze, kjer je bil od leta 1942 do konca vojne profesor za staro zgodovino jugovzhodne Evrope. Od leta 1953 je deloval kot samostojni raziskovalec pri Südost-Institutu v Münchnu. Umril je 3. junija 1974 v Gradcu; v: SLB, geslo dr. Balduin Saria, elektronska izdaja.

¹⁵ Fritz Bauer se je rodil leta 1911 v Gradcu. V začetku okupacije je bil najprej imenovan za političnega komisarja okraja Ptuj – podeželje, od 1. julija 1941 po združitvi okrajev pa za političnega komisarja ptujskega okrožja. Februarja 1942 je postal deželni svetnik. V septembru (18. 9.) 1941 je prevzel tudi okrožno vodstvo Štajerske domovinske zveze ter ga vodil do konca vojne. Po odhodu okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze za ljutomerski okraj ing. Romana Nemca v vojsko leta 1944 je Bauer prevzel še vodenje Štajerske domovinske zveze za ljutomerski okraj. V dopoldanskih urah 8. maja 1945 je z umikom zadnjih nemških vojakov in nemških uradnikov tudi on zapustil Ptuj; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*, str. 22.

¹⁶ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 120 in 121.

¹⁷ Začetnik družine je bil Josef Ornig, štajercijanski politik in ptujski župan, ki se je rodil 7. junija 1859 kot sin mlinarja Matije Orniga in Apolonije, roj. Senekovič v Hrastovcu v Slovenskih goricah. Izučil se je za peka. Leta 1886 se je poročil s hčerko znanega gostilničarja na Bregu Avrelijo Straschill. Ob prevratu in neuspelem poizkusu ohraniti Ptuj »*nemški*« je še pred koncem vojne, leta 1918, skupaj z ženo Avrelijo pobegnil v Gradec. Naselil se je v svoji vili v bližini Gradca v Mariagrün. Umril je v Gradcu 12. marca 1925, njegove posmrtno ostanke so kasneje pokopali skupaj z ženo Avrelijo na ptujskem pokopališču. V zakonu so se mu rodili štirje otroci, dve hčeri in dva sinova: Josef Oskar (1889–1935), diplomiran inženir ter Pavel Ornig (1894–1966), ki je po očetu na Ptuj 5. junija 1893. Po nadaljeval študij arheologije in antične zgodovine na Dunaju, kjer je leta 1921 doktoriral. Leta 1926 je postal izredni profesor na oddelku za zgodovino starega veka in arheologijo na Univerzi v Ljubljani. V času okupacije je sprejel povabilo graške univerze, kjer je bil od leta 1942 do konca vojne profesor za staro zgodovino jugovzhodne Evrope. Od leta 1953 je deloval kot samostojni raziskovalec pri Südost-Institutu v Münchnu. Umril je 3. junija 1974 v Gradcu; v: SLB, geslo dr. Balduin Saria, elektronska izdaja.

¹⁸ Rudolf Pertassek, *Pettau die älteste steirische Stadt*, Graz 1992, str. 147 in 148. Začetnik znane tiskarske družine Blanke na Ptuj 5. junija 1893. Po končani osnovni šoli in gimnaziji na Ptuj 5. junija 1893. Po nadaljeval študij arheologije in antične zgodovine na Dunaju, kjer je leta 1921 doktoriral. Leta 1926 je postal izredni profesor na oddelku za zgodovino starega veka in arheologijo na Univerzi v Ljubljani. V času okupacije je sprejel povabilo graške univerze, kjer je bil od leta 1942 do konca vojne profesor za staro zgodovino jugovzhodne Evrope. Od leta 1953 je deloval kot samostojni raziskovalec pri Südost-Institutu v Münchnu. Umril je 3. junija 1974 v Gradcu; v: SLB, geslo dr. Balduin Saria, elektronska izdaja.

Paul Ornig¹⁹ je skupaj z ženo Ruth in štirimi otroki, Helgo, Elizabeto, Norbertom ter Hermanom, aprila 1945 zapustil Ptuj ter pobegnil v Gröbming, v poletju 1945 pa so odšli v Salzburg k družini Schramke. Skupaj z advokatom dr. Ottom Blankom iz Maribora sta ustanovila tovarno testenin in keksov v kraju Hallein. Do upokojitve je imel tudi vinsko klet v Gradcu. Umrl je leta 1966 v Salzburgu.²⁰ Zdravnik Wilhelm Blanke²¹ je skupaj z družino pobegnil pred koncem vojne v Schladming, kasneje pa v Gradec, kjer je leta 1959 umrl.²²

Ob koncu vojne je v mestu ostalo le nekaj Nemcev in volksdeutscherjev. Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ne moremo ugotoviti, koliko

je leta 1854 poročil s hčerko usnjarskega mojstra Josefino Mock iz Lipnice. Na Ptujju sta odprla majhno knjigarno in papirnico, kmalu zatem pa sta kupila hišo na glavnem trgu, kjer sta si uredila knjigarno, tiskarno in papirnico. Po njegovi smrti leta 1899 je posle prevzel sin Wilhelm Paul. V njegovi tiskarni so tiskali Nemcem prijazen časopis Štajerc. Wilhelm Paul Blanke se je leta 1888 poročil s Ptujčanko Roso Strasill, v zakonu so se mu rodili štiri sinovi in dve hčerki. Najstarejši sin Wilhelm je študiral medicino, drugi sin Herbert se je posvetil tiskarstvu ter je po očetu prevzel knjigarno in tiskarno. Tretji sin Otto je dokončal študij prava ter je bil odvetnik v Mariboru. Sin Gunter je umrl v mladosti, hčerka Herta pa je živela v Berlinu; v: Petrassek, Pettau, str. 147 in 148.

¹⁹ Paul Ornig, rojen 9. januarja 1894 v Ptujju, po poklicu vinski trgovec, član KB od leta 1931. Med okupacijo je bil zadolžen za gospodarsko politiko v okviru okrožnega Delovnopoličnega urada (Arbeitspolitisches Amt), za kratek čas (maj – avgust 1941) je v okrožnem vodstvu prevzel tudi vodenje kulturnega urada (Kultur Amt), od 1. oktobra 1942 pa do konca vojne je v krajevni skupini Štajerske domovinske zveze Ptuj – levi breg vodil celico I; v: Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (AMNOM), fond: St. HB, Kreisführung Pettau, šk. K 11/2, mapa: Ortsgruppe Pettau-linkes Draufer, Fragebogen; šk. K 11/8 mapa: Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau; glej tudi: Irena Mavrič-Žižek, Ptujski Nemci, str. 220 in 222.

²⁰ Petrassek, str. 163 in 164.

²¹ dr. Wilhelm Blanke, zdravnik, se je rodil 24. januarja 1889 v Ptujju. Po končani ljudski šoli in gimnaziji v Ptujju je leta 1907 nadaljeval študij medicine v Gradcu, ki ga je končal leta 1913. Med prvo svetovno vojno je bil najprej vojaški zdravnik v Galiciji, nato pa zdravnik na vojni ladji. Po koncu vojne je nekaj časa služboval kot zdravnik na graški kliniki. Leta 1919 se je poročil z Erno Heinrich, hčerko primarija iz Fürstenfelda, leta 1920 pa se je z družino preselil na Ptuj. V Ptujju je bil član KB, Društva nemških visokošolcev v Ptujju, Športnega kluba Ptuj ter podporni član nemškega pevskega društva. V letih med 1925–1937 je bil član ptujске šlarafije ter član Društva zdravnikov Štajerske v Gradcu. Leta 1941 je bil sprejel v NSDAP. Dr. Wilhelm Blanke je bil udeležen pri množičnem zločinu, ki so ga nacisti v prvih mesecih okupacije izvedli nad duševno prizadetimi in telesno onemoglimi ljudmi v hiralnici v Ptujju in Muretincih. Bil je v zdravniški skupini, vodil jo je Karl Matl iz Gradca, katera je v začetku junija 1941 pregledala okoli 140 oskrbovancev v omenjenih zavodih. Že 9. junija 1941 je prispelo v hiralnico v Muretincih 5 avtobusov, ki so oskrbovance odpeljali v Avstrijo v evtanazijski zavod Hartheim pri Linzu, kjer so jih med 20. junijem in 2. julijem 1941 pomorili; v: AMNOM, fond: SODI, ovoj 2, mapa: Primeri dopisovanja VDA Graz II 1934–1943, Lebenslauf dr. Wilhelm Blanke; Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*, str. 117.

²² Petrassek, str. 148.

pripadnikov nemške narodne manjšine na ptujskem območju je bilo usmrčenih med vojno oziroma takoj po osvoboditvi. Še pred koncem vojne so v Podlehniku partizani ustrelili lastnico hotela v Ptuj Marijo Osterberger, ker je septembra 1944 prijavila orožnikom v Podlehniku kurirje kurirske postaje TV 8, ki jih je srečala pri svoji zidanici pod Duhom blizu Dežnega. Zaradi njene prijave so 27. septembra 1944 v spopadu na Dežnem pri prehodu preko Dravinje blizu Zgornje Pristave padli 4 kurirji, 3 težko ranjene kurirje pa so Nemci ujeli.²³ 8. maja 1945 so v njegovem vinogradu na Mestnem vrhu ustrelili vodjo urada za kmečko politiko Hansa Straschilla.^{24 25}

Slika 1: Josef Wressnig, župan mesta Ptuja, med okupacijo (fototeka MNOM)

Prve aretacije ptujskih Nemcev in volksdeutscherjev so se začele takoj po osvoboditvi v maju 1945. Potekale so po že pripravljenih seznamih, izvajali

²³ Rado Zakonjšek, *Partizanski kurirji*, Ljubljana 1985, str. 461; *Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer*, Graz 1970, str. 227 (dalje navajam: *Totengedenkbuch*).

²⁴ Hans Straschill, rojen 25. decembra 1903 na Ptuj, gostilničar, posestnik in trgovec z lesom, član KB, ilegalnega šturma in NSDAP. Med okupacijo je vodil okrožni prehranjevalni urad (Ernährungsamt). V okrožnem vodstvu ŠDZ je bil med okupacijo zadolžen za vodenje urada za kmetijsko politiko (Agrarpolitisches Amt), hkrati pa je bil tudi okrožni kmečki vodja (Kreisbauernführer). Kratek čas od maja do začetka avgusta 1941 je vodil tudi Krajevno skupino ŠDZ Ptuj-desni breg; v: AMNOM, fond: St. HB, Kreisführung Pettau, šk. K 11/2, mapa: Ortsgruppe Pettau-rechtes Draufer, Ortsgruppenführung, Pettau 6. Mai 1941, Fragebogen, Dopis 9. avgust 1941; šk. K 11/8 mapa: Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau; Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*, str. 26.

²⁵ Petrassek, str. 172; *Totengedenkbuch*, str. 230.

pa so jih pripadniki Korpusa narodne odbrane²⁶ (KNOJ) in Narodne milice pod vodstvom OZNE.²⁷ Največkrat so osebe prijeli v stanovanjih, pogosto pa tudi na ulicah in drugih javnih mestih. Vzrok za aretacijo je bilo članstvo v Kulturbundu, v NSDAP, v Štajerski domovinski zvezi (ŠDZ) ter protinarodno delovanje.²⁸ Po seznamu zapornikov OZNE na Ptuj, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj in ga je v zvezek pisal paznik v ptujskih sodnih zaporih Dominik Glušič²⁹ od maja do 4. junija 1945, je bilo v prvem mesecu svobode aretiranih in zaprtih 364 oseb, od tega je bilo 241 ali 66,21 % moških in 123 ali 33,79 % žensk. Največ oseb, kar 343 ali 94,23 %, je bilo iz ptujskega okraja, 19 oseb ali 5,22 % je bilo iz drugih okrajev, dve osebi ali 0,55 % pa sta bili vpisani brez podatkov o bivališču. Iz Ptuja in bližnje okolice je bilo 209 oseb ali 57,42 %.³⁰ Njihova nadaljnja usoda je bila zelo različna: 117 oseb ali 32,14 % so iz ptujskih sodnih zaporov odpeljali v taborišče Strnišče, 17 oseb ali 4,67 % v Lovrenc na Dravsko polje, izpuščenih je bilo 43 oseb ali 11,81 %. V Maribor so v nadaljnjo obravnavo odpeljali 7 oseb ali 1,92 %, tri mladoletne otroke (0,82 %) so predali socialnemu skrbstvu, eno osebo (0,27 %) pa so predali v nadaljnjo obravnavo ptujskemu načelstvu OZNE. Pri 48. osebah ali 13,19 % v seznamu ni navedeno, kaj se je z njimi zgodilo, za 121 oseb ali 33,24 % pa je zapisana oznaka »Hitlerjev rajh«, kar je za dotično osebo pomenilo

²⁶ Korpus narodne obrambe-KNOJ je bil ustanovljen 18. avgusta 1944. Enote korpusa so bile zadolžene za izvajanje aretacij, straženja koncentracijskih taborišč in izvajanje likvidacij; v: Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji, Ljubljana 2007, str. 8 (dalje navajam: Mikola, Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih).

²⁷ OZNA je ustanovil vrhovni komandant NOV in POJ in poverjenik za narodno obrambo Josip Broz Tito, 13. maja 1944 v Drvarju. Predstavljala je obveščevalno in protiobveščevalno službo. V Sloveniji je bila ustanovljena junija 1944, njen načelnik pa je postal Ivan Maček-Matija. Bila je neposredno podrejena Komunistični partiji ter je predstavljala njeno tajno politično policijo za obračun z njenimi nasprotniki. Svoje izpostave je imela v partizanskih enotah, v okrožjih, okrajih in mestih. Marca 1946 je bila ukinjena, iz njenega III. odseka je nastala vojaška kontraobveščevalna služba (KOS), ki je delovala v okviru obrambnega ministrstva. Iz ostalih odsekov pa je nastala Uprava državne varnosti (UDBA), ki je delovala v okviru ministrstva za notranje zadeve; v: Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih, str. 8.

²⁸ Repe, »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, str. 159; Milko Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji, v: *Dokumenti in pričevanja* 2, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 2009, str. 13 (dalje navajam: Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih).

²⁹ Dominik Glušič je ob koncu seznama v zvezek zapisal, da je »nadaljevanje v zvezku II«. Zapisal pa je tudi »in koliko ljudi je odšlo v Hitlerjev rajh mi ni znano in moj kolega Pichler je takrat z menoj vred zapustil, to zločinsko organizacijo«. Usoda drugega zvezka ni znana. Oznaka »Hitlerjev rajh« je pomenila smrt. Pichler je bil prav tako paznik v ptujskih sodnih zaporih.

³⁰ AMNOM, Seznam zapornikov zopora OZNE v Ptuj iz maja in junija 1945, fotokopija. Originalni seznam hrani Zgodovinski arhiv Ptuj.

smrt.³¹ Nekateri aretiranci, zaprti v ptujskih sodnih zaporih, so bili tudi zaslišani. Zaslišanja z njimi so opravili predstavniki komande mesta Ptuja, predstavniki Narodne zaščite, v glavnem pa predstavniki OZNE. Po ohranjenih podatkih naj bi v sodnih zaporih na Ptuj zaslili 94 oseb.³² V juniju in juliju so začeli z aretacijami ostalih nemških prebivalcev-volksdeutscherjev.³³ Dne 18. julija 1945 so člani okrajnega komiteja KPS Ptuj v poročilu zapisali, da *»ena najvažnejših političnih nalog v našem okraju to je »čiščenje petokolonskih elementov« še vedno ni tako uspela, kakor bi bilo potrebno«*. Kljub politični kampanji se pri ljudeh kaže le interes, da se polovijo *»najbolj vidni tipi«*. Člani Kulturbunda in NSDAP so v glavnem zaprti, ostalo pa je še precej Ortsgruppenführerjev, ki so se marsikje vrinili v krajevne odbore OF in postali celo sekretarji. Poročilo zaključuje, da sedaj vse te odbore pregledujejo in odstranjujejo iz njih vse, kar je *»politično nezdravega«*.³⁴ Za mnogimi aretiranimi osebami se je v prvih mesecih svobode izgubila vsaka sled. Po nepopolnem seznamu, ki je objavljen v knjigi Totengedenkbuch der Deutsch-Untersteirer, ki jo je leta 1970 izdalo Društvo nemških Spodnještajercer v Avstriji, je bilo v prvih mesecih svobode s ptujskega območja odpeljanih, ustreljenih oziroma pogrešanih 88 oseb, med njimi jih je bilo 58 ali 65,91 % iz Ptuja in bližnje okolice.³⁵ Večino aretiranih oseb so odpeljali v taborišče v Strnišče pri Ptuj, ³⁶

³¹ Prav tam.

³² Repe, »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni, str. 163.

³³ Prav tam, str. 159; Mikola, Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih, str. 13.

³⁴ Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 124. Še ostrejši so bili člani okrajnega komiteja KPS Ormož 25. junija 1945 ko so na seji sklenili da je potrebno *»izvesti /.../ popis vseh švabskih funkcionarjev tako Kulturbunda, Ortsgruppenführerjev, Zellführerjev, Blockführerjev, Sturmführerjev in drugih ter vseh onih, ki so se očitno stalno družili z okupatorjem ...«*.

³⁵ Totengedenkbuch, str. 222–233.

³⁶ Koncentracijsko taborišče v Strnišču (danes Kidričevo) je bilo ustanovljeno sredi maja 1945. Najprej ga je upravljalo načelstvo OZNE za okraj Ptuj, nato pa ga je prevzelo načelstvo OZNE za okrožje Maribor, nadzor nad njim pa je imelo načelstvo OZNE za Slovenijo v Ljubljani. Prva skupina Nemcev je v taborišče prišla že 19. maja 1945. Šlo je za 120 kočevskih Nemcev – moških, ki so morali zapustiti družine, ki so bile na vlaku na mariborski železniški postaji. Druga skupina, okoli 300 Kočevskih Nemcev – moških pa je v taborišče prispela 29. maja. To so bile družine Kočevskih Nemcev, ki so z vlakom krenili 8. maja iz Krškega ter po hudih zapletih prispeli v Maribor šele 29. maja. Kraj osrednjega taborišča za pripadnike nemške manjšine v Sloveniji sta izbrala major OZNE Mitja Ribičič – Ciril in Komandant slovenske divizije KNOJ Bojan Polak – Stjenka. V Strnišče so bili internirani vsi volksdeutscherji, Kočevarji, Nemci po civilnih službah – delavci v tovarnah, poštah, železnicah, občinah in drugih ustanovah. Pripadnikom nemške manjšine so se v taborišču pridružili tudi vsi tisti Slovenci, ki so med vojno sodelovali z okupatorjem. Usoda taboriščnikov je bila različna; določeno število Nemcev in Slovencev so brez prehodnega sodnega postopka pomorili, ostale Nemce so izgnali, večino Slovencev pa so po nekaj mesecih internacije izpustili; v: Mikola, Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih, str. 12 in 13.

ki je bilo od junija 1945 osrednje taborišče za pripadnike nemške narodnosti. V taborišču so bili z njimi zaprti tudi Slovenci, ki so se s svojimi dejanji prekršili zoper slovensko narodno čast. Zaprte so bile cele družine, kasneje so otroke brez staršev, stare do 15 let, odpeljali v dvorec Turnišče pri Ptujju, najmlajše pa v avgustu v ormoški grad.³⁷ Ravnanje z interniranimi pripadniki nemške narodne manjšine se v taborišču ni bistveno razlikovalo od ravnanja z interniranci v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Tudi tukaj so bili izpostavljeni najhujšim oblikam fizičnega in psihičnega trpinčenja, stradanju in nalezljivim boleznim, kot so griža, diareja in celo tifus.³⁸ Grofica Helena Fünfkirchen³⁹ iz Gornje Radgone je strniško taborišče opisala takole: »Taborišče Strnišče je najbolj žalosten kraj, ki si ga je mogoče zamisliti. Nikjer ni bilo sence, cesta je vodila med barakami, ki so bile postavljene druga ob drugi /.../ Vsaki baraki je bilo 30 do 50, tudi do 60 ljudi, samih žensk ali samih moških. Naša baraka je imela 38 oseb, med njimi tri otroke vendar k sreči večje, ki niso kričali. Vsi smo spali na tleh /.../ V Strnišču ni bilo cerkve, duhovnika, zvona, ure, sploh nobene vegetacije, samo revni borovci in nekaj pohabljenih hrastov. Si je sploh mogoče zamisliti bolj žalosten kraj? Nam ženskam ni šlo sploh tako slabo, ubogi možje /.../. Do 50 in 60 krat so se morali vreči na tla in se na hitro spet dvigniti ter ponovno leči, z obrazom obrnjenim k tlo. Če ni šlo dovolj hitro, se je pomagalo z bičem« To je bila kazen za majhen prekršek in je morala delati pokoro vsa baraka. Bunkerji so bili vedno prepolni ...«. ⁴⁰ Med strniškimi interniranci so se znašli tudi nekateri vidni člani ptujskega Kulturbunda, kot so Hermann Kersche in njegova žena Marija, Franz Korsche starejši, Dasch N, Feliks Koss, Franz Plazotta, Karl Wesely in drugi.⁴¹ Mnoge internirance so ob prihodu v taborišče brez vsakega sodnega postopka ustrelili ter jih zagrebli v bližnjih gramoznicah, mnogi pa so v taborišču umrli zaradi lakote, izčrpanosti in nalezljivih bolezni. Največja umrljivost je bila med mlajšimi otroci in starci. S ptujskega območja je bilo v strniškem taborišču po objavljenem seznamu v Totengedenkbuch usmrčenih 44 oseb, pripadnikov nemške narodne manjšine, od tega jih je bilo 25 iz

³⁷ Mikola, Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih, str. 15 in 16.

³⁸ Prav tam, str. 15.

³⁹ Grofico Heleno Fünfkirchen je OZNA aretirala v noči na 5. julij 1945. Preko zbirališča v Slatini Radenci so jo odpeljali v taborišče Strnišče. Taborišče je zapustila s skupino internirancev 20. avgusta 1945, ko se je z vlakom v živinskih vagonih odpeljala prek Jesenic v Avstrijo; v: Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 143.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Totengedenkbuch, str. 222–233. Seznam v knjigi Totengedenkbuch Deutsch-Untersteirer navaja, da je bilo interniranih v strniško taborišče 47 oseb, od teh je bilo 35 iz Ptujja.

Ptuja.⁴² Po navedbah člana mariborske OZNE Zdenka Zavadlava⁴³ so večje število strniških internirancev v poletju odpeljali na Hočko Pohorje, kjer so jih postrelili in zagrebli v izkopane jame. Med ustreljenimi je bilo tudi 14 Nemcev in Volksdeutscherjev iz Ptuja.⁴⁴ Zavadlav, ki je sodeloval pri ustrelitvah, je v svojih spominih zapisal: *»Na Pohorju smo nočoj spet streljali! Temu pravimo transport! Sezname predlaganih za usmrnitev so prišli potrjeni iz ljubljanske Slavije, kot je to vpeljana. Tiste iz sodnih zaporov smo predlagali mi, tiste iz Šterntala pa komisija iz Slavije. Naložena mi je skrb za transport za ustrelitev tistih, ki so za to namenjeni iz Šterntala. Malo se bojim, ker vem, da tam razsaja tifus. Zvečer se odpravimo tja s kamioni. Opremljeni smo s plašči in zaščitnimi maskami. Ob dogovorjeni uri se bomo srečali pred sodnimi zapori in tam nas bo čakal knojevski vodič za določen kraj. Odgovarjam za transport /.../ in za organiziranje likvidacije. Taborišče Šterntal. Upravnik in zdravnik /.../ nočeta predati zahtevanih in to zaradi tifusa. Pojasnim jima, da bodo tako in tako ustreljeni. Popustita. S knojevci naložimo na dva kamiona kakih šestdeset ljudi po seznamu. V glavnem so to Nemci in nekaj Štajercev. Kamioni, zvezanje rok z žico, knojevsko stražarsko spremstvo. /.../ Kje so bili, oziroma kaj so zakrivali tile, namenjeni za današnjo ustrelitev, ne vem /.../ Vzpenjamo se proti Pohorju. Tam nekje na polovici proti mariborski koči zavijemo na desno. /.../ Do izkopanega grobišča je treba iti peš. /.../ Knojevski borci so vsi maščevalno*

⁴² Prav tam; Mikola, Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih, str. 18; Totengedenkbuch, str. 222–233. Ptujski profesor zgodovine Janez Janžekovič ocenjuje, da je v tem taborišču umrlo, oziroma so bili ustreljeni ali drugače umorjeni okoli 800 do 1000 internirancev.

⁴³ Zdenko Zavadlav, udeleženec NOB, se je rodil 29. maja 1924 v Šoštanju, po končani osnovni šoli je nadaljeval šolanje na gimnaziji v Mariboru in v Ljubljani. Leta 1941 se je družina preselila najprej v Ljubljano, nato pa Štandrež. Med vojno se je aktivno vključil v narodnoosvobodilno gibanje, bil zaprt v Gorici in Rimu, po prihodu iz zapora pa je delal kot član VOS za Goriško. Leta 1944 je bil premeščen na Štajersko, kjer je bil v oddelku OZNE za Štajersko in Koroško. Po vojni je postal namestnik načelnika OZNE v Mariboru. Leta 1946 je bil premeščen v Beograd; zadolžen je bil za obveščevalno dejavnost v Italiji. Kasneje se je zaposlil v TAM-u. Vojaške oblasti so ga leta 1948 obtožile, da je zahodni agent ter ga obsodile na smrt. Po posredovanju družinskega prijatelja mu je bila sodba spremenjena na 20 let ječe. Po prestanih 6. letih zapora je bil pogojno izpuščen. Do upokojitve je delal v gostinstvu in hotelirstvu. Umrli je v Ljubljani 15. septembra 2006; v elektronska izdaja Šaleškega biografskega leksikona.

⁴⁴ Totengedenkbuch, str. 222–233; Mikola, Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih, str. 18; Zdenko Zavadlav, Iz dnevniških zapisov mariborskega oznovca, 1. del: leto 1945, Maribor 1990, str. 91–93 (dalje navajam: Zavadlav, Iz dnevniških zapisov). Ptujski profesor zgodovine Janez Janžekovič ocenjuje, da je OZNA iz koncentracijskega taborišča Strnišče odpeljala na Pohorje približno 400 internirancev, med njimi je bila več kot polovica štajerskih in kočevskih Nemcev ter sodelavcev okupatorja.

nastrojeni, kajti Nemci so jim bili postrelili svojce in požgali domove. Zapor-nike prisilijo, da pojejo »Deutschland, Deutschland über alles!« /.../ Pridemo pred jamo. Slačenje zapornikov, da jih ne bi bilo mogoče identificirati. /.../ Po pet jih vlačijo pred jamo in od obeh strani postrelijo z lahкими strojnícami, da padejo žrtve v jamo ...»⁴⁵ Nekateri aretirani Nemci in volksdeutscherji s ptuj-skega območja pa so bili odpeljani v taborišče v Hrastovec⁴⁶ pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah; med njimi sta se znašla lastnica opekarne Terezija Celotti in Franz Korsche mlajši. V seznamu 96 žrtev taborišča je navedeno tudi 15 oseb iz Ptuja in okolice. Umorjeni in pokopani so bili na kraju, kjer je danes ribnik.⁴⁷

Podatke o sodelovanju Nemcev in volksdeutscherjev v okupacijski upravi, o njihovem odnosu do Slovencev in narodnoosvobodilnega boja je zbirala Kom-isija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev za Slovenijo s svojima podružnicama in okrajnimi referenti za pripravo odločb o razglasitvi ljudi za vojne zločince ter odbori OF slovenskega naroda in deloma tudi orga-ni KPS za t. i. »čiščenje«. ⁴⁸ Konec avgusta 1945 je okrajni referent ekspoziture v Ptuju dr. Lovro Lipič podružnici komisije za severovzhodno Slovenijo poročal da v ptujskem okraju še vedno živi okrog 127 Nemcev (volksdeutscherjev). Tik pred koncem vojne jih je iz okraja pobegnilo 302, odšli so večinoma na Zgornjo Štajersko in Koroško. Aretiranih oziroma zaprtih v taboriščih je 65 Nemcev. Iz ptujškega okoliša se je prostovoljno javilo v nemško vojsko 20 Nemcev in volksdeutscherjev, s tajno državno policijo, gestapom, pa jih je sodelovalo 15. V bojih z enotami narodnoosvobodilne vojske je padlo 12 Nemcev, v nemški vojski na fronti pa 13. V Ptuju in ptujskem okolišu ni bilo nobenega domačega Nemca oziroma volksdeutscherja, ki bi bil od vsega za-četka nasprotnik hitlerizma oziroma bi se držal indiferentno do okupatorja. Prav tako se tudi nihče ni aktivno boril v vrstah NOV in POS. Poročilo pa je zaključil z ugotovitvijo, da so bili vsi Nemci v Ptuju in ptujskem okolišu brez

⁴⁵ Zavadlav, Iz dnevniških zapisov, str. 91 in 92.

⁴⁶ Taborišče Hrastovec je bilo ustanovljeno v drugi polovici maja 1945. Grad kot primeren kraj za taborišče je izbral zloglasni oznovec Bogdan Hrovat – Puklasti Miha. Komandant taborišča je bil Franc Peršal – Rajko. Sredi julija 1945 naj bi bilo zaprtih v taborišču že 2400 internirancev, poleg Kočevarjev, so bili tudi iz Maribora, Laškega in Prekmurja. Taborišče je delovalo le kratek čas do 6. septembra 1945; v: Marjan Toš, Zbirno taborišče Hrastovec pri Lenartu, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 74, Nova vrsta 39, štev. 3–4, Maribor 2003, str. 426–429.

⁴⁷ Prav tam, str. 446–448. Med umorjenimi se omenjajo: Terezija Celotti, Elizabeta Dvoršak, Hilda Frank, Karel Kophad, Franc Korsche, Ana Lorberk, Friderik Lorbek, Anette Müllender, Marija Murko, Marija Pravčič, Ana Rochberk, Gisela Schaffer, Hans Steinbruckener, Karolina Teutschert, Marija Wessely in Pavla Wessely.

⁴⁸ Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 123 in 124.

izjeme člani Kulturbunda.⁴⁹ V elaboratu Predstavniki slovenskega nemštva 1918–1945, ki ga je pripravila Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev za Slovenijo, Podružnica za Severovzhodno Slovenijo, je zapisanih 3221 imen, med njimi je 750 oseb ali 23,28 % iz ptujskega okraja. Največ, kar 649 oseb ali 86,54 %, je bilo članov Kulturbunda, vodij šturmov vermanšafta je bilo 55 ali 7,33 %, med vodji blokov, celic in vodij krajevnih skupin ŠDZ pa se omenja 46 oseb ali 6,13 %.⁵⁰

Vojaška in civilna sodišča na Slovenskem so po vojni obravnavala zelo malo domačih Nemcev in volksdeutscherjev, vidnejših predstavnikov okupacijskega sistema, ob njihovi navzočnosti. Od ptujskih Nemcev jim je uspelo aretirati in obravnavati na sodišču le nekaj; med njimi je bil tudi Otmar Scheichenbauer,⁵¹ član Ilegalnega Sturma, ki je sodeloval pri prevzemu oblasti na Ptuju leta 1941, med vojno je ovajal narodno zavedne Slovence gestapu, jeseni 1943 je postal član NSDAP, pozneje pa je kot pripadnik deželne straže in tehnične pomoči skrbel za varnost v mestu. Zaradi svojih dejanj je bil obsojen ter usmrčen.⁵² Precej večje število pomembnejših nacističnih funkcionarjev, to velja tudi za ptujske Nemce in volksdeutscherje, pa so vojaška sodišča v Sloveniji po vojni obsodila v njihovi odsotnosti. Pred vojaškim sodiščem v Mariboru je bilo avgusta 1945 obsojenih 31 nacističnih funkcionarjev iz nekdanjega ptujskega okraja, med njimi je bilo 25 Ptujčanov.⁵³ V odsotnosti so

⁴⁹ AMNOM, fond: KUZOP, mapa: Volksdeutscherji po maju 1945. Okraj Ormož pa je komisiji poročal, da na ormoškem območju živi se vedno 35 Nemcev oziroma volksdeutscherjev, iz okoliša je pobegnilo 45 oseb deloma na Štajersko deloma na Koroško, aretiranih in v taboriščih je 40 oseb. V nemško vojsko so kot prostovoljci vstopilo 12 oseb, prav tako 12 oseb pa je sodelovalo z tajno državno policijo. V boju z narodnoosvobodilno vojsko sta padla 2. Vsi domači Nemci, teh je bilo 60, so bili včlanjeni v Kulturbund.

⁵⁰ AMNOM, fond: KUZOP, elaborat: Predstavniki slovenskega nemštva 1918–1945.

⁵¹ Otmar Scheichenbauer, jugoslovanski državljani, nemške narodnosti, je bil rojen 23. oktobra 1891 na Ptuju, po poklicu je bil ključavničar ter posestnik na Ptuju, član Kulturbunda. Smrtna kazen nad njim je bila izvršena v letu 1946.

⁵² AMNOM, fond: KUZOP, Scheichenbauer Otmar-zaslišanje pred vojaškim sodiščem v Mariboru 9. julija 1945.

⁵³ Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem, *Vestnik Mariborskega okrožja*, leto I, številka 42, 28. avgust 1945, str. 3; (dalje navajam: Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem). Poleg Ptujčanov so bili obsojeni še Maks in Marija Ulm, Josipina Pongratz, Oton Kralj, Aribert in Elizabeta Brodar. Maks Ulm, graščak iz Zavrč, član KB in kasneje član NSDAP, med okupacijo vodja krajevnih skupine ŠDZ Zavrč, je bil obsojen na smrt z streljanjem, njegova žena Elizabeta, članica KB ter zagrizena nemčurka, pa na 6 let odvzema svobode s prisilnim delom. Prav tako na 6 let odvzema svobode s prisilnim delom je bila obsojena Josipina Pongratz, graščakinja iz Dornave zaradi članstva v KB in ker je bila »zagrizena nemčurka in zatiralka Slovencev«. Oton Kralj, usnjak iz Ormoža, je bil zaradi članstva v KB in v NSDAP, sodelovanja v komisiji za izseljevanje Slovencev ter izdelovanja usnja za potrebe nemške vojske obsojen na smrt z obešanjem. Na smrt s streljanjem je bil obsojen tudi Aribert Brodar, veletrgovca z vinom v Ormožu zaradi članstva v KB in v NSDAP ter

bili obsojeni na smrt s streljanjem: prokurist Ervin Pirich in zdravnica dr. Greta Celotti.^{54 55} Na smrt z obešanjem: opekarnar Albert Scharner⁵⁶ in ing. Franz Celotti.^{57 58} Na 20 let odvzema svobode s prisilnim delom: tovarnar Paul Pirich, trgovski nameščenelec Leopold Scharner,⁵⁹ veletrgovec z vinom Paul Ornig, trgovski nameščenelec Franz Stross in Josip Stross.⁶⁰ Na 18 let

prostovoljnega vstopa v »SS-edinico«. Njegova žena Elizabeta, »zagrizena hitlerjanka« je bila zaradi članstva v KB obsojena na 6 let odvzema svobode z prisilnim delom. Vsem je bilo odvzeto tudi celotno premoženje.

⁵⁴ Dr. Greta Celotti, rojena Lebinger 11. julija 1897 v Litiji, jugoslovanska državljanka nemške narodnosti, pred okupacijo je živela na Ptujju, po poklicu zdravnica, poročena z inženirjem gradbeništva Franzem Celottijem, članica KB, decembra 1941 je bila sprejeta v NSDAP. Avgusta 1941 je prevzela vodenje Ženskega urada v okrožju. Urad je vodila do 1. avgusta 1943, ko je bila na lastno željo zaradi preobremenjenosti z delom zdravnice razrešena; AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8, Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau.

⁵⁵ Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem, str. 3. V njuni sodbi je bilo zapisano, da sta bila člana KB in NSDAP ter da sta bila soudeležena pri komisiji za izseljevanje Slovencev.

⁵⁶ Albert Scharner, »večletni bojevnik za nemštvo«, se je rodil 8. marca 1891 v Ptujju, po poklicu je bil trgovec in lastnik opekarne, Od leta 1931 je bil član KB, od leta 1936 član ilegalnega Sturma, zaupni mož Pokrajinskega obmejnega urada, od novembra 1941 pa član NSDAP. Prvega junija 1941 je postal župan ptujskega mesta. Županske posle je vodil do 18. septembra 1941. Med okupacijo je vodil Vodstveni urad II (Führungsamt II), ki je skrbel za obdelavo propagandističnih vprašanj in usmerjanje kulturnega razvoja. Do septembra 1942 je bil v omenjenem uradu zadolžen tudi za propagando; AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8, Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau; glej tudi Mavrič-Žižek, Ptujski Nemci str. 221 in 222.

⁵⁷ Ing. Franz Celotti, rojen 15. aprila 1897, inženir gradbeništva, od leta 1931 član KB, od leta 1936 član ilegalnega šturma, zaupni mož Obmejnega pokrajinskega urada, od novembra 1941 pa član NSDAP. Od 8. aprila do konca maja 1941 »komisarični župan« mesta Ptujja. Med okupacijo je bil zadolžen za tehniko v okviru okrožnega Delovnopoličnega urada (Arbeitspolitisches Amt).

⁵⁸ Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem, str. 3. V sodbi za Alberta Scharnerja je sodišče zapisalo, da je bil član KB in NSDAP ter organizator in pomagač pri prisilnem izseljevanju Slovencev. Bil je drugi nacistični župan in vodja Führungsamta ŠDZ. Za Franza Celottija so v obsodbo zapisali, da je bil član KB in NSDAP, bil soudeležen pri komisiji za izseljevanje Slovencev, prvi nacistični župan mesta Ptujja, zaupnik vermanšafta. V ptujskih sodnih zaporih je pretepal Alojza Štrafelo iz Markovcev.

⁵⁹ Leopold Scharner, rojen 25. septembra 1892, po poklicu trgovec, član KB od leta 1931, član ilegalnega šturma, med okupacijo je vodil urad za protiletalsko obrambo v Krajevni skupini ŠDZ Ptuj-levi breg; v: AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/2, mapa: Ortsgruppe Pettau-linkes Draufer, Fragebogen.

⁶⁰ Ptujski nacisti pred sodiščem, str. 3. Omenjenim osebam je bilo v obsodbah očitano, da so bili člani KB in ilegalnega Sturma, kasneje med vojno pa so postali še člani NSDAP. Za Paula Piricha so zapisali še, da je dal ilegalnemu Sturmu za vojaško vežbanje na razpolago tovarniške prostore. Leopold Scharner je bil obsojen tudi zato ker je na Borlu pretepal Alojza Štrafelo iz Markovcev. Josip Stross pa je bil soudeležen pri komisiji za izseljevanje Slovencev.

odvzema svobode s prisilnim delom Silva Pirich⁶¹ in Rudolf Kraker.^{62 63} Na 15 let odvzema svobode s prisilnim delom: Elizabeta Pirich, Berta Scharner Adela Scharner Ruth Ornig in dr. Uta Kraker.^{64 65} Na 10 let odvzema svobode s prisilnim delom: tovarnar svile Ferdinand Stross, Alojz Kraker.⁶⁶ Na 8 let odvzema svobode: Dagmar Hintze⁶⁷ Na 6 let odvzema svobode: Terezija Celotti, nekdanja lastnica opekarne, Valerija Stross, Antonija Stross, Marija Hintze in dr. ing. Voldemar Hintze. V obsodbi so zanje zapisali, da so bile članice KB ter »zagrizene hitlerjanke«.⁶⁸

Vsem pripadnikom nemške narodne manjšine je oblast takoj po koncu vojne zaplenila nepremično in premično premoženje, ki je prišlo pod upravo narodne imovine.⁶⁹ Do sredine decembra 1945 je Okrajna zaplembena

⁶¹ Sylvia Pirich, rojena 1. septembra 1911 na Ptuju, jugoslovanska državljanka nemške narodnosti; do 1. avgusta 1943 je bila voditeljica oddelka za gospodinjstvo in narodno gospodarstvo v okviru okrožnega ženskega urada (Amt Frauen), zatem je prevzela vodenje okrožnega Ženskega urada. Urad je vodila do konca vojne; v: AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8 Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau.

⁶² Rudolf Kraker, rojen 20. aprila 1902 v Ptuju, jugoslovanski državljan, nemške narodnosti, trgovec, član KB, ilegalnega šturma. Med okupacijo je bil vključen v Vodstveni urad II (Führungsamt II), kjer je skrbel za tisk; v: AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8 Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau.

⁶³ Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem, str. 3. V obsodbi so za Silvijo Pirich zapisali, da je hčerka tovarnarja, da je bila članica KB in NSDAP ter soudeležena pri izseljevanju Slovencev; za Krakerja pa, da je bil član KB in NSDAP ter da je vršil gospodarsko sabotažo, ker je v rajh odpeljal velike zaloge blaga.

⁶⁴ Dr. Uta Kraker, rojena 10. marca 1907. Med okupacijo je bila vključena v Vodstveni urad II (Führungsamt II), kjer je bila zadolžena za propagando v okviru ženskega dela; v: AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8 Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau.

⁶⁵ Ptujski nacisti pred vojaškim sodiščem, str. 3. Obsojene so bile zaradi članstva v Kulturbundu in v NSDAP.

⁶⁶ Prav tam. V izreku sodbe so zapisali, da je sta bila člana KB ter sta med vojno vršila gospodarske sabotaže, ko sta v rajh odpeljala velike zaloge blaga.

⁶⁷ Prav tam, str. 3. Za Dagmar Hintze ženo tovarnarja s šampanjcem v Vičavi pri Ptuju, so v obsodbi zapisali, da je bila prostovoljni agent gestapa.

⁶⁸ Prav tam str. 3.

⁶⁹ Mikola, Dokumenti in pričevanja 2, str. 12; Brane Oblak, Povojne zaplembe premoženja v ptujskem okraju, v: Ptujski zbornik VI/1 (urednik: Bojan Trebuc), Zgodovinsko društvo Ptuj 1996, str. 681 in (dalje navajam: Oblak, Povojne zaplembe v ptujskem okraju). Pri zaplembah premoženja po 9. maju 1945, ki so ga izvedle povojne oblasti v Jugoslaviji, gre za prisilne odvzeme zasebnega premoženja v korist države brez povračila odškodnine. Pravna podlaga za ta ukrep je bil odlok AVNOJ-a o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile, kateri je bil sprejet 21. novembra 1944 v Beogradu. Po omenjenem odloku jev državno last prešlo vse premoženje nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, vse premoženje oseb nemške narodnosti, vse premoženje vojnih zločincev in pomagačev ne glede na njihovo državljanstvo ter premoženje vsake osebe, ki je bila s sodbo vojaških ali državljskih sodišč obsojena na

komisija⁷⁰ na Ptuju izdala 841 odločb o zaplembi, od teh je bilo 90 vročenih lastnikom, ostalih 751 pa oskrbnikom.⁷¹ V obdobju od 27. avgusta 1945 do 4. avgusta 1946 je izdala za ptujski okraj 940 odločb, med njimi je bilo 883 odločb ali 93,94 % izdanih osebam nemške narodnosti.⁷² Od zaplenjenega premoženja, ki je bilo prej v lasti nemškega rajha, je uprava narodne imovine na Ptuju prevzela inventar tovarne »Bata« v vrednosti 32.934 din, nemške denarne zavode Reifeissenkasse Ptuj, Volksbank, Kreissparkasse s hranilnimi vlogami in nepremičninami, posestva Štajerske hranilnice v velikosti 311 ha, nemški Društveni dom (Vereinhaus) v izmeri 18603 m³ ocenjeno z vrednostjo 613.000 din, inventar posestev Štajerske domovinske zveze v Mestnem vrhu, inventarja v bivšem finančnem uradu, Bivšo kmetijsko-nabavno zadrugo Ptuj (Lagerhaus-Genossenschaft) z inventarjem v vrednosti 42.830,40 din, inventar mlekarnarstva Ptuj (Mlakerei Pettau), višjo upravo Videm pri Ptuju s 4 ha zemljišč (Oberverwaltung Treun) ter evangelijsko cerkveno občino (Evangelische Kirchengemeinde) s pokopališčem, vrtom in cerkvijo.⁷³ Nemcem in osebam nemške narodnosti na Ptuju in v bližnji okolici so zaplenili 12 podjetij, katerih cenitev inventarja je znašala skupaj 3.831.028 din.⁷⁴ Pri tem nista bili zajeti ceditvi tiskarne Blanke in tovarne usnja Paula Piricha, saj so bili tiskarski stroji in vsi stroji tovarne usnja odpeljani neznano kam, ne da bi jih prej

izgubo. Izvzeto je bilo le premoženje tistih Nemcev, ki so se borili v vrstah narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije. Zaplembo premoženja so izrekala vojaška in redna sodišča, sodišče slovenske narodne časti ter upravni organi s svojimi zaplembenimi komisijami. Vojaška sodišča so v ptujskem okraju izrekala 12 zaplemb, sodišče slovenske narodne časti – senat na Ptuju pa je v času od 12. julija do 31. julija 1945 izrekel 40 zaplemb.

⁷⁰ Okrajno zaplembeno komisijo pri okrajnem NO na Ptuju so sestavljali: Dobnik Ljubo, član okrajnega narodnoosvobodilnega odbora na Ptuju, Ranfl Alojz, načelnik uprave narodne imovine na Ptuju in Viktor Knez, diplomirani pravnik na Ptuju, ki je bil tudi predsednik komisije. Namesto Dobnika in Kneza sta bila 7. decembra 1945 v okrajno zaplembeno komisijo imenovana Hlebec Ernest in Karl Klobučar. Zaplenjeno premoženje sta ocenjevala na način, da so na vrednost premoženja, izračunanega iz leta 1939, dodali še 30 %. Okrajna zaplembena komisija je izdajala zaplembe od 27. avgusta 1945 do 4. avgusta 1946; v: Božičko, Povojne zaplembe nemškega premoženja str. 55 in 61.

⁷¹ Božičko, Povojne zaplembe nemškega premoženja, str. 80.

⁷² Prav tam, str. 62 in 63.

⁷³ Prav tam, str. 80.

⁷⁴ Prav tam, str. 81; Oblak, Povojne zaplembe, str. 685. Med podjetji so bile zaplenjene: opekarna v Rogoznici z posestmi v velikosti 7 ha, stavbeno podjetje, žganjarna in izdelovalnica alkoholnih pijač, usnjarsko podjetje v Ormožu, tovarna usnja na Ptuju, gradbeno in opekarsko podjetje Scharner z inventarjem v vrednosti 1,397.020 din, podjetje za izdelavo penečega vina, tiskarna in papirnica, tovarna slamnatih tulcev, tovarna aluminija, tovarna strojil, barvarna in čistilnica z inventarjem v vrednosti 491.140 din ter podjetje za gradnjo cest Staug s kamnolomom v Majšperku.

popisali in ocenili.⁷⁵ Nadalje so zaplenili 36 trgovin z vrednostjo 1.134.19 din ter eno veletrgovino z blagom v vrednosti 303.808 din in z inventarjem v vrednosti 158.291 din. Večino blaga je prevzel Odsek za trgovino in preskrbo pri okrajnem ljudskem odboru.⁷⁶ Odvzetih je bilo 18 gostiln (med njimi trije hoteli), katerih skupna vrednost inventarja je znašala 302.463 din ter 21 obrtnih delavnic, med katerimi so bile ocenjene le štiri velike v vrednosti 1.070.539 din. Gospodarskemu odseku – referat za obrt pri okrajnem narodnoosvobodilnem odboru, je bilo predanih 16 obrtnih delavnic.⁷⁷ Ptujskim Nemcem in volksdeutscherjem je bilo v mestu in bližnji okolici zaplenjenih 162 hiš s parcelami, katerih površina je obsegala 24,8 ha.⁷⁸ V zaplenjenih hišah v mestu, ki so prišle pod upravo mestnega narodnoosvobodilnega odbora, se je nahajalo 277 stanovanj, 56 trgovskih ali obrtnih lokalov, 10 skladišč, 13 delavnic, 6 garaž, dve kleti, dva poslovna prostora, ena pisarna in gospodarsko poslopje s hlevi.⁷⁹ Poleg stanovanjskih hiš, obrtnih delavnic in trgovskih obratov jim je bilo odvzetih tudi 181 posesti. Zaplenjene posesti, katerih skupna površina je znašala približno 4.620 ha, so zajele obsežne vinograde, pašnike, travnike in njive. Skupna vrednost zaplenjenih nepremičnin ptujskim Nemcem in volksdeutscherjem je bila ocenjena približno na 17 milijonov dinarjev.⁸⁰ Po odloku AVNOJA z dne 21. 11. 1944, je bilo v mariborskem okrožju, kamor je spadal tudi ptujski okraj, pripadnikom nemške narodne manjšine do sredine leta 1946 zaplenjenih 32.259 ha zemljišč. Kar 14 % so predstavljale zaplembe nemškega premoženja v ptujskem okraju, oziroma 4 % zaplemb v Sloveniji.⁸¹ Do konca leta 1946 je bilo v ptujskem okraju izdanih 453 zaplemb, med njimi je bilo 92 % nemških.⁸²

Kljub temu, da Jugoslavija v Postdamskem sporazumu, podpisanem 2. avgusta 1945, ni bila omenjena med državami, katerim so zavezniki dovolili izgon pripadnikov nemške narodne manjšine, je to storila. Za izgon so bili določeni vsi nemški in avstrijski državljani ter vsi volksdeutscherji in Slovenci, ki so med vojno sodelovali z okupatorjem.⁸³ V mariborskem okrožju,

⁷⁵ Oblak, *Povojne zaplembe*, str. 682.

⁷⁶ Božičko, *Povojne zaplembe nemškega premoženja*, str. 80.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam, str. 81.

⁷⁹ Prav tam, str. 82.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam. V okraj so spadale današnje občine Ptuj, Ormož, Zavrč, Dornava, Majšperk, Juršinci, Gorišnica, Kidričevo, Videm in Destrnik – Trnovska vas.

⁸² Prav tam, str. 83.

⁸³ Mikola, *Dokumenti in pričevanja 2*, str. 10 in 47–49; Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 114–119. Načrti o povojnem izgonu pripadnikov nemške narodne manjšine so začele nastajati že med vojno. Ing. Janko Mačkovšek iz vrst liberalcev je v letih 1941–1943 izdelal celo vrsto spomenic in elaboratov, v katerih se je dotaknil tudi povojne usode »tujerodcev«

kamor je spadal tudi ptujski okraj, so z izgoni začeli septembra 1945. Najprej so izgnali pripadnike nemške narodne manjšine iz Dravske doline – iz območja Marenberga (danes Radlje ob Dravi), nato iz Dravograda in okolice, sledile so Slovenske Konjice z okolico, Slovenska Bistrica z okolico, Ptuj z okolico, Ormož in Ljutomer z okolicama, Apaška kotlina, na koncu pa je izgon zajel tudi Nemce iz Prekmurja. Izgnanci so imeli na razpolago le kratek čas, uro ali dve, da so si pripravili prtljago, ki so jo lahko sami odnesli. V taborišče Strnišče so jih pripeljali s tovornimi avtomobili in avtobusi.⁸⁴ Pri aretacijah ptujskih Nemcev in volksdeutscherjev, določenih za izselitev, ki so potekale v septembru 1945, je sodeloval tudi Zdenko Zavavlav. V svojih spominih je opisal aretacije takole: »*Stari srednjeveški Ptuj ponoči. Stavbe s slikovitimi portali, vežami in stopnicami. Vzpenjamo se v stanovanja, kjer naj bi bivali tisti, ki jih iščemo za izselitev. V glavnem so to starinsko opremljena prenatrpana stanovanja s starimi prebivalci, ki skoraj ne govorijo slovensko. Na naša sporočila o izselitvi reagirajo zelo panično. Vse skupaj je pravzaprav ena sama velika revščina*«. ⁸⁵ V Poročilu o selitvah volksdeutscherjev iz LRS v letih 1945–1946, ki ga je pripravil leta 1951 major Udbe Zvone Debevec, je

na slovenskem ozemlju. V elaboratu »Kolikšna je življenjska moč in kolikšne so latentne in strokovne rezerve Slovencev radi prevzema posestev in poslov, ki jih imajo tujerodci na slovenskem ozemlju« z dne 11. oktobra 1941 in v »Projektu deklaracije Slovenske zaveze«, ki je nastal februarja oziroma marca 1942, je kot cilj postavil »očiščenje slovenskega ozemlja od tujega elementa«. V okviru OF so se z vprašanjem nemške narodne manjšine v Sloveniji začeli ukvarjati leta 1944. Pokrajinski odbor OF je 31. avgusta 1944 sprejel Odlok o izgonu od nemških oblasti naseljenih tujcev in o odvzemu ter zaplembi njihove imovine. Med priseljenci so prevladovali kočevski Nemci v t. i. »Brežiškem trikotniku«. V okrožnici, datirani z datumom 1. september 1944, so bila podana tudi navodila, kako ravnati s Kočevjarji, Besarabci in drugimi priseljenci pri izgonu iz domov pregnanih Slovencev. Posebna študijska komisija pri Predsedstvu SNOS pa je konec novembra 1944 pripravila elaborat, ki je predvideval izgon vse nemške narodne manjšine s slovenskega ozemlja. Predsedstvo AVNOJ-a pa je 21. novembra 1944 sprejel odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegu imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. Izjema so bili le tisti pripadniki nemške manjšine, ki so se aktivno borili v enotah narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije. Ker je bilo teh zelo malo, je bila na zaplembo premoženja obsojena dejansko celotna nemška narodna manjšina v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji.

⁸⁴ Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 135 in 136.

⁸⁵ Zavavlav: Iz dnevniških zapisov mariborskega oznovca, 1. del: leto 1945, Maribor 1990, str. 87. Za aretacije v Ormožu pa je v svojih spominih zapisal naslednje: »/.../ Ormož in okolica. Večinoma meščani v svojih meščanskih stanovanjih. Volksdeutscherji. V Ormožu selimo tudi iz gradu /.../. Tam naletimo samo na hišnika, ki nas odpelje h grofici v jedilnico. /.../ Velika pravokotna, s svečami osvetljena jedilnica /.../ Servirajo večerjo. Grofica sedi ob mizi v sredini, več metrov oddaljena na vsakem koncu pa dva moška. Popolnoma mirno sprejmejo naše sporočilo o izselitvi in pripravi prtljage. Grofica samo prosi, da bi lahko dokončali večerjo ...«

bilo iz Slovenije po vojni izgnanih skupaj 9.474 pripadnikov nemške narodne manjšine. V omenjenem poročilu je bilo iz Ptuja in bližnje okolice izseljenih 151 oseb ali 1,59 %.⁸⁶

Po številnih aretacijah, usmrtitvah in izgonu pripadnikov nemške manjšine so v mestu in ptujski okolici ostali le še redki Nemci. Ob prvem povojnem popisu prebivalstva v Jugoslaviji, ki je bil izpeljan 15. marca 1948, je na ozemlju Ljudske republike Slovenije živelo samo še 2.406 oseb z nemškim maternim jezikom. Od teh se je opredelilo za Nemce 1.824, za Avstrijce pa 528.⁸⁷ V ptujskem okraju je živelo 83 oseb, kar je predstavljalo 3,45 % vseh nemških prebivalcev na slovenskem ozemlju oziroma 0,11 % celotnega prebivalstva v okraju. Za prebivalce nemške narodnosti se je izreklo v okraju 54 oseb ali 0,07 %, za prebivalce avstrijske narodnosti pa 29 oseb ali 0,04 %. Na Ptuju je živelo le še 30 Nemcev ali 0,7 %.⁸⁸

VIRI IN LITERATURA

Viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (MNOM)

- fond: Südostdeutsches Institut (SODI), ovoj: 2, mapa: Primeri dopisovanja VDA Graz II 1934–1943
- fond: Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Podružnica za severovzhodno Slovenijo (KUZOP), elaborat: Predstavniki slovenskega nemštva 1918–1945
- fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/2 mapa: St. HB. Ortsgruppe Pettau linkes Draaufer, mapa: St. HB. Ortsgruppe Pettau rechts Draaufer
- fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/8, Kartoteka uradnikov St. HB. Kreis Pettau

Časopisje

Vestnik Mariborskega okrožja, leto I, 1945

⁸⁶ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 136–137 in 139; Mikola, *Dokumenti in pričevanja* 2, str. 10. Debec je v poročilu zapisal, da je akcijo izvedbe izseljevanj izpeljala Ozna, izseljene osebe pa so se pošiljale v Avstrijo manjši del pa tudi v Madžarsko.

⁸⁷ Mikola, *Dokumenti in pričevanja* 2, str. 10.

⁸⁸ Mitja Ferenc, »Nemci« na slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni, v: *»Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik* (urednik: Dušan Nečak), Ljubljana 1998, str. 299; Popis prebivalstva 15. marec 1948, str. 412.

Literatura

- Franjo Baš, Saria Balduin. *Slovenski biografski leksikon* (elektronska izdaja).
- Marjetka Božičko, *Povojne zaplembe nemškega premoženja v ptujskem okraju*. Diplomaska naloga. Maribor 2007.
- Mitja Ferenc, »Nemci na Slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni. »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik (urednik: Dušan Nečak). Ljubljana 1998, str. 271–322.
- Tone Ferenc, Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik (urednik: Dušan Nečak). Ljubljana 1998, str. 99–144.
- Tone Ferenc, Poslednji dnevi vojne v Sloveniji. *Naša obramba*, letnik 2, šte. 6, junij 1970, str. 3–15.
- Marija Masten Hernja, *Ptujski župan Josef Ornig (1859–1925)*. Tipkopis. Ptuj 2000.
- Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*. Magistrsko delo. Ljubljana 2007.
- Irena Mavrič-Žižek, *Ptujski Nemci od konca 19. stoletja do leta 1945*. Doktorska disertacija. Ljubljana 2016.
- Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana 2007.
- Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*. Ljubljana 2009.
- Brane Oblak, Povojne zaplembe premoženja v ptujskem okraju, *Ptujski zbornik VI/1* (ur. Bojan Trebuc), Zgodovinsko društvo Ptuj 1996, str. 679–692.
- Ivan Rau, Haloška četa. 5. *ptujski zbornik* (urednik: Vlado Horvat). Ptuj 1985, str. 205–208.
- Repe Božo, »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni. »Nemci« na Slovenskem 1941–1945, zbornik (urednik: Dušan Nečak). Ljubljana 1998, str. 145–172.
- Marjan Toš, Taborišče Hrastovec pri Lenartu. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 74, nova vrsta 39, Maribor 2003, str. 425–450.
- Sergej Vrišer, Baš Franjo. *Enciklopedija Slovenije*, knjiga I A/Ca. Ljubljana 1987, str. 204
- Zdenko Zavadlav, *Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca* (izbrani listi) 1. del: leto 1945. Maribor 1990.

THE DESTINY OF GERMANS IN PTUJ AT THE END OF WORLD WAR II

Summary

The main retreat of the occupational forces through the Ptuj field happened between 7th and 8th May 1945. There were no direct combats for the city, which was liberated within the operations for the liberation of Slovenia. The last German soldiers and members of the occupying forces left Ptuj on 8th May 1945 in the morning hours. Josef Wressnig, the mayor of Ptuj, also left the city. Most of the Germans and “Volksdeutsche” left the city already

at the beginning of April 1945 and went to Austria, for they were afraid of consequences for their pre-war Nazi activities and collaboration with the occupying forces. At the war's end, there were only a few members of the German minority left in the city. The first ones were arrested already in May according to the prepared lists of OZNA (The Department of People's Protection). Until June 1945, there were 364 Germans and Volksdeutsche arrested and sentenced to the Ptuj court prisons; 343 or 94,23 % of them were from the Ptuj area. Most of the arrested persons were sent to the concentration camp Strnišče near Ptuj and some were deported to the camp in Hrastovec. Their destiny was very different. Some of them were executed in the camps in Strnišče and Hrastovec, some were taken to Pohorje and shot there, a lot of them disappeared without a trace. In August 1945, the Maribor court-martial convicted 31 Nazi officials from the Ptuj district, even though they were not even present in court. Among them were 25 Germans and "Volksdeutsche" from Ptuj. 4 persons were sentenced to death, the others were imprisoned for many years with forced labour and their properties were confiscated. Until the beginning of 1946, the district confiscation commission in Ptuj issued 940 confiscation orders; 883 orders (or 93,94 %) to persons of German nationality. 12 companies, 36 shops, 1 wholesaling, 15 inns, 3 hotels, 21 craftsmen workshops, 162 houses, and 181 properties of 4.620 hectares, were taken from Germans and "Volksdeutsche" in Ptuj and its surroundings. In autumn 1945, 151 persons of German origin were deported from Ptuj and its surroundings.

Due to numerous arrests, executions, and deportations of members of the German minority, only a few German stayed in Ptuj and its surroundings. The first census survey in Yugoslavia, which was conducted on 15th March 1948, shows that there were 83 persons of German nationality living in the Ptuj district and these were 0,11 % of the whole population. Only 30 Germans or 0,7 % lived in Ptuj.

DAS SCHICKSAL VON DEN DEUTSCHEN IN PTUJ/PETTAU AM ENDE DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Zusammenfassung

Der größte Rückzug der Besatzungsarmee durch den Ptuj/Pettau-Feld ereignete sich zwischen dem 7. und dem 8. Mai 1945. Es gab keine direkten Kämpfe um die Stadt, die während der Kämpfe für die Befreiung Sloweniens befreit wurde. Die letzten deutschen Soldaten und Mitglieder der Besatzungsbehörde verließen Ptuj/Pettau am 8. Mai 1945 in den Vormittagsstunden. Mit ihnen ging auch der Bürgermeister von Ptuj/Pettau, Josef Wressnig. Die Mehrheit der Deutschen und Volksdeutschen aus Ptuj/Pettau verließ die Stadt aus Angst wegen ihrer nazistischen Aktivitäten und Kollaboration mit dem Besatzer schon Anfang April 1945 und ging nach Österreich in die Sicherheit. Am Ende des Krieges waren in der Stadt nur noch wenige Mitglieder der deutschen Minderheit. Erste Festnahmen ereigneten sich im Mai nach im Voraus vorbereiteten Listen der Abteilung für Volksschutz (OZNA). Bis Anfang Juni 1945 wurden 364 Deutsche und Volksdeutsche festgenommen und in das Ptuj/Pettau Gerichtsgefängnis gebracht, davon 343 bzw. 94,23 % waren aus dem Ptuj/Pettau Gebiet. Die Mehrheit wurde in das Konzentrationslager Sterntal gebracht, einige auch in das Lager in Hrastovec/Gutenhag. Die Schicksale der festgenommenen und inhaftierten Deutschen und Volksdeutschen aus Ptuj/Pettau waren unterschiedlich. Einige sind in dem Sterntal oder Hrastovec/Gutenhag Lager ums Leben gekommen, andere waren auf Pohorje/Bachern erschossen, einige sind spurlos verschwunden. Vor dem Mariborer/Marburger Militärgericht wurden im August 1945 in ihrer Abwesenheit 31 Nazi-Funktionäre aus dem Ptuj/Pettau Gebiet verurteilt, darunter waren 25

Deutsche und Volksdeutsche aus Ptuj/Pettau. 4 Personen wurden zum Tode verurteilt, die anderen wurden auf langjährige Gefängnisstrafen mit Zwangsarbeit sowie Vermögensbeschlagnahme verurteilt. Die neue Regierung beschlagnahmte den Mitgliedern der deutschen Minderheit ihr ganzes bewegliches und unbewegliches Vermögen. Bis Anfang August 1946 stellte die Bezirkskommission in Ptuj/Pettau 940 Bescheide aus, darunter 883 oder 93,94 % an Personen deutscher Nationalität. Den Deutschen und Volksdeutschen aus Ptuj/Pettau und Umgebung wurden so 12 Firmen, 36 Geschäfte, 1 Großhandel, 15 Gasthäuser, 3 Hotels, 21 Handwerkerwerkstätte, 162 Häuser und 181 Landbesitze mit Gesamtfläche von 4.620 Hektar beschlagnahmt. Im Herbst 1945 wurden aus Ptuj/Pettau und Umgebung 151 Personen deutscher Nationalität ausgesiedelt.

Nach zahlreichen Festnahmen, Hinrichtungen und Vertreibungen der deutschen Minderheit blieben in der Stadt Ptuj/Pettau und deren Umgebung nur noch wenige Deutsche. Zur Zeit der ersten Volkszählung in Jugoslawien am 15. März 1948 lebten auf dem Ptuj/Pettau Gebiet noch 83 Personen deutscher Nationalität oder 0,11 % der Gesamtbevölkerung. In Ptuj/Pettau lebten nur noch 30 Deutsche oder 0,7 %.

Gašper (Kaspar) Rojko (1744–1819) rektor praške univerze in prezrti cerkveni zgodovinar

Fanika Krajnc-Vrečko*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 929Rojko G.

Fanika Krajnc-Vrečko: Gašper (Kaspar) Rojko (1744–1819) rektor praške univerze in prezrti cerkveni zgodovinar. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 89–99

Razprava osvetljuje življenje in delo Gašperja Rojka, teologa, cerkvenega zgodovinarja, državnika in rektorja Karlove univerze v Pragi, ki je bil rojen v okolici Maribora, sprva je deloval kot duhovnik v dveh slovenskih župnijah, nato kot profesor na graški univerzi in kasneje kot dekan teološke fakultete in rektor univerze v Pragi. Rojkovo znanstveno in publicistično delo posega na področje cerkvene zgodovine, njegova kritična misel pa je njegova dela privedla na rimski indeks prepovedanih knjig.

Ključne besede: Gašper Rojko, življenje in delo, duhovniki, cerkvena zgodovina, *Index prohibitorum librorum*, Karlova univerza v Pragi, rektorji

1.02 Review Article
UDC 929Rojko G.

Fanika Krajnc-Vrečko: Gašper (Kaspar) Rojko (1744–1819) – Rector of the University in Prague and an Overlooked Church Historian. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 89–99

The treatise presents the life and work of Gašper Rojko, a theologian, church historian, statesman, and rector of the Charles University in Prague, who was born near Maribor. He was active as a priest in two Slovene parishes, he was afterwards a professor at the

* Zn. sod. dr. Fanika Krajnc-Vrečko, upk. vodja Teološke knjižnice v Mariboru, UL Teološka fakulteta, fanika.vrecko@gmail.com

University of Graz, and later also dean of the theological faculty and rector of the University in Prague. Rojko's scientific and publishing work reaches to the field of church history. His critical thinking placed his works on the Roman Index of Banned Books.

Key words: Gašper Rojko, life and work, priests, church history, *Index prohibitorum librorum*, Charles University in Prague, rectors

UVOD

Dvajsetega aprila 2019 je minilo 200 let, odkar je v Pragi umrl cerkveni zgodovinar, filozof, teolog, cerkveni dostojanstvenik, dekan praške teološke fakultete, rektor Karlove univerze v Pragi, rojak iz Maribora, dr. Gašper Rojko. V univerzitetnem mestu Maribor se danes o tem pomembnem rojaku ne ve veliko. V šolah, tudi na Teološki fakulteti, slušatelji zanj niso slišali. Prav zato je toliko pomembnejše, da smo na pobudo akademika dr. Marka Jesenška obeležili spomin nanj v mestu, kjer je preživel večji del svojega bogatega ustvarjalnega življenja, v Pragi, na Karlovi univerzi in s pomočjo Mestne občine Maribor odprli obnovljeni spomenik na pokopališču, kjer je Rojko pokopan.

Ime Gašperja Rojka je v slovenski literaturi zapisano žal le v 19. stoletju, medtem ko ga je 20. stoletje – razen Slovenskega biografskega leksikona – popolnoma prezrlo, če ne celo zamolčalo. Res je, da Rojko ni objavljajl v slovenskem jeziku, pa tudi ni izpričano, da bi se v letih svoje akademske kariere vračal v Maribor, vendar njegov ustvarjalni opus predstavlja pomemben prispevek v življenju monarhije, ki nam je dolgo bila skupna domovina. V raziskovanju cerkvene zgodovine, ki mu je namenil velik del svojega življenja, je s pronicljivo kritično razsvetlensko mislijo ustvaril delo, ki je odmevalo daleč preko meja monarhije in se je že takoj po nastanku uvrstilo na rimski indeks prepovedanih knjig. Zanimivo je, da njegovi biografi sodobniki tega niso zabeležili, kar daje slutiti, da mu *Index librorum prohibitorum* ni prav nič škodoval pri njegovi akademski in politični karieri, saj naj bi ga odlikovali izjemna marljivost, natančnost, občutek za pravičnost in požrtvovalnost v službi države in Cerkve.

ŽIVLJENJE

Gašper Rojko (tudi Casparus Xaverius Royko)¹ se je rodil 1. januarja 1744 v Metavi pri Mariboru, umrl je 20. aprila 1819 v Pragi. V krstni knjigi pri fari

¹ V vizitacijskem zapisniku iz Svečine iz leta 1771 se pojavlja zapis njegovega imena kot Casparus Xaverius Royko. NŠAM ŠKOFIJSKA PISARNA, D 18_1_RELATIO SYNODALIS 1771_Buchdeckel_S0005.

sv. Petra v Malečniku je zabeleženo, da so 2. januarja 1744 krstili Gašperja Rojka, sina Gašperja in Terezije Rojko, rojene Škerget.² Starši so bili posestniki s toliko premoženja, da so sina lahko poslali v šole, kar v tistem času ni bilo prav pogosto. Osnovno izobrazbo bi lahko dobil v domačem kraju, saj naj bi pri fari sv. Petra v Rojkovem času že delovala dvoletna šola,³ čeprav biografi v glavnem poročajo, da se je šolal v Mariboru.

Šolanje

Po osnovnem šolanju je oče Gašperja skupaj z bratrancem Sebastijanom Škergetom poslal v Leoben, da bi že v najzgodnejši mladosti spoznal tuje okolje in se usposobil samostojno živeti v družbi. Tu se je učil latinščine in pripravljaval na gimnazijo, ki jo je kasneje obiskoval v Gradcu, kjer je z odliko končal tudi filozofske študije. Vsi njegovi dotedanji učitelji so bili jezuiti, ki takrat niso poučevali le gramatičnih in humanističnih predmetov, temveč tudi teologijo na takratni graški univerzi. Rojka niso zanimali le humanistični študiji, ampak se je zanimal tudi za naravoslovje, saj se je kasneje rad spominjal svojega profesorja fizike P. Ederja in mu bil hvaležen za znanje te tako zanimive znanstvene discipline.⁴

Po končanih filozofskih študijah je Rojko leta 1763 odšel na Dunaj. Tu je študiral pri priznanih profesorjih Martiniju (naravno pravo) in Rieggerju (cerkveno pravo). O njiju je kasneje pogosto govoril z občudovanjem, zanj sta bila nepozabna učitelja in študij pri omenjenih profesorjih je v njem zapustil trajno sled. Obogaten s tovrstnim znanjem se je vrnil v Gradec – ker se je odločil za duhovniški poklic – na študij teologije. Po nalogu Marije Terezije takrat teologije na Dunaju, v Pragi in Gradcu niso predavali le jezuiti, ampak tudi avguštinski in dominikanski teologi. Slednji so poučevali tako imenovano *theologia speculativa*. Nasproti temu so jezuiti poleg *theologia speculativa* predavali tudi duhovno in moralno teologijo, biblične študije in kanonsko pravo. Rojko je obiskoval predavanja dveh profesorjev avguštinskega in dominikanskega reda, saj so študentje lahko izbirali med milinističnimi⁵ študiji jezuitov ter tomističnimi študiji avguštincev in dominikancev. Študij teologije je končal leta 1766. Dvakrat je javno nastopil z disputacijami, kakor je bilo tedaj v navadi. Po drugi disputaciji z naslovom *Disputatio ex universa Theologia*

² NŠAM SV. PETER PRI MARIBORU_0230_KRSTNA KNJIGA_08_1738-1757.

³ F. Zmazek. 1879. *Fara sv. Petra pri Mariboru*. V Mariboru, 37.

⁴ Nekrolog des emeritirten k.k. Gubernial-Rathes Caspar Royko in Prag. V: *Erneuerte. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. (12. May 1819), šte. 38, 149.

⁵ Molinizem po španskem jezuitu iz 16. stol. Luis de Molina.

50 *positiones*, je ubranil doktorski naslov. Decembra leta 1766 ga je sekovski škof Jožef grof pl. Spauer posvetil v duhovnika.⁶

Službovanje

Kot duhovnik Sekovske škofije je bil poslan službovat med Slovence na spodnje Štajersko, kjer je z vso vnemo opravljal svoj poklic v dušnem pastirstvu. Biografi pišejo, da je sedem let (1766–1773) služboval v Selnici ob Dravi in v Svečini. Leta 1773 je v Selnici pogorelo župnijsko poslopje, tako da danes tam ni mogoče najti podatkov o njegovem službovanju. V Svečini je izpričano njegovo delovanje in predvsem njegovi stiki z razgledanim duhovnikom Temerlom v sosednjih Lučanah v mariborskem okrožju, ki pa so danes del dekanije Lipnica v Avstriji. V času službovanja v Svečini naj bi vsak teden odjezdil v Lučane in tam naj bi skupaj z župnikom Temerlom razpravljala o sodobnih vprašanjih cerkvene zgodovine in filozofije ter vsega, »kar bistri um in ogreva srce«.⁷ Prebiral sta dela najjimenitnejših učenjakov, kot so: splošna cerkvena zgodovina Klavdija Fleuryja, Bossuetov uvod v zgodovino sveta in vere, Voltaireov *Essai d'histoire universelle*, Tillemontove *Memoires pour servir a l'histoire ecclesiastique*, Baylov *Dictionnaire historique critique* idr.⁸ Že naslovi teh del sami pričajo o široki razgledanosti mladega Rojka in njegovem izjemnem zanimanju za cerkveno zgodovino.

Akadska kariera v Gradcu

Kot poročajo biografi, Rojkova izjemna nadarjenost ni dolgo ostala skrita, zato ga je septembra 1773 cesarica Marija Terezija poklicala v Gradec k jezuitom za profesorja logike, metafizike in etike. Za vodilo svojih latinskih predavanj je izbral delo Antonia Genuensisa, *Disciplinarum metaphysicarum elementa*, vendar je med predavanji vedno izražal svoja stališča do določenih filozofskih vprašanj. Te predmete je učil le malo časa in že leta 1774 je z dvornim dekretom z dne 25. oktobra 1774 prevzel stolico za cerkveno zgodovino na graški univerzi. Leta 1777 je bil imenovan za predstojnika graškega semenišča, »*director quoad disciplinam et scientificam*«, kjer je bil odgovoren za študij in disciplino, torej za vzgojo bodočih duhovnikov, ter bil gojencem vzor pravega predstojnika in prijatelja. Vzgojil je več kot 200 gojencev, ki so obiskovali humanistične študije, teologijo in pravo. Znan je bil po svoji pravičnosti, vsak

⁶ Fr. S. Lekše. 1893. Gašpar Rojko. V: *Dom in svet*, št. 9, 386.

⁷ Fr. S. Lekše, prav tam.

⁸ Nekrolog 1819, 150.

gojenec, naj je bil plemenitega ali preprostega rodu, je moral natanko izpolnjevati svoje dolžnosti. Ravnatelj graškega semenišča je ostal do leta 1782, ko je cesar Jožef II. graško univerzo spremenil v licej, stolica za cerkveno zgodovino pa se je združila s stolico za cerkveno pravo.

Akadska kariera v Pragi

Z dvornim dekretom z dne 7. novembra 1782 je bil imenovan za profesorja cerkvene zgodovine na Karlovi univerzi v Pragi. Tukaj so ga že poznali po njegovih Zgodovini koncila v Konstanci, v kateri je odkrito spregovoril o Janu Husu, ki ga je ta koncil obsodil na grmado.

Slika 1: Gašper (Kaspar) Rojko, bakrorez 1787 (vir: Einleitung in die christliche Religions- und Kirchen- Geschichte, Prag 1788)

Število slušateljev njegovih predavanj je naraslo leta 1784, ko je bil izdan dekret, da morajo kandidati za redovnike, ki so dotlej poslušali predavanja znotraj redovnih skupnosti, predavanja iz cerkvene zgodovine poslušati na univerzi, vsi kandidati za duhovnike pa naj bi vsaj 6 let obiskovali semenišča. Rojkov avditorij je tako postal eden najštevilčnejših in tudi eden najbolj raznolikih, kar jih je lahko imel kdo od profesorjev. V njegovih predavalnicah so bili slušatelji iz vseh stanov. Med slušatelji so bili poleg plemičev predstavniki vseh redov, ki so takrat delovali v Avstriji, na Češkem pa tudi na Moravskem. Po navedbi v nekrologu naj bi prizor celo upodobil neki umetnik Chodowiecky.⁹ Predavanja je Rojko sistematično razdelil, da so jih slušatelji

⁹ Chodowiecky (tudi Rodovietsky), Daniel Nikolaus (1726–1801), slikar. V: Norsk Haandlexikon <http://runeberg.org/haandlex/1/0294.html> (pridobljeno 2. 4. 2019).

dobesedno zapisovali kot zaključene vsebinske celote. Leta 1785 je za potrebe študija cerkvene zgodovine izdal priročnik *Synopsis historiae religionis et ecclesiae christianae*. Leta 1785 je prevzel tudi skrb za novoustanovljeno stolico za pastoralno teologijo.¹⁰

V času svoje profesure je Rojko izdal uvod in prva poglavja krščanske religijske in cerkvene zgodovine *Einleitung zur christlichen Religions- und Kirchengeschichte*, Praga 1788. Obe ti deli kot vse njegovo delo ga je zaznamovalo doma in v tujini. Tako je rasel njegov ugled, kar ga je leta 1790 pripeljalo do soglasne izvolitve za dekana praške teološke fakultete.

Državni svetnik

Zaradi njegove splošne priljubljenosti in njegovih zaslug ga je cesar Leopold II. z dvornim dekretom z dne 3. marca 1791 imenoval za svetnika ter poročevalca (referenta) o duhovnih rečeh pri deželni vladi in to službo je opravljal do leta 1808.

Leta 1793 ga je cesar Franc I. imenoval za gubernijalnega svetnika češke dežele. Naslednje leto, 1794, je postal član komisije za »adjustiranje« ustanovnih maš pri odpravljenih samostanih, katerih imetje je pripadlo študijskemu skladu. O tem je podal obsežen in odmeven referat. V tej novi vlogi je imel veliko obveznosti. Treba je bilo namreč urediti razne ustanove, ki so jih poprej imele nekatere cerkve in nekateri samostani, in jih je odpravil cesar Jožef II. Tu se je pokazal Rojko popolnoma vdan državi in verskim zadevam. Delal je v skladu z državnimi in cerkvenimi predpisi, saj »če bi ne bil delal čisto tako, kar in kakor je zahtevala država, ne bi bil dobil pohvalnega pisma 'od zgoraj'«. ¹¹ Kot je razvidno iz številnih njegovih spisov in poročil, mu je bilo glavno vodilo obče koristiti državi in veri – *dem Staate und der Religion gemeinnützig zu werden*.¹² Kot vnet učenec Paula Josefa von Rieggerja (1705–1775)¹³ se je posebno zavzemal za povišanje plačila duhovnikov, skrbel pa je tudi za to, da so nekateri kraji na Češkem dobili svoje duhovnike, kar je bilo v času po jožefinskih reformah nujno potrebno. Na njegovo pobudo so bili na Češkem ustanovljeni številni zavodi za šolanje mladine, kar je pustilo poseben pečat v češki zgodovini in za kar ima pomembne zasluge prav Gašper Rojko.

¹⁰ Nekrolog 1819, 152.

¹¹ Fr. S. Lekše 1819, 187.

¹² Joh. Bapt. von Winklern. 1810. *Biographische und literarische Nachrichten von den Schriftstellern und Künstlern, welche in dem Herzogthume Steyermark geboren sind*, Gratz, 177.

¹³ F. Dolinar (ur.). 1999. *Zgodovina Cerkve 4*, Ljubljana, 105.

Glede na njegova prizadevanja na področju izobraževanja ga je praška univerza dne 9. avgusta leta 1797 soglasno izvolila za *rektorja magnifika*. Kot rektor Karlove univerze, ki je takrat bdela nad vsemi visokoškolskimi ustanovami na Češkem, je bil tako za leto dni predsednik študijskega konsesa, najvišjega organa v prosvetnih zadevah. Z odlokom z dne 28. aprila leta 1807 je bil imenovan za kanonika v kapiteljski cerkvi Vseh svetnikov na praškem gradu Hradčani, in dne 28. avgusta istega leta je bil slovesno umeščen. Leta 1811 pa je postal infulirani prošt (s pravico nošenja mitre) in ta cerkvena čast je zanj bila zadnja. Umrl je 20. aprila 1819 v Pragi in pokopan je na praškem pokopališču.

DELO

Rojkovo delo je bilo izjemno plodno. Kot cerkveni zgodovinar je bil v službi galikanskih oz. Febronijevih idej in eden glavnih nemških piščočih cerkvenih zgodovinarjev te smeri.¹⁴ Bil je otrok svoje dobe in kot vidni predstavnik katoliškega razsvetljenstva je odgovorno sprejel svojo službo v službi države, zato je kot vladni referent v duhovnih zadevah delal v duhu jožefinskih reform. Svoje raziskovalno delo je gradil na zgodnjem študiju cerkvene zgodovine in cerkvenega prava že na dunajski univerzi, kasneje pa je ob akademski karieri raziskoval zgodovino cerkvenih zborov. Med razsvetljskimi jožefinskimi cerkvenimi zgodovinarji je bil skrajno poseben.¹⁵ Najpomembnejše njegovo delo, s katerim je zaslovel, je zgodovina koncila v Konstanci v štirih delih z registrom, ki je bilo kmalu po izidu z dekretom z dne 23. septembra 1783 uvrščeno na rimski indeks prepovedanih knjig,¹⁶ in to prva dva dela tega Rojkovega zgodovinskega dela. V zgodovini konstanškega koncila se je odkrito zavzel za rehabilitacijo Jana Husa, ki ga je ta koncil obsodil na smrt na grmadi. To je bilo konec 18. stoletja v katoliških krogih nezaslišano, vendar med Čehi dobro sprejeto, saj je delo kmalu po izidu bilo prevedeno v češčino.

¹⁴ Fr. Ks. Lukman, Rojko (Royko) Gašper. V: *Slovenski biografski leksikon*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi515706/#slovenski-biografski-leksikon>.

¹⁵ H. Schneider. 1976. Roykos Geschichte des Konstanzer Konzils. V: *Der Konziliarismus als Problem der neueren katholischen Theologie*. Berlin–New York, 151.

¹⁶ *Index librorum prohibitorum* sanctissimi Domini nostri Pii Septimi pontificis Maximi Jusu Editus. Romae 1819, str. 300–301: »Storia del grande, ed universale Constanza di Caspare Royko Professore ordinario di Storia Ecclesiastica nell'Universita di Gratz. Tom I. et II. Idest (germanico idiomate quod editum est hoc Opus) Geschichte der Grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostniz. Von Caspar Royko Ordl. Lehrer der alg. Kirchengeschichte auf der Universitat zu Graz. Erster Theil ... 1782. Zweyter Theil ... 1783. Decr. 23. September. 1783.«

V uvodu h krščanski religijski in cerkveni zgodovini (1788) Rojko utemeljuje potrebo po študiju cerkvene zgodovine in zgodovinopisja. Zgodovino religije in cerkveno zgodovino vidi kot sliko, na kateri morajo biti poleg svetlobe tudi sence. Svetloba se kaže v obleki kreposti, modrosti, čisti pobožnosti in svetosti. V sencah pa se kažejo zlo, praznoverje, nevednost, hinavščina, svetohlinstvo itd. Oboje je treba objektivno prikazati in naslikati z živahnimi barvami, da bo moč razločevati med krepostjo in zlom.¹⁷ Zgodovina religije je zanj tudi od samih začetkov dalje zgodovina nasprotij med služabniki in učitelji. Slednji niso delali le za širjenje vere, ampak so skrbeli tudi za njeno nepopačenost. Nekateri med njimi so, žal, iz oznanjevalcev vere postali posvetni gospodje. V ta namen v mnogih spisih in na cerkvenih zborih niso le presojali vere, ampak so pisali tudi posvetne zakone.¹⁸ Proučevanje in poznavanje cerkvene zgodovine zanj ni pomembno le za razumevanje dogmatičnih vprašanj, temveč predvsem za razumevanje praktičnih cerkveno političnih konsekvenc svojega časa.

Najpomembnejša Rojkova dela, ki so izšla v tiskani obliki z navedbo avtorstva:

- *Oratio inauguralis de studio historiae ecclesiasticae*. Gratz (i.e.) Salzburg 1779.
- *Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz (Constantz)*. 4 zv. + Register (1. in 2. del Gratz 1781 in 1782, Weigand u. Ferstl; 3. in 4. del Praga 1784 in 1785; »neue Titelaufgabe« 1796).
- *Synopsis historiae religionis et ecclesiae christianae, methodo systematica adumbratae*. Praga 1785.
- *Einleitung zur christlichen Religions-Kirchengeschichte*. Praga 1788.
- *Christliche Religions- und Kirchengeschichte*. 4 zv. Praga 1789–1792.
- *Oratio dieta ad senatum populumque academicum, quum hic natalem Francisci II. Augusti diem coleret*. Praga 1789. (Govor je izšel tudi v nemškem jeziku: *Rede bei der Prager Universitätsfeier*. Praga 1790).
- *Decret der Versammlung zu Kostnitz von der Communion unter beiderlei Gestalten, mit Anmerkungen*. Praga 1783.

Razen monografskih del so izšli mnogi spisi in razprave brez navedbe avtorjevega imena. Biograf je o njem zapisal, da ni stremel za avtorstvom in pohvalami recenzentov. Dovolj naj bi mu bilo, da je njegovo delo dobro sprejeto v strokovnih in znanstvenih krogih, pa tudi, da ga bralec sprejme z navdušenjem, ne da bi poznal avtorjevo ime. S tem razlogom naj bi anonimno

¹⁷ C. Royko. 1788. *Einleitung in die christliche Religions- und Kirchengeschichte*. Prag: gedruckt bey Joh. Jos. Diesbach, 39.

¹⁸ C. Royko. 1788. *Einleitung in die christliche Religions- und Kirchengeschichte*, 45.

objavil tudi nekatera leposlovna dela in vsaj 12 razprav. V njegovi zapuščini naj bi bilo za tisk pripravljeno delo o cerkveni zgodovini Češke.¹⁹

SKLEP

Gašper Rojko, eden najpomembnejših cerkvenih zgodovinarjev v zadnji četrtini 18. stoletja, je večino svojih del izdal v nemškem jeziku. V duhu svojega časa in v duhu razsvetljenskih idej je deloval znotraj katoliške Cerkve, vendar je vestno izpolnjeval naloge, ki jih je od njega pričakovala država. Ustvaril je bogat opus s področja cerkvene zgodovine, ki pa je bil v 20. stoletju v strokovnih in znanstvenih krogih povsem prezrt ali pozabljen. Med prvimi se je kot katoliški duhovnik zavzel za rehabilitacijo na grmadi usmrčenega reformatorja Jana Husa, kar je njegovo delo umestilo na indeks prepovedanih knjig. Kljub temu je med svojimi študenti pa tudi pri državnih in cerkvenih oblasteh zaradi svojega požrtvovalnega dela užival velik ugled, s čimer si je zagotovil visoke službe in cerkvena priznanja. Z njegovim življenjepiscem lahko sklencemo: »Rojko – novoletni otrok, mož Cerkve, ki ni bil slep za njene zmote; pionir v cerkvenih zadevah je snemal spone, ki so vezale duha; svobodomiselno je delal za občestvo srca, za religijo ljubezni.«²⁰

LITERATURA

Index librorum prohibitorum sanctissimi Domini nostri Pii Septimi pontificis Maximi Jusu Editus. Romae 1819. <https://archive.org/details/indexlibrorumpr01bardgoog/page/n346> (pridobljeno 6. april 2019).

Lekše, Fr. S. 1893. Gašpar Rojko. *Dom in svet*, št. 9, str. 386–388.

Fran Ksaver Lukman, Rojko (Royko) Gašper. V: *Slovenski biografski leksikon*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi515706/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno 8. april 2019).

Nekrolog. Nekrolog des emeritirten k.k. Gubernial-Rathes Caspar Royko in Prag. V: *Erneuerte. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. (12. May 1919), številka 38; 39, str. 149–152; 154–156.

Caspar Royko, *Einleitung in die christliche Religions- und Kirchengeschichte*. Prag 1788 (gedruckt bey Joh. Jos. Diesbach).

¹⁹ C. Wurzbach von. 1874. Royko, Caspar, v: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben*. Bd 27. Wien, 183.

²⁰ C. Wurzbach von. 1874. Royko, Caspar, 184.

Hans Schneider, *Roykos Geschichte des Konstanzer Konzils. V: Der Konziliarismus als Problem der neueren katholischen Theologie*. Berlin–New York 1976, str. 149–152.

Boris Urbančič, *Slovensko-češki kulturni stiki*. Ljubljana 1993.

Johann Baptist von Winklerh, *Biographische und literarische Nachrichten von den Schriftstellern und Künstlern, welche in dem Herzogthume Steyermark geboren sind*. Gratz 1810.

Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben*. Bd 27. Wien 1874, str. 180–184.

France Dolinar (ur.), *Zgodovina Cerkve 4*. Ljubljana 1999.

Franc Zmazek, *Fara sv. Petra pri Mariboru*. V Mariboru 1879.

GAŠPER (KASPAR) ROJKO (1744–1819) – RECTOR OF THE UNIVERSITY IN PRAGUE AND AN OVERLOOKED CHURCH HISTORIAN

Summary

Gašper Rojko, one of the most important church historians of the last quarter of the 18th century, published most of his works in the German language. In the spirit of the times and the spirit of Enlightenment, he was actively engaged in the Catholic Church, but he also met the expectations of the state. He created an extensive opus on the church history, although his opus was forgotten or overlooked by the professional and scientific circles. He was among the first catholic priests to speak in favour of rehabilitation of Jan Hus, who was a reformer, burnt at the stake, and therefore his work was placed on the index of banned books. He was nevertheless very respected by the state and church authorities due to his selfless work, for which he was also rewarded with high positions and church recognitions. At the end of the 18th century, he had high positions in the Austria-Hungary monarchy. As the rector of the Charles University, which was back then the umbrella university of all higher education institutions in Czechia, he was also the president of the study congress, the highest organ in the then monarchy for educational affairs.

GAŠPER (KASPAR) ROJKO (1744–1819). REKTOR DER PRAGER UNIVERSITÄT UND VERKANNTER KIRCHENHISTORIKER

Zusammenfassung

Gašper Rojko, einer den bedeutendsten Kirchenhistoriker in dem letzten Viertel des 18. Jahrhunderts, veröffentlichte seine Werke meistens auf Deutsch. Im Geiste seiner Zeit und der aufklärerischen Ideen war er in der katholischen Kirche tätig, gleichzeitig aber erfüllte er pflichtbewusst die von dem Staat delegierte Aufgaben. Sein reiches Opus in dem Bereich der Kirchengeschichte war im 20. Jahrhundert in den fachlichen und wissenschaftlichen Kreisen ganz verkannt. Er war einer der ersten katholischen Priester, die sich für die Rehabilitation des auf dem Scheiterhaufen verbrannten Reformator Jan Hus einsetzten, wodurch seine Arbeiten auf das Verzeichnis der verbotenen Bücher kam. Trotzdem wurde er von seinen Studenten und auch von den staatlichen und kirchlichen Behörden wegen seiner aufopfernden Arbeit hochgeschätzt und bekam deswegen auch gute Arbeitsstellen

und kirchliche Anerkennungen. Ende des 18. Jahrhunderts besetzte er gute Arbeitsplätze an der Spitze der österreichisch-ungarischen Monarchie. Als Rektor der Karls-Universität, damals der Dachinstitution aller Hochschulinstitutionen in Tschechien, war er Präsident des Studienkongresses, der höchsten Behörde für das Bildungswesen in der damaligen Monarchie.

»Delo hvali kiparskega mojstra, g. Ivana Sojč«¹

Arhivski viri, časopisna poročila in umetnostnozgodovinska besedila o kiparju Ivanu Sojču (1879–1951)

Marjeta Ciglencečki*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 7.046(497.4):929Sojč I.

Marjeta Ciglencečki: »Delo hvali kiparskega mojstra, g. Ivana Sojč«. Arhivski viri, časopisna poročila in umetnostnozgodovinska besedila o kiparju Ivanu Sojču (1879–1951). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 101–132

Avtorica podaja stanje raziskav o enem poslednjih podobarjev, ki so delovali na slovenskem delu Štajerske. Njegov opus še ni niti evidentiran niti proučen. Prispevek omogoča vpogled v arhivske vire in številne, čeprav skope časopisne notice. Umetnostni zgodovinarji so o Sojču pisali bolj malo; Avguštin Stegenšek je edini visoko cenil njegov umirjeni realizem nazarenske smeri. V novejšem obdobju se v stroki do podobarstva postopoma oblikuje bolj naklonjen odnos.

Ključne besede: Ivan Sojč, podobarstvo, Avguštin Stegenšek, nazarenska umetnost, beuronska umetnost, secesija, cerkvena oprema, nagrobniki

1.01 Original Scientific Article
UDC 7.046(497.4):929Sojč I.

Marjeta Ciglencečki: "The Work Praises the Sculpture Master, Mr. Ivan Sojč." Archival Materials, Newspaper Reports, and Art History Texts about the Sculptor Ivan Sojč (1879–1951). Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 101–132

The author presents the state of the research on one of the last statue maker, who were active in the Slovene part of Styria. His opus is still not recorded or researched. The

* Dr. Marjeta Ciglencečki, izr. prof. v pokoju, Krempljeva 9, SI–2250 Ptuj, marjeta.ciglencecki@gmail.com

¹ Prihova, *Slovenski gospodar*, 16. 9. 1909, 5.

treatise gives insight into archival materials and numerous, although sparing, newspaper notices. Art historians did not write about Sojč a lot; Avguštin Stegenšek was the only one who highly valued his calm Nazarene Realism. In the later times, the profession regards statue making with a more positive attitude.

Key words: Ivan Sojč, statue making, Avguštin Stegenšek, Nazarene art, Beuronese art, church decoration, tombstones

Ivan Sojč je bil eden poslednjih podobarjev, ki so delovali na slovenskem delu Štajerske. O njegovem življenju in delu se je ohranilo precej podatkov, njegov opus pa ni proučen. Ker ni imel akademske izobrazbe, se je težko uveljavljal v umetnostnih krogih, imel pa je obilo naročil za opremo cerkva in za nagrobnike. Odzival se je tudi na razpise za javne spomenike in izdeloval portrete. Namen pričujočega prispevka je predstaviti stanje raziskav o Sojčevem obsežnem opusu in opozoriti na nekatere posebnosti in značilnosti, ki so spremljale njegovo delo. Prispevek naj služi kot izhodišče za evidentiranje in poglobljeno proučevanje Sojčevega opusa,² hkrati pa naj spodbudi tudi raziskave o delu drugih, v umetnostni zgodovini skorajda povsem spregledanih podobarjev, ki so ustvarjali vse tja do sredine 20. stoletja, nekateri pa tudi še dlje.

ŽIVLJENJE

O Sojčevem življenju je izčrpen prispevek za *Slovenski biografski leksikon* napisala umetnostna zgodovinarica in terminologinja Vera Baloh (1921–2003); tako rekoč vsi, ki so po letu 1967 obravnavali njegovo kiparsko delo, so se naslonili nanj.³ Tako bomo storili tudi v pričujočem članku in skušali nekatera dejstva dodatno pojasniti.

Ivan Sojč se je rodil 10. maja 1879 v Ljubnici pri Vitanju očetu Jakobu in materi Mariji, rojeni Tepej. Starša sta bila kmeta, dečkovo likovno nadarjenost pa sta opazila učitelj A. Hoffbauer⁴ ter vitanjski župnik in od leta 1897 državni poslanec Josip Žičkar (1846–1905), ki je v času službovanja v Vitanju (1888–1900) v kraju ustanovil bralno društvo, posojilnico in delavsko podporno

² Evidentiranju Sojčevega opusa se je posvetila dr. Simona Kostanjšek Brglez. Glej tudi njen prispevek: »Slava slovenskemu umetniku!« *Umetnostna kronika* (v tisku).

³ Baloh, Sojč Ivan (1879–1951). *Slovenski biografski leksikon*, 10, 403–404. Dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi591808/> (5. 11. 2019). Balohova je že leta 1964 napisala nekoliko krajše geslo o Ivanu Sojču za *Enciklopedijo likovnih umetnosti*; gl.: Baloh, Sojč Ivan. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, 250. *Enciklopedija Slovenije* nima gesla o Sojču.

⁴ Več o učitelju, vključno z njegovim osebnim imenom, zaenkrat ni bilo mogoče najti.

društvo.⁵ Pri štirinajstih (1893) je Sojč stopil v uk k celjskemu podobarju Antonu Krašovicu,⁶ ko je Krašovic leta 1895 umrl, pa je vzgojo nadaljeval pri njegovem nasledniku Ignaciju Oblaku (1834–1916),⁷ ki je Sojča nato zaposlil kot pomočnika. V Gradcu je obiskoval državno obrtno šolo in zasebno risarsko šolo Paula Schad-Rosse (1862–1916), secesijskega slikarja nemškega rodu, ki se je leta 1900 naselil v Gradcu in pomembno vplival na razvoj modernizma na Štajerskem.⁸ Risanja se je učil tudi v Linzu pri prof. Kožanskem, o katerem pa ni bilo mogoče pridobiti podatkov. Balohova nadalje poroča, da je kot pomočnik delal pri podobarju Ivanu Cesarju⁹ (1864–1936) v Mozirju in nato še pri Petru Neuböcku (1855–1928)¹⁰ v Gradcu. Nadvse pomembno je bilo njegovo bivanje v Ulmu, kjer ga je zaposlil dvorni kipar Karl Federlin (1854–1939).¹¹ Že v času bivanja v Ulmu je vzbudil pozornost domačih medijev, ki so poročali: »Na monakovskih in drugih nemških razstavah se je njegovo ime že večkrat pohvalno izgovarjalo.«¹² Avguštín Stegenšek, ki je podatke pridobil od samega Sojča, piše, da je v ulmski stolnici »več kipov, ki

⁵ Rihter, Žičkar Josip (1846–1905). *Slovenski biografski leksikon*, 15, 967. Dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi900890/> (5. 11. 2019).

⁶ O Antonu Krašovicu *Slovenski biografski leksikon* ne poroča, omenja se le v povezavi s svojim bolj uspešnim naslednikom Ignacijem Oblakom.

⁷ Steska, Oblak Ignacij (1834–1916). *Slovenski biografski leksikon*, 5, Ljubljana 1933, 212. Dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi391752/> (3. 11. 2019).

⁸ *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (ur. Hans Vollmer), 29/30, 539.

⁹ Ivan Cesar je bil eden najbolj cenjenih podobarjev na Štajerskem. Gl.: Steska, Cesar Ivan (1864–1936). *Slovenski biografski leksikon*, 1, dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi157917/> (20. 11. 2019). O podobarski delavnici Andreja in Ivana Cesarja je diplomsko delo napisal Franci Pečnik, *Podobarska delavnica Andreja Cesarja in Ivana Cesarja*. Retrospektivna razstava kiparja Cirila Cesarja (roj. 1923 očetu Ivanu Cesarju) v Galeriji Velenje leta 2013 je v uvodu predstavila podobarsko delavnico njegovega očeta in starega očeta, v kateri je mladi Ciril Cesar prejel prvo znanje, nato pa suvereno začel študij na Akademiji za upodabljajoče umetnosti v Ljubljani. Gl. razstavní katalog: C. Cesar. *Kipar in oblikovalec*. Glej še: Maruška Markovčič, Podobarska delavnica Andreja in Ivana Cesarja v Mozirju od 1853 do 1963, *Etnolog*, let. 8=59/1, 1998, 131–150.

¹⁰ Peter Neuböck je bil eden najbolj zaposlenih podobarjev v Gradcu, delal pa je tudi na današnjem slovenskem Štajerskem. V Mariboru je v osemdesetih letih 19. stoletja sodeloval pri regotizaciji stolne cerkve. V nekaterih besedilih se pojavlja napačna trditev, da je Sojč v Gradcu delal v Straubovi delavnici. Gl.: *Likovno življenje med vojnama v Mariboru*, 103; Nika Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru med obema vojnama*, 72.

¹¹ Karl Federlin, dvorni kipar v Ulmu, je dobival predvsem cerkvena naročila, zavezan pa je bil historizmu in oprt na tradicijo nemške renesanse. Gl.: Thomas, Federlin Karl. *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon*, 37, 402.

¹² Nov slovenski umetnik, *Slovenec*, 29. 12. 1906, 6. Kratka notica se sicer sklicuje na časnik *Edinost*, ki je izhajal v Trstu.

so narejeni po Sojčevih modelih ali pa celo od njega izvršeni.«¹³ Očitno si je v Ulmu ustvaril znanstva, ki jih je gojil tudi v naslednjih letih; tako je na primer leta 1929 dal v Geislingenu na Württenberškem vlti dele oltarja, ki ga je izdelal za župnijsko cerkev v Polzeli.¹⁴ Iz Ulma se je preselil na Dunaj, kjer je delal pri cerkvenem kiparju Ludviku Schadlerju.¹⁵ V Schadlerjevi delavnici je izdelal kamnit križev pot za župnijsko cerkev v Deutsch-Altenburgu ob Donavi in nekaj kipov za veliki oltar v Bad-Hallu.¹⁶ Leta 1908 se je Ivan Sojč poročil z Jožefo/Josipino Jabornik¹⁷ in odprl lastno delavnico v Vitanju, a se je družina že leta 1910 preselila v Maribor.¹⁸ V Mariboru so Sojčevi do 19. junija 1928 stanovali na Cankarjevi 26, kjer so bili najemniki pri Francu Dervušku, in na tem naslovu je imel Sojč tudi delavnico; tako poročajo številni prispevki, ki v

¹³ Naši cerkveni kiparji, *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/1, 31–32. Stegenšek je že leta 1909 objavil kratek kiparjev življenjepisa, v katerem je natančno popisal, kaj vse je naredil za ulmsko katedralo. Njegova dela so kipi apostola Matije, cesarja Konrada III. in glasbenika Johanna Sebastiana Bacha, po njegovih modelih pa so drugi izdelali podobe apostola Jerneja, württenberškega vojvode Krištofa, ulmskih županov Bessererja in von Schada iz 16. stoletja, filantropa Franka in pesnika Gerharta. V Federlinovi delavnici je nadalje restavriral sedem velikih reliefov Yörga Syrlina Mlajšega iz leta 1515 za župno cerkev v Ober-Dischingenu. Za neko pokopališče v Schwarzwald, ki pa ni imenovano, je modeliral še nad 2 m visoko figuro Kristusa, ki so ga vlili v bron. Gl.: Stegenšek, Poročila o stari in novi domači cerkveni umetnosti. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, XII, 64. Podobno o Sojčevem delu v Ulmu poroča časnik *Tabor*, v katerem pisec navaja še, da so kipi visoki čez 2 metra. Gl.: Prva obrtna razstava, *Tabor*, 18. 9. 1921, 2. V novejši literaturi so številna dela, dotlej pripisana Yörgu Syrlinu ml., obveljala kot dela drugih mojstrov, največkrat se pojavlja ime Niklause Weckmanna (dejavaen je bil med letoma 1481 in 1526). Gl.: Schneckeburger-Broschek, Yörg Syrlin, *The Dictionary of Art*, 30, 200–201.

¹⁴ Iz Sojčeve umetniške delavnice, *Slovenec*, 13. 10. 1929, 7–8; Novo monumentalno delo kiparja Ivana Sojča, *Mariborski večernik Jutra*, 19. 10. 1928, 3.

¹⁵ O Ludviku Schadlerju leksika ne poroča, je pa po dunajskih cerkvah (na primer v cerkvi karmelitskega samostana v Döblingu) precej njegovih del. Ocenili bi jih lahko kot oprta na beuronsko šolo in nazarensko umetnost. Kipar se je zgledoval pri srednjem veku, dotaknila pa se je ga je tudi secesija. Avguština Stegenšek je Schadlerjevo delo visoko cenil in navedel, da ima »najbolj znani ateljé za cerkveno umetnost« Gl.: Naši cerkveni kiparji. *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/1, str. 31.

¹⁶ Avguština Stegenšek, Poročila o stari in novi domači cerkveni umetnosti. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, XII, str. 64.

¹⁷ Vera Baloh je ženina dekliniški priimek zapisala kot Jakobnig, v domovinski in gospodinjinski kartoteki, ki jo hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, pa je priimek zapisan enkrat kot Jabornik in drugič kot Jaborneg. Z Ivanom Sojčem sta se očitno spoznala že pred letom 1908; njuna prva hči Ernestina se je kot nezakonska rodila 19. 9. 1907 v Ulmu. Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM, domovinska kartoteka MOM0002; SI_PAM, gospodinjinska kartoteka MOM003.

¹⁸ Časnik *Tabor* poroča, da naj bi Ivan Sojč v Mariboru leta 1911 ustanovil prvo slovensko kiparsko podjetje. Gl.: Prva obrtna razstava. *Tabor*, 18. 9. 1921, 2.

dnevnem časopisju poročajo o njegovi kiparski dejavnosti.¹⁹ Poleti 1928 se je družina preselila na Razlagovo 22; novi naslov je zaslediti tudi v časopisnih noticah.²⁰ Historicistične stavbe na Razlagovi 22 in poslopij na njenem dvorišču ni več; leta 1973 jo je zamenjala sodobna poslovna zgradba.

Sin + Jakobova in hčarje
žena Josepina hči Iosipa in Ana Taborneg

Ime	Rojstni	Ver.	stan	Poklic	Do-oviška sklepa	Ogiba
Ivan	18. 5. 1879 1879 1879	J	10.	kipar mojst	J	Maribor
Josepina	1879	J	10.	žena	J	"
Orna	1907	Mmar. Vitanju	10.	hi	J	sl. pos.
Ana	1909	Vitanju	10.	"	J	sl. pos.
Hilda	1910	"	10.	"	J	sl. pos.
Josepina	1913	Maribor	10.	"	J	sl. pos.
Ivan	1914	"	10.	sin	J	"
Darinka	1925	"	10.	hči	J	"

Obč. mat. 1197 br. 5010/2-26

Prijava in premembe stanovanja:						Odgovorev.	
datum	ulica, casa, ter.	šif. stav.	validr.	šif. prej.	pot. kom.	Datum	šif. stav.
1914	Bankarjeva ulica	26			Dorjick Ivanca	1. 11. 1918	
1928	Razlagova	22			I. Sojč		
1945	"	12			"		

Slika 1: Podatki o članih družine Sojč. PAM, gospodinjska kartoteka

Zakonca Sojč sta imela pet otrok: Ernestino, rojeno 19. 9. 1907 v Ulmu, ki se je kasneje poročila v Sombor; Ano, rojeno 23. 3. 1909 v Vitanju, ki je bila šivilja in se je poročila z Josipom Glušičem; Hildo, rojeno 4. 9. 1910 v Vitanju, ki je bila trgovka; Josipino, rojeno 21. 3. 1913 v Mariboru; Ivana, rojenega 24. 10. 1914 v Mariboru, ki je bil slikarski pomočnik. Z njimi je v gospodinjstvu živela tudi Darinka, rojena 13. 11. 1925 v Mariboru kot Ernestinina nezakonska hči.²¹ Balohova navaja še, da je bil Ivan Sojč predsednik Slovenskega

¹⁹ Omenimo zgolj en primer: Kipar Ivan Sojč. *Slovenec*, 1. 8. 1925, 4. Kratki prispevek poroča o velikem oltarju, ki ga je Sojč izdelal za župinjsko cerkev v Cvjetlinu v hrvaškem Zagorju.

²⁰ Ponovno navedimo zgolj en primer: Iz Sojčeve umetniške delavnice. *Slovenec*, 13. 10. 1929, 7–8.

²¹ PAM, SI_PAM, domovinska kartoteka MOM0002; PAM, SI_PAM, gospodinjska kartoteka MOM003.

obrnega društva, član mariborske obrtne zbornice in da je pred drugo vojno sodeloval v mestni politiki kot mestni odbornik. O Sojčevi usodi med drugo vojno in po njej priča skopi zapis mariborskega slikarja Zlatka Zeija: »Po osvoboditvi sta za vedno zapustila krog mariborskih umetnikov dva kiparja, in to profesor Fran Ravnikar in Ivan Sojč, ki sta se vrnila iz izgnanstva bolna in izmučena.«²²

JAVNE PREDSTAVITVE SOJČEVIH DEL

Sojčeva kiparska kariera je razdeljena na dve poglavji: na zgodnja leta, ki jih je preživel v tujini v svetovljanskem okolju, ter na mariborsko zrelo in pozno dobo. Doživljal je usodo mnogih tudi akademsko izobraženih ustvarjalcev, ki so se po šolanju v tujini vrnili v domače okolje z velikim znanjem in željo ustvarjati skladno s trendi, ki so jih spoznali v velikih evropskih središčih. Domače okolje se je z njihovimi načrti navadno težko soočilo. Sojč sam ni sledil sodobnim likovnim tokovom in blaga različica secesije je bila edina moderna poteza v njegovem opusu, kljub temu pa Sojčeve v tradicijo zazrte likovne odlike niso bile dovolj za pridobivanje kupcev. Za razliko od večine svojih kolegov je doumel skromne tržne razmere na slovenskem Štajerskem in sam skrbel za svojo promocijo, pri čemer je pokazal veliko spretnosti. Dosegel je znaten odziv sočasnih časnikov, zlasti tistih, ki so bili katoliško usmerjeni, njegov atelje pa je bil vedno gostoljubno odprt za radovedne obiskovalce.

Slika 2: Člani kluba upodablajočih umetnikov v Mariboru, 1950.
Ivan Sojč sedi drugi z leve. PAM

²² Zei, Upodablajoča umetnost v Mariboru. *Tovariš*, 7. 11. 1952, 926.

Med letoma 1923 in 1926 je bil Ivan Sojč član Umetniškega kluba Grohar, v katerem pa ni prevzel kakšnih posebnih zadolžitvev. Kot član kluba je v Mariboru razstavljal leta 1924, in to dvakrat, avgusta v okviru industrijsko-obrtno razstave in decembra na razstavi grafike in risbe, kjer je postavil na ogled več figuralnih del.²³ Po drugi svetovni vojni se je pridružil drugim mariborskim upodabljajočim umetnikom in skupaj z njimi leta 1949 razstavljal v Mariboru in v Slovenj Gradcu.²⁴ Vtis, da Sojč nekako ni našel pravega mesta med akademsko izobraženimi slikarji in kiparji, je sicer pravilen, vendar so imeli ljubitelji umetnosti veliko priložnosti, da so se sproti seznanjali z njegovim delom. V literaturi se navajata razstavi v letih 1922 in 1931, ki ju je Sojč priredil v lastnem ateljeju, drugo skupaj s slikarjem Simonom Frasom (1874–1942). Leta 1922 je postavil na ogled reliefe za obhajilno mizo za cerkev v Št. Janžu na Dravskem polju (danes Starše) in vrsto drugih, tudi posvetnih del, »ki si zaslužijo, da si jih občinstvo ogleda,« kakor beremo v časniku *Straža*.²⁵ Razstavljal pa je že prej; leta 1921 je bila v Mariboru obrtna razstava, na kateri je sodeloval z več manjšimi kiparskimi deli ter z velikim oltarjem za župno cerkev v Št. Janžu, za katerega je načrte naredil arhitekt Hugon (Ugon) F. von Schell. V časnikih je mogoče prebrati številna povabila, naj si zainteresirani pridejo ogledat katero od novih Sojčevih stvaritev v njegov atelje. Navadno je kipar vabil k ogledu delov cerkvene opreme, preden je izdelke odpeljal v predvidene kraje. In kako so se Mariborčani odzivali na povabila? Očitno ne posebej zavzeto, kakor poroča časnik *Tabor*: »Poleg tega je priredil doslej že več razstav v svoji delavnici v Cankarjevi ulici, ki pa so bile seveda slabo obiskane.«²⁶ Morda je bila citirana ocena preostra; drugače je namreč zaznal obisk v Sojčevem ateljeju Franjo Pivka, ko je leta 1931 poročal o razstavi Simona Frasa in Ivana Sojča: »Nič reklame, nič plakatov, nič vstopnine in vendar še precej obiskovalcev.«²⁷ Sojč ob tej priložnosti ni razstavil veliko del; poročevalec je obžaloval, da ni postavil na ogled modelov in fotografij svojih najbolj občudovanih del. Zaželel si je, da bi Sojč v kakšnem primernejšem prostoru pokazal vsa svoja dela. Čeprav besedilo ne razkriva avtorjevega posebnega poznavanja umetnosti, pa je zanimiva njegova primerjava med razstavo kluba Brazda, ki je prav tako potekala decembra 1931,²⁸ ter Sojčevo in Frasovo predstavitvijo. Za člane Brazde je ugotovil, da svet podajajo v slikah »tako, kot ga oni gledajo in doživljajo. Zato jih ljudje ne razumejo.« Umetniki, kot je

²³ *Likovno življenje med vojnama v Mariboru*, 111–112, 121–122; Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru med obema vojnama*, 60, 72.

²⁴ *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955*, 94, 102, 106.

²⁵ Razstava novih Sojčevih del. *Straža*, 15. 11. 1922, 3.

²⁶ Prva obrtna razstava. *Tabor*, 18. 9. 1921, 2.

²⁷ Pivka, Razstava Sojč-Fras. *Mariborski večernik Jutra*, 23. 12. 1931, 2.

²⁸ *Likovno življenje med obema vojnama*, 112.

Sojč, pa se morajo prilagajati naročnikom; tako je nekoliko nerodno ugotovil in sklenil, da je Sojč ostal na umetniški višini.

Sojč je nekajkrat razstavljal tudi v izložbah, kar je bilo v letih, ko še ni bilo pravih likovnih razstavišč, običajno. Tako je decembra 1910 v izložbo Cirilove tiskarne postavil reliefa z upodobitvama sv. Družine in sv. Jožefa. Reliefa je ponujal v nakup, h kateremu je pozival tudi časnik *Straža*: »V boljših družinah vidimo skoraj vedno po stenah drage tiskane slike iz tujine, tukaj pa se ponuja domače in čisto izvorno delo. To bi bilo krasno božično darilo!«²⁹ Leta 1923 je v izložbi »tvrde Karol Preis v Gosposki ulici« razstavil kip mladega dekleta in Matere božje.³⁰

Januarja 1924 je mariborski Prosvetni kartel Sojča povabil, naj predava o svojem delu. Kipar je v predavalnico prinesel osnutke za Slomškov spomenik ter za Verstovškov in Volčičev nagrobnik pa tudi več fotografij drugih del in številno poslušalstvo uvedel v »skrivni hram svoje umetnosti«.³¹ Poročevalec je zapis o uspešnem predavanju zaključil s pozivom: »Tako moremo g. Sojča ponovno priporočati vsem ljubiteljem lepe umetnosti, da se obračajo nanj v vseh slučajih in uverjeni smo, da bodo zadovoljni z njegovim delom nad svoje lastno pričakovanje. Svojo delavnico ima g. Sojč v Mariboru, Cankarjeva ulica 26, kjer so tudi stalno na vpogled njegova dela.«³² Še bolj neposredno se bere poziv k naročanju umetnin pri Sojču v prispevku o oltarju sv. Jožefa, v letu 1913 novi pridobitvi v cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Cirkovcah. Pisec se je navduševal nad reliefom s prizorom smrti sv. Jožefa, ki ga je opisal kot pretresljivega, prispevek pa je zaključil: »Častita duhovščina naj prihodnje naročuje posebno za cerkve le pri g. Sojču in bo zadovoljna, kakor bo tudi še ljudstvo zadovoljno z njegovimi umetnimi izdelki.«³³

Po drugi svetovni vojni se Sojč skoraj ni več pojavljal na javnih prireditvah. Februarja 1949 se je udeležil razstave v tako imenovani Beli dvorani (Union) v Mariboru.³⁴ Franjo Baš je razstavo ocenil dokaj kritično, pogrešal je figuraliko, a za Sojča je našel naklonjene besede: »I. Sojč je v kompoziciji v lesu z mojstrsko roko in povsem realistično obdelavo ustvaril lepo baročno kompozicijo.«³⁵ Tudi Dušan Mevlja je Sojča ocenil pohvalno: »/.../ stari mojster Sojč s kompozicijo 'Ranjeni partizan'. Ojeklenel obraz matere se sklanja nad truplom ranjenega sina. Kompozicija kaže precejšnje kiparsko znanje. Želeli bi, da bi Sojč razstavil več svojih del, da si bomo lažje ustvarili sodbo

²⁹ Za božič je razstavila Cirilova tiskarna. *Straža*, 14. 12. 1910, 2.

³⁰ Delo domačega umetnika. *Tabor*, 1. 5. 1923, 2.

³¹ Sojčev večer priredi Prosvetni kartel v Mariboru. *Straža*, 7. 1. 1924, 3.

³² Sojčev večer. *Straža*, 16. 1. 1924, 3.

³³ Altar sv. Jožefa v Cirkovcah. *Straža*, 19. 9. 1913, 5.

³⁴ *Likovno življenje v Mariboru*, 106.

³⁵ baf., O razstavi mariborskih upodablajočih umetnikov. *Ljudska pravica*, 31. 12. 1949, 8.

o njem.«³⁶ Proti koncu leta 1949 so se mariborski umetniki v isti dvorani predstavili še enkrat in tudi takrat je bil Sojč med njimi. »Ivan Sojč, znani mariborski kipar, je razstavil dvoje kiparskih del, ki pa datirata iz predvojne dobe njegovega ustvarjanja: dovršen portret 'Moja hčerka' in 'Kompozicija'. Obe plastiki v lesu sta virtuožno, sproščeno kiparsko delo, ki izpričujeta, da Sojč igraje obvlada material,« je ocenil Dušan Mevlja.³⁷

ČASOPISNA POROČILA O SOJČU

Ivan Sojč je bil nadvse zaposlen kipar in o njegovi dejavnosti so časniki poročali sproti.³⁸ Glavnina Sojčevih del je bila namenjena opremi cerkvenih notranjščin, zato je razumljivo, da je njegovo ustvarjalnost najbolj zvesto spremljal katoliško usmerjen tisk. Največotic je najti v *Slovincu* (1873–1945), vodilnem slovenskem katoliškem časniku. Pogosto je o Sojču poročal tednik *Slovenski gospodar* (1867–1941), ki je izhajal v Mariboru, namenjen pa je bil zlasti podeželskim bralcem. Redno so o umetniku poročali v mariborskem časniku *Straža* (1909–1927), ki je v podnaslovu oznanjal, da je neodvisen političen list za slovensko ljudstvo. Manj številni so prispevki v mariborskem časopisu *Tabor* (1929–1927), ki je kot list Jugoslovanske demokratske stranke predstavljal opozicijo katolicizmu, a je krepil narodno zavest v severovzhodni Sloveniji. Leta 1927 je časnik *Tabor* kupil konzorcij Jutro in ga preimenoval v *Mariborski večernik Jutra*. Tudi redkejši zapisi o Sojču v *Taboru* in *Mariborskem večerniku Jutra* so praviloma pohvalni, a jih kljub temu zaznamuje določena stopnja kritičnosti, kar gre pripisati ideološkim razlikam v uredniški politiki navedenih časnikov. Večina časopisnih poročil so skope notice, ki pa vsebujejo veliko podatkov in predstavljajo nepogrešljivi vir za evidentiranje Sojčevega opusa. Med prispevki je tudi nekaj daljših besedil, ki vsebujejo podrobnejše opise Sojčevih del, medtem ko so kritiški zapisi redki. Sojčevo ime se pojavlja tudi v drugih listih, vendar so to bolj omembe. V cerkvenem listu *Bogoljub* (1903–1944) na primer so v letih 1928, 1929 in 1936 objavili nekaj reprodukcij Sojčevih del, a brez komentarjev. V nadaljevanju opozarjamo na nekaj izbranih prispevkov v časnikih *Slovenec*, *Slovenski gospodar* in *Straža*.

Slovenec je o Sojču poročal v letih 1906, 1925–1931, 1933 in 1934. Prevladujejo kratke notice, ki opozarjajo na novosti iz kiparjevega ateljeja. Sodeč

³⁶ M(evlja), Vtisi s Prešernove razstave likovnih umetnikov. *Vestnik*, 8. 2. 1949, 3.

³⁷ M(evlja), Ob razstavi mariborskih likovnih umetnikov. *Vestnik*, 7. 12. 1949, 2.

³⁸ Univerzitetna knjižnica Maribor na oddelku za domoznanstvo hrani dragocen listkovni katalog, na katerem najdemo podrobne bibliografske podatke o mariborskih osebnostih. Gre za izpise iz dnevnega časopisja. Pod geslom Sojč Ivan so zabeležene številne enote, ki se nanašajo na zapise v časopisih *Slovenski gospodar*, *Slovenec*, *Straža* in *Tabor*.

po izrazju je večina teh prispevkov delo enega avtorja, ki se ni podpisoval, o Sojču pa je poročal z velikim navdušenjem, ki presega objektivnost in ki se niti ne trudi, da bi izdelke, pogosto jih imenuje »umotvore«, predstavil glede na njihovo stilno naravnost. Dragoceni pa so opisi, ki pomagajo identificirati ohranjena dela na terenu. Med prispevki kaže izpostaviti edini nekoliko daljši zapis, ki je tudi podpisan, žal le z inicialko: Dr. J.³⁹ Prispevek je odziv na odklonilni zapis v časniku *Mariborski Večernik Jutra* o nagrobnem spomeniku duhovniku, književniku in govorniku Antonu Medvedu (1862–1925), ki ga je izdelal Ivan Sojč. Kritika v *Mariborskem večerniku Jutra*⁴⁰ kiparju, ki ga ne navaja poimensko, očita, da v reliefnem portretu ni zadel podobnosti z markantnim Medvedovim obrazom. Avtorja M. P. je motilo tudi, da Medveda ni predstavil kot govornika in uporabil izraz »govorniška sila«, s katero je pokojni vedno znova pritegnil poslušalce. Obregnil se je tudi ob izbiro rjavega kamna, saj bi po njegovem mnenju beli marmor učinkoval bistveno drugače. Dr. J. se je odločno postavil v bran Ivanu Sojču: »Spomenik dr. Medvedov je eno najlepših del Sojčevih in smelo lahko trdimo, da se je Sojč ravno pri tem spomeniku povzpел do posebnih višin umetnosti. Reliefna glava dr. Medveda je umetniška stvaritev, kakršnih nimamo na našem v umetnostnem oziru tako revnem pokopališču. Sojč je v tem reliefu prekosil samega sebe.«⁴¹ Sojč je pokojnega duhovnika, ki je sicer slovel kot »vesela narava in poln temperamenta« in kot »mogočen govornik«, simbolično upodobil kot sejalca božje besede, v reliefnem portretu pa ga je predstavil kot resnega moža. Še nekaj stavkov iz zapisa dr. J. nam pomaga razumeti, kaj so od umetnikov pričakovali Sojčevi mariborski sodobniki: »Božji poklic umetnika se razodeva ravno v tem, da s svojo genialno potezo razgiba in poživi mrtvo materijo in ji da življenje. Preko fotografične sličnosti in zunanje impresije mora prodreti do ekspresije, do izraza duha. Seveda se potem zgodi, da se zdi kaka poteza ali črta pretirano podčrtana, a po njih umetnik izraža duhovno idejo, duha, notranjo bitnost. To je storil tudi Sojč pri Medvedovem spomeniku. Podal nam ni samo njega fotografijo, temveč njega bistvo, duha, Medveda-človeka in

³⁹ Dr. J., Dr. Medvedov spomenik na pokopališču v Mariboru. *Slovenec*, 8. 11. 1927, 8.

⁴⁰ M. P., Misli ob nagrobniku Antona Medveda. *Mariborski večernik Jutra*, 31. 10. 1927, 2. Žal ni bilo mogoče ugotoviti identitete pisca, ki pa je bil očitno dober poznavalec umetnosti. Med drugim je kot zgled in dober primer spomeniške plastike navedel Bernekerjevo marmorno skulpturo Primoža Trubarja v Ljubljani.

⁴¹ Dr. J., Dr. Medvedov spomenik na pokopališču v Mariboru. *Slovenec*, 8. 11. 1927, 8. Zelo pohvalno se je o nagrobnem spomeniku Antonu Medvedu izrazil tudi nepodpisani avtor krajšega zapisa v *Slovenskem gospodarju*: »Spomenik je mojstrsko delo in so se o njegovi izpeljavi zelo pohvalno izjavili vsi strokovnjaki, ki so ga videli.« Gl.: Odkritje spomenika †monsig. dr. Antonu Medvedu. *Slovenski gospodar*, 21. 10. 1926, 2.

duhovnika. S tem je stopil Sojč na prava umetniška tla. Zunanjega efekta, ki ga predvsem išče kritik, mogoče v toliki meri ni, je pa tem več čiste umetnosti za notranje doživljanje. Prava umetnost ne ljubi teatralične poze, temveč notranjo globokost.«⁴²

Tudi *Slovenski gospodar* je pogosto poročal o stvaritvah Ivana Sojča. Kratke prispevke, večinoma notice, najdemo v letnikih 1909–1911, 1913–1915, 1920, 1922, 1926, 1928–1931, 1933–1937, njihovi avtorji pa so nepodpisani dopisniki iz različnih štajerskih krajev. Velik del teh prispevkov Sojčeva dela zgolj omenja ob predstavljanju drugih dogodkov, največkrat so to slovesnosti ob odkritju novih oltarjev, tabernakljev, posamičnih kipov in križevih potov; pisci naštevajo prisotne veljake, cerkvene dostojanstvenike, donatorje in druge zaslužne. Nekatere zgodbe so skorajda dramatične. Tako sta za gradnjo podružnične cerkve Srca Jezusovega v Žabljeku v župniji Laporje pri Slovenski Bistrici poskrbela šentpetrski župnik Anton Tkavc in njegova sestra Nežika, ki je bila družabnica in spremljevalka ameriške milijonarke iz Bostona. Ko sta se dami sami odpravili na pot okrog sveta, se je Nežika zaobljubila pozidati cerkev, posvečeno Srcu Jezusovemu, če se srečno vrneti. Oltarni nastavek za cerkev, za katero je načrte naredil mariborski stavbenik Max Czeike (1879–1945), je izdelal Ivan Sojč.⁴³ Prispevki v *Slovenskem gospodarju* redko podrobneje opisujejo dela, ki so običajno predstavljena, da so lepa, v čast umetniku in podobno. Eden od nekoliko daljših zapisov se nanaša na veliki oltar v Cirkovcah: »Glavni oltar, krasno umetniško delo g. Sojča iz Vitanja, je že postavljen v naši novi lepi župnijski cerkvi. V lavantinski škofiji je mnogo še dragocenejših oltarjev, lepših menda ne, gotovo pa ni oltarja, ki bi bil tako natančno izdelan kot v Cirkovcah, da ni mogoče grajati ali stvarno kritikovati, pač pa edino le hvaliti umetnika, ki je pokazal, da je s svojimi talenti izvrstno gospodaril po raznih ptujih mestih in deželah.«⁴⁴ Zapisi v *Slovenskem gospodarju* Sojčevemu delu izkazujejo vse priznanje, eden od piscev pa se je ob hvali skliceval tudi na Avgušтина Stegenška: »Pri tej priliki bi omenili za naše razmere žalostno dejstvo, da vse premalo cenimo naše domače umetnike, med katerimi ni na zadnjem mestu g. kipar Sojč. Da je g. Sojča visoko cenil rajni dr. Stegenšek, je za njega najznačilnejše in najboljše priznanje.«⁴⁵

⁴² Dr. J., Dr. Medvedov spomenik na pokopališču v Mariboru. *Slovenec*, 8. 11. 1927, 8.

⁴³ Krasna nova podružna cerkev. *Slovenski gospodar*, 18. 7. 1934, 6.

⁴⁴ Cirkovce. *Slovenski gospodar*, 5. 8. 1909, 4.

⁴⁵ Sv. Peter pri Mariboru. *Slovenski gospodar*, 19. 10. 1922, 7.

Slika 3: Relief z upodobitvijo umirajočega Jožefa, detajl z oltarja sv. Jožefa, župnijska cerkev Marijinega vnebovzjetja v Cirkovcah, 1913. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

Straža je o Sojču poročala v letih 1910, 1911, 1913, 1914, 1920, 1922, 1924 in 1925. Poročevalci se praviloma niso podpisovali, vendar enkrat srečamo podpis Josta,⁴⁶ in enkrat inicialko J.,⁴⁷ pojavi se tudi inicialka F.,⁴⁸ pod potopisni prispevek o obisku Št. Vida pri Ptujju (danes Videm) pa se je podpisal Popotnik.⁴⁹ Prispevki v *Straži* so praviloma nekoliko daljši in vsebujejo tudi podrobnejše opise del; vtis je, da je bil avtor daljših sestavkov več opisovanja umetnin. Eden tovrstnih prispevkov iz leta 1913 je nastal po obisku v kiparjevem ateljeju. Pouči nas, kaj vse je imel mojster v delu na pomlad 1913, osrednji predmet občudovanja pa je bil tabernakelj za cerkev sv. Vida v Št. Vidu pri Ptujju, ki je še čakal na pozlato.⁵⁰ V časniku *Straža* ne manjka pohvalnih besed o Sojču, prispevki pa se pogosto zaključujejo s pozivom k nakupu ali vsaj k obisku umetnikovega ateljeja, kjer je bilo mogoče videti veliko število kiparskih del in tudi umetnika pri delu.

V povojnem časopisju o Sojču skorajda ne najdemo poročil z izjemo kritiških zapisov o dveh razstavah mariborskih umetnikov v letu 1949.⁵¹ Pred nekaj leti pa se je vnela razprava o Sojčevem kipu Predica, ki ga je leta 1937 izdelal po naročilu znanega mariborskega tovarnarja Josipa Hutterja

⁴⁶ Kipar I. Sojč v Mariboru. Obhajilna miza za Št. Janž na Dravskem polju. *Straža*, 7. 5. 1924, 2.

⁴⁷ Dr. Stegenšek ima svoj nagrobni spomenik. *Straža*, 8. 11. 1920, 3.

⁴⁸ Kebeľ na Pohorju dobi nov oltar. *Straža*, 22. 12. 1920, 2.

⁴⁹ Novi tabernakelj v župni cerkvi v Št. Vidu pri Ptujju. *Straža*, 26. 9. 1913, 5.

⁵⁰ Iz delavnice domačega umetnika. *Straža*, 4. 4. 1913, 3.

⁵¹ Bibliografija o obeh razstavah je zbrana v: *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955*, 106–107.

(1889–1963). Bronasti kip je najprej stal na parkovno lepo urejenem dvorišču Hutterjeve tekstilne tovarne v Melju,⁵² ki se je po drugi vojni preimenovala v MTT. Kasneje so kip prestavili v avlo poslovne stavbe, od koder pa je izginil, ko se je začel postopek prodaje propadlega podjetja.

Slika 4: Model za Predico, 1937. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

Iskanja se je lotil mariborski založnik Primož Premzl, ki je izginotje prijavil. Kip so našli in po napornem dokazovanju lastniških pravic je našel varno mesto v mariborskem Muzeju narodne osvoboditve.⁵³ Premzl je že pred tem predlagal, da bi okrog 2 m visoko bronasto skulpturo postavili na javno mesto v spomin na nekdanjo cvetočo tekstilno industrijo v Mariboru, a ideja ni sprožila potrebnega zanimanja. »Kot umetnina nima neke posebne vrednosti, ima pa simbolno vrednost,« je pojasnil novinarju časnika *Delo*⁵⁴ in se tako pridružil splošnemu vrednotenju podobarskega realizma. In prav na simbolno vrednost in na ozadje nastanka skulpture je opozorila Jerneja Ferlež v daljšem prispevku za *Večer v nedeljo*. Podobo tekstilne delavke v narodni noši je povezala s fotografijo Elizabete in Eve Hutter, tovarnarjeve žene in hčerke, ki sta se pred fotoaparatom postavili v gorenjski narodni noši, kar je bila v takratnih časih priljubljena in simbolična drža med damami višjih slojev.⁵⁵

⁵² Ferlež, *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*, 24. Ferleževa Predico napačno atribuirala drugemu mariborskemu kiparju, Francetu Ravnikarju (1866–1948).

⁵³ Lovrec, Zasegli izginulo predico. *Večer*, 3. 7. 2015, 18.

⁵⁴ Rubin, Delavec trdi, da je predico odpeljal tovarnar. *Delo*, 5. 2. 2014, 14.

⁵⁵ Ferlež, Pepelka na poti v Zadržno banko. *Večer v nedeljo*, 17. 7. 2016, 12–13.

UMETNOSTNOZGODOVINSKA LITERATURA

Prvi umetnostni zgodovinar, ki je pisal o Ivanu Sojču, je bil Avguštin Stegenšek (1875–1920).⁵⁶ Njegov prvi prispevek o Ivanu Sojču obravnava leseni kip lurške Matere božje v nadnaravni velikosti, ki ga je izdelal za novo kapelo v Brebrovniku v Slovenskih goricah.⁵⁷ Stegenšek je pohvalil delo kot izvirno in tehnično dovršeno. »Kip dela čast umetniku,« je zapisal.⁵⁸ Sojča je posebej izpostavil v reviji *Ljubitelj krščanske umetnosti*, ki jo je urejal in ki je izhajala le eno leto (1914), natisnjeni pa so bili štirje zvezki. Že prva stran prvega zvezka se začne s fotografijo Sojčevega reliefa z upodobitvijo smrti sv. Jožefa iz cerkve v Cirkovcah,⁵⁹ v združenem tretjem in četrtem zvezku pa je objavil še dve fotografiji Sojčevih del: prva predstavlja relief s sv. Trojico iz cerkve v Cirkovcah,⁶⁰ druga pa tabernakelj iz cerkve sv. Vida v Vidmu pri Ptujju.⁶¹ V prvem zvezku je objavljen daljši prispevek več avtorjev z naslovom Naši kiparji. Prispevek je razdeljen po pokrajinah; o štajerskih kiparjih je pisal Stegenšek sam. Izpostavil je Sojča in le na koncu prispevka zapisal nekaj stavkov o Jožefu Ajlecu (1874–1944), ki je delal na Dunaju, v nadaljevanju pa zgolj naštel Ivana Cesarja (1864–1936) iz Mozirja, Leopolda Perka (1848–1918) iz Sv. Trojice v Slovenskih goricah in Antona Pavliča (1848–?) iz Buč. Med najpomembnejša Sojčeva dela je uvrstil tabernakelj iz videmske cerkve, ki ga je označil, da je narejen v modernem slogu. Sicer pa je Sojčevo delo ocenil kot poglobljeno: »Pri umetniku ni glavna skrb šola, temveč talent in pridnost; kipar mora od dela do dela napredovati, šele v zreli in pozni moški dobi popolnoma premaga in oživi snov in jo preustvari po svojem značaju. Odkar se je Sojč vrnil med svoje rojake, se je že zelo poglobil v svojih delih. Upajmo, da bode njegova razvojna črta šla tudi v bodoče vedno navzgor in da bode kedaj v čast Slovencem.«⁶² Stegenšku je bila posebej pri srcu cerkev Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah, o kateri je v samozaložbi izdal knjižico.⁶³ Besedila, ki ga dopolnjuje kar enajst fotografij, ni veliko, napisano pa je poljudno in bolj kot

⁵⁶ Leta 2007 je izšla tematska številka revije *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, s prispevki več avtorjev o Avguštinu Stegenšku. O Stegenškovem odnosu do sodobne umetnosti glej zlasti v prispevku: Ciglencečki, Stegenškovo umetnostnozgodovinsko delo. *Studia Historica Slovenica*, 624–626.

⁵⁷ Stegenšek, Poročila o stari in novi domači cerkveni umetnosti. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 60–64.

⁵⁸ Stegenšek, Poročila o stari in novi domači cerkveni umetnosti, *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 62.

⁵⁹ *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/1, 1914, 1.

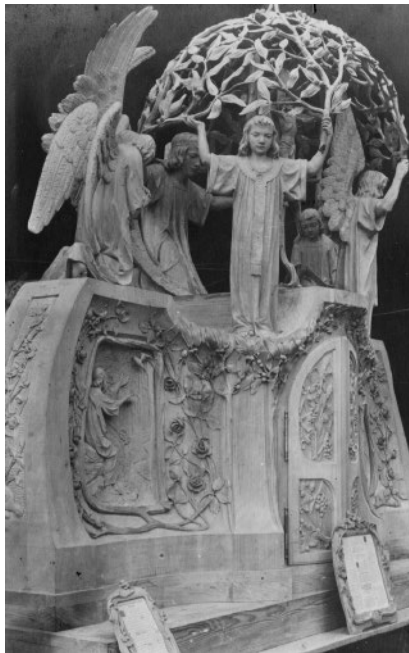
⁶⁰ *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/3–4, 1914, 89.

⁶¹ *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/3–4, 1914, 220.

⁶² *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I/1, 1914, 32.

⁶³ Stegenšek, *Novi oltar Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah*.

v pojasnjevanje likovnih vrednot usmerjeno v spodbujanje verske gorečnosti. Pisatelj je oltar in drugo opremo novo zgrajene cerkve opisal, v zaključku pa vzneseno zaželel, da bi verniki občutili, kako je umetnik »pričaral na tablo nebeško radost«. ⁶⁴ Oltar je predstavil, da »pripoveduje skrivnostno zvezo med zemljo in nebom«, ⁶⁵ za tabernakelj pa je sam sestavil napis s kronogramom, v katerem je ovekovečil župnika Antona Ravšla, ki je poskrbel za opremo nove cerkve, in Ivana Sojča, ki je tabernakelj izvršil in pozlatil. ⁶⁶ Stegenškova knjižica je bila ocenjena v reviji *Dom in svet*, in sicer se je nepodpisani avtor kratkega prispevka pohvalno izrazil tako o Stegenšku kot o Sojču. ⁶⁷

Slika 5: Tabernakelj na velikem oltarju v župnijski cerkvi sv. Vida v Vidmu pri Ptujju, 1913. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

Avguštin Stegenšek, ki je bil več let (1908–1913) konservator Cesarsko-kraljeve centralne komisije za proučevanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov (skrbel je za okrožja Celje, Konjice, Brežice in Slovenj Gradec), se je enako kot za staro umetnost zanimal tudi za novosti. Revija *Ljubitelj krščanske umetnosti* odraža ta njegov odnos. V prvem in drugem zvezku

⁶⁴ Stegenšek, *Novi oltar Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah*, 14.

⁶⁵ Stegenšek, *Novi oltar Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah*, 10.

⁶⁶ Stegenšek, *Novi oltar Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah*, 4.

⁶⁷ *Novi oltar Marijinega vnebovzetja v Cirkovcah. Dom in svet*, 1910, 233.

je urednikova pozornost enakomerno porazdeljena med staro dediščino in novo ustvarjalnostjo, tretji in četrti zvezek pa v celoti poročata o novostih na področju cerkvene arhitekture in notranje opreme verskih objektov. V svojih poročilih in komentarjih je jasno izrazil svoj osebni okus. Sodobne likovne tokove je odklanjal, ploskovitost in shematiziranje sta ga odbijala že pri srednjeveškem slikarstvu, visoko pa je cenil obrtno spretnost in neoporečnost. »Da se mož štuli za umetnika, ki ne zna niti figure pravilno narisati, je mogoče le dandanes, ko je umetnost svobodna, ne pa rokodelstvo kakor v srednjem veku,«⁶⁸ je zapisal v razpravi o gotskem stenskem slikarstvu in pri tem meril na sodobnost. Vendar se ni zavzemal za posnemanje starih slogov, pač pa za spoštovanje starih vrednot: »Vsak mora na modernem umotvoru spoznati, da je dete rojeno leta 1900 /.../ Spajati torej idealistični vzlet z realizmom in moderno tehniko, to je naloga cerkvenega umetnika,«⁶⁹ je zapisal v enem od svojih kritičnih poročil. V njegovih priporočilih in pričakovanjih je razumeti, da sta mu bili blizu nazarenska in beuronska umetnost, Ivan Sojč pa je imel, tudi zaradi bogatih izkušenj v velikih podobarskih in kiparskih delavnicah, prav takšne lastnosti. Suvereno je obvladal anatomijo in dobro poznal starejšo umetnost, znal pa je biti tudi inovativen. Stegenška je pritegnilo, da je bil ne le nadarjen, temveč tudi priden, kakor je imenoval umetnikovo nenehno aktivnost; mojster je bil brez prestanka pri snovanju novih del.

Zdelo se je nadvse primerno, da so leta 1920 nad Stegenškov grob na pokopališču na Pobrežju postavili spomenik, ki ga je izdelal Ivan Sojč. Na reliefu v zgornjem delu sta upodobljeni dve figuri: Kristus na desni z dvignjeno desnico blagoslavlja moža na levi, ki skozi nekakšen portal stopa proti njemu in si z roko odstira ogrinjalo z obraza. V možakarju bi smeli prepoznati pokojnega Avgušтина Stegenška, vendar poročevalec časnika *Straža* v opisu spomenika piše o motivu obujenja Lazarja.⁷⁰ Ob tem moramo spomniti na nagrobnik s pokopališča na Keblju na Pohorju. Sorodno oblikovan relief na kebeljskem nagrobniku je nedvomno predstavljal Obujenje Lazarja; figura Lazarja je bila ovita v prt, z vrvjo pripet k telesu, Lazar pa je očitno kazal podobo mrliča.⁷¹ Na spomeniku na pobreškem pokopališču je bila leva figura bistveno drugačna, nedvomno je kazala znake življenja in smeli bi podvomiti,

⁶⁸ Stegenšek, O gotskih freskah pri Sv. Mohorju na Kozjaku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, IV/3–4, 1909, 137, op. 2.

⁶⁹ Stegenšek, Jahres-Mappe (1900) der Deutschen Gesellschaft für christliche Kunst, München. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, IV, 1901, 503.

⁷⁰ Dr. Stegenšek ima svoj nagrobni spomenik, *Straža*, 8. 11. 1920, 3.

⁷¹ Dobra fotografija spomenika na kebeljskem pokopališču je vpleljena v album fotografij iz Sojčeve zapuščine. PAM, Zbirka albumov, AŠ 19, SO_PAM TE 19/1.

da predstavlja prav Lazarja.⁷² V *Straži* beremo: »Okoliščinam primerno je spomenik priprost, v modernem slogu, izpeljan po načrtu našega umetnika Sojča, tem lepša in prav mojstrsko delo pa je plošča na njegovem gornjem delu: probujenje Lazarja. Tu je Sojč pokazal kaj ve in zna.«⁷³ Iz zapisa izvemo tudi nekaj o razmerju med pokojnim umetnostnim zgodovinarjem in kiparjem: pisec Stegenška označuje za Sojčevega prijatelja in dobrotnika. Žal spomenika na pobreškem pokopališču ni več; pred leti so opustili Stegenškov grob, na enega od pionirjev slovenske umetnostne zgodovine pa zdaj opominja zapis na črni kamniti kocki, eni od številnih ob spomeniku mariborske nadškofije v bližini Brandisijeve kapele. Tudi nagrobnika z reliefom Obujenje Lazarja na Keglju ni več.

Slika 6: Relief na zgornjem delu nagrobnika za Avguština Stegenška, 1920, pobreško pokopališče v Mariboru (uničeno). Foto Marjeta Ciglenečki

Slika 7: Relief s prizorom Obujenja Lazarja v zgornjem delu nagrobnika na pokopališču na Keglju na Pohorju (ni ohranjeno). Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

⁷² Fotografija spomenika je objavljena v: Ciglenečki. Stegenškovo umetnostnozgodovinsko delo. *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, 596. Avtorica levo figuro interpretira kot simbolno podobo Avguština Stegenška.

⁷³ Dr. Stegenšek ima svoj nagrobni spomenik, *Straža*, 8. 11. 1920, 3.

France Stele, ki je sicer zavzeto spremljal sodobno likovno produkcijo, se za Sojčevo delo ni zanimal. V rubriki Varstvo spomenikov, ki je bila v predvojnem obdobju redno poglavje *Zbornika za umetnostno zgodovino*, se v Steletovih poročilih nekajkrat pojavi Sojčevo ime; po Steletovih navodilih je opravil obnovitvena dela na Marijinem stebru v Mariboru⁷⁴ in restavriral štiri oltarje iz 17. stoletja v župnijski cerkvi v Vitanju,⁷⁵ Stele pa je odobril še njegov načrt za tabernakelj na velikem oltarju v župnijski cerkvi v Gomilskem.⁷⁶

Po Stegenškovi smrti med slovenskimi umetnostnimi zgodovinarji ni bilo posebnega zanimanja za Sojčeva dela. Iz obdobja pred drugo svetovno vojno lahko opozorimo na kratek opis velikega oltarja v župnijski cerkvi sv. Marjete v Polzeli v topografiji Marijana Marolta o spomenikih v celjski dekaniji. Zapis se omejuje na skop opis, brez komentarjev.⁷⁷ V zajetni monografiji Frana Šijanec *Sodobna slovenska likovna umetnost* je najti krajši zapis o podobarjih, ki so »delovali v tradiciji ljudskih delavnic«, »odmaknjeni od modernih tokov«. Šijanec, ki jih je poimensko navedel le pet (Frana Ropreta iz Bleda in Mengša, Franceta in Ivana Pengova iz Ljubljane, Alojzija Progarja iz Celovca in Ivana Sojča iz Maribora), jim je priznaval solidnost, v splošnem pa ga podobarstvo ni pritegnilo.⁷⁸

Slika 8: Križani, detajl z velikega oltarja v župnijski cerkvi sv. Marjete v Polzeli, 1929/30. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

⁷⁴ Varstvo spomenikov. Poroča dr. F. Stele. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1921/1–2, 83.

⁷⁵ Varstvo spomenikov. Poroča konservator dr. F. Stele. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1924, 155.

⁷⁶ Varstvo spomenikov. Poroča dr. F. Stele. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1921/1–2, 83.

⁷⁷ Marolt, *Dekanija Celje*, II. zvezek, 260.

⁷⁸ Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, 285.

Nekoliko kasneje se je Sojčevo ime pojavilo v okviru raziskav o začetkih organizirane likovne dejavnosti v Mariboru. Katalog Umetnostne galerije Maribor z naslovom *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji* iz leta 1970⁷⁹ Sojča še ne omenja. Leta 1980 je Društvo likovnih umetnikov Maribor skupaj z Razstavnim salonom Rotovž in Umetnostno galerijo Maribor obeležilo šestdesetletnico organizirane likovne dejavnosti v Mariboru, ob razstavi pa je izšel tudi katalog. V uvodnih študijah ne najdemo zapisov o Sojču, je pa z osnovnimi podatki in fotografijo predstavljen v poglavju z biografijami in bibliografijami.⁸⁰ Razstava *Likovno življenje med vojnama v Mariboru* (Umetnostna galerija Maribor, 1984/85) je po dolgem času Sojčevo delo uvrstila med eksponate. Majhen in nedatiran glinast osnutek za Cankarjev spomenik je reproduciran v katalogu, kjer Sojčevo ime najdemo tudi v poglavju z dokumentarnim gradivom, v spremni študiji pa je opredeljen kot priljubljen avtor s številnimi cerkvenimi in nagrobnimi naročili, ki ne presega obrtniške spretnosti, ki sicer zmore slediti predpisani ikonografiji, a je »brez sleherne domišljije«.⁸¹ Podobno je Sojč zgolj naveden v uvodniku v katalogu, ki je izšel ob razstavi *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955*; priredili so jo v Umetnostni galeriji Maribor leta 1988. Sojč je skupaj s Franom Ravnikarjem predstavljen kot pripadnik starejše generacije, ki ji v obravnavanem desetletju »občutno pešajo moči«. Pač pa je avtorica ob starejšem Sojču omenila še podobarja Janeza Jezovška in nekaj več besedila namenila mlajšemu Antonu Blatniku, ki se je uveljavil kot uspešen restavrator, a je ves čas ustvarjal tudi po lastnem navdihu;⁸² tudi Blatnik se je šolal v Cesarjevi delavnici v Mozirju. V katalogu ni nobene reprodukcije Sojčevih del, omenjen pa je v poglavju z dokumentarnimi podatki. V kratkem življenjepisu je sodba o njegovem delu nekoliko milejša, omenjena je njegova »obratna dovršenost«.⁸³

Sojčevo ime ponovno srečamo v literaturi, ki obravnava mariborsko pokopališče na Pobrežju. Izšla sta dva vodnika po pokopališču, oba poljudnega značaja. Prvi iz leta 2009 omenja nagrobnik Antonu Medvedu, a se posveča le znamenitemu govorniku.⁸⁴ Drugi iz leta 2017 navaja nagrobnik družine Klančnik (1923) z reliefom, ki predstavlja Marijo z mrtvim Kristusom v naročju ter dvema žalujočima ob straneh. Ob kratkem opisu je naveden tudi avtor;⁸⁵ nagrobnik družine Klančnik brez dvoma sodi med boljša Sojčeva

⁷⁹ *Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji* (katalog).

⁸⁰ *60 let organizirane likovne dejavnosti v Mariboru* (razstavní katalog), brez paginacije.

⁸¹ Ilich-Klančnik, *Likovno življenje med vojnama v Mariboru – prvo desetletje. Likovno življenje med vojnama v Mariboru*, 14.

⁸² Ilich-Klančnik (prispevek je brez naslova). *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955*, 12.

⁸³ *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955*, 94.

⁸⁴ Radovanovič, Deu, *Vodnik po pobreškem pokopališču*, 37–38.

⁸⁵ Sapač, Štuhec, *Umetnostnozgodovinski vodnik po pokopališču Pobrežje*, 26.

delu. Predstavljen je tudi nagrobnik filologa in politika, leta 1918 predsednika Narodnega sveta v Mariboru in kasneje enega od ustanoviteljev ljubljanske univerze dr. Karla Verstovška (1871–1923).⁸⁶ Dekle v narodni noši in z vencem v roki žaluje pred veduto Maribora; opisu v vodniku manjka atribucija.

Leta 1992 so v Pokrajinskem muzeju Maribor pripravili razstavo o Antonu Martinu Slomšku in postavili na ogled večje število Slomškovih portretov, o katerih je spremno študijo napisal Sergej Vrišer. Zgolj navedel je reliefni portret, ki ga je Sojč leta 1924 izdelal za Škofijski ordinariat v Mariboru (Sojč je izdelal v tridesetih letih še enega, ki ga hrani mariborski muzej) in spomenik s celopostavno upodobitvijo lavantinskega škofa z Blažetom in Nežico iz leta 1939; spomenik stoji v Slovenski Bistrici.⁸⁷ Upodobitve Antona Martina Slomška je predstavila tudi Ana Lavrič v knjižici *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici* (2013).⁸⁸ Avtorica je spomnila, da so leta 1922 v Mariboru začeli razmišljati o postavitvi monumentalnega Slomškovega spomenika in takrat je Ivan Sojč pripravil osnutek zanj. Slomška je predstavil sedečega v pokrajini, kako opazuje skupino rajajočih otrok. Imenovan je bil odbor za postavitev spomenika, ki je Sojčev osnutek označil za »vreden popolnega priznanja«. ⁸⁹ Da bi lažje začeli z zbiranjem denarja, so izdali razglednico s Sojčevim osnutkom, vendar do realizacije spomenika ni prišlo. Leta 1924 je Sojč izdelal škofov portret v reliefu, da so ga vgradili v stavbo mariborske škofije,⁹⁰ v tridesetih letih pa še eno različico v oktogonalnem okviru. Leta 1938 je končal celopostavno upodobitev škofa Slomška v družbi z Blažetom in Nežico; spomenik so najprej postavili na pročelje Slomškovega doma v Slovenski Bistrici, nato prenesli pod zvonik cerkve sv. Jerneja, leta 1992 pa na trg med župniščem in cerkvijo.⁹¹

Oseben spomin na kiparja Ivana Sojča je najti v Vrišerjevem avtobiografskem delu *Maribor v barvah mojega časa*. Bere se nekolikanj skopo, a iz njega veje toplina: »Včasih smo zašli tudi na dvorišče kiparja Ivana Sojča in pokukali v njegovo delavnico, kjer je bilo polno kipov, predvsem nagrobnih angelov, Kristusovih glav in Marij. Kipar je s kipci okrasil celo stebre pri ograji svojega vrta.«⁹²

⁸⁶ Sapač, Štuhec, *Umetnostnozgodovinski vodnik po pokopališču Pobrežje*, 29.

⁸⁷ Vrišer, A. M. Slomšek v likovnih delih. *Anton Martin Slomšek*, 70–75.

⁸⁸ Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici*, 47–48.

⁸⁹ Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici*, 47.

⁹⁰ Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici*, 48, 80.

⁹¹ Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici*, 47–48.

⁹² Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, 15.

ARHIVSKI VIRI

Arhivsko gradivo o Ivanu Sojču ni sistematično pregledano. Sojčev dosje v arhivu Umetnostne galerije Maribor ni posebej obsežen. V Pokrajinskem arhivu Maribor hranijo več dokumentov z osnovnimi podatki o družinskih članih (domovinska in gospodinjska kartoteka),⁹³ zagotovo pa se veliko podatkov skriva tudi v župnijskih kronikah in drugih dokumentih, ki pričajo o umetnostnih naročilih. V nadaljnje raziskave je treba vključiti pregled fondov v Nadškofijskem arhivu v Mariboru in po župnijah, kjer hranijo Sojčeva dela. Prav tako doslej še ni bil izkoriščen družinski arhiv v lasti umetnikovih dedinj. Posebej bi želela izpostaviti album fotografij,⁹⁴ ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Njegova provenienca ni znana, v njem pa so zbrane fotografije (101 po številu) z upodobitvami Sojčevih del. Pod fotografijami so zapisana imena krajev, kamor so bili namenjeni; le proti koncu albuma teh zapisov ni več. Očitno je Ivan Sojč sam skrbno vodil evidenco del, v album pa lepil njihove fotografije.

VPRAŠANJE PODOBARSTVA V SLOVENSKI UMETNOSTNI ZGODOVINI

O Stegenškovem odnosu do Sojča smo pisali že zgoraj. Stegenšek, ki si je sam želel postati slikar,⁹⁵ pa ga je škof Mihael Napotnik spodbudil k študiju umetnostne zgodovine in ga pri tem tudi podpiral, ni ločeval med podobarji in akademsko izobraženimi slikarji in kiparji. Sledil je zgolj lastnemu razumevanju, kakšne umetnine najboljše dopolnjujejo cerkveni prostor; prednost je dajal učinku, ki ga ima likovno delo na versko predanost obiskovalca. Takšno Stegenškovo prepričanje se je še posebej izkristaliziralo v obdobju, ko je opustil konservatorsko delo pri dunajski centralni komisiji in ko ga je vedno bolj zaposlovala topografija Jeruzalema.⁹⁶

France Stele (1886–1972) o podobarstvu ni imel visokega mnenja, ustvarjalnost celotnega 19. stoletja pa je označil za »začetek dekadence in dezorientiranosti«.⁹⁷ Takrat je bilo po Sloveniji veliko podobarskih delavnic

⁹³ PAM, SI_PAM domovinska kartoteka MOM0002; PAM, SI_PAM_domovinska kartoteka MOM0003.

⁹⁴ PAM, Zbirka albumov, AŠ 19, SO_PAM TE 19/1.

⁹⁵ Ciglencečki, Stegenškovo umetnostnozgodovinsko delo, *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, 597.

⁹⁶ Ciglencečki, Stegenškovo umetnostnozgodovinsko delo, *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, 629–631.

⁹⁷ Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, 100. Monografija je prvič izšla leta 1924, že leta 1923 pa je bilo besedilo objavljeno v reviji *Dom in svet*.

z obsežno produkcijo, po Steletovem mnenju pa je njihova kakovost upadala. Primerjal je razmere v tovrstnih delavnicah za časa baroka, ko je vladala še tesna povezanost med naročnikom, pogosto »visoko izobraženim in tudi umetniško fino čutečim duhovnikom, ki je narekoval teme in jih spravljal v pogosto bistrourmno zasnovane sisteme, ter rokodelcem, ki se je zavedal, kako daleč sega njegova naloga.«⁹⁸ Opozoril je, da je v 19. stoletju začela odmirati cehovska organiziranost, ki je skrbela za kakovost, »dezorganizacija« pa je postopoma zajela tudi naročniške kroge; posledica je bil vsesplošen upad umetnostne ravni.⁹⁹ Steletu pa ne bi smeli očitati, da podobarstva ni spremljal, nasprotno. Opazil je, da se je v drugi polovici 19. stoletja kot reakcija na bujni barok uveljavila bolj umirjena smer, »v daljši posledici potomka klasicizma /.../ in pa neke v množici nezavedne težnje po romanskem kiparskem idealu, ki je bil nekaj časa s stavbinskim slogom vred moda za cerkveno umetnost.«¹⁰⁰ Med številnimi podobarji svojega časa je edino Janezu Vurniku ml. (1849–1911) iz Radovljice priznaval, da njegovi izdelki dosegajo raven umetnine.¹⁰¹

Steletovo ostro stališče so nekoliko omilili nekateri mlajši raziskovalci. Tako je Emilijan Cevc (1920–2006) v monografiji *Slovenska umetnost* v okviru poglavja o 19. stoletju kiparskim podobarskim delavnicam odmeril kar nekaj strani.¹⁰² Za Cevca je bilo značilno, da je v produkciji, ki je v likovnem smislu ni visoko vrednotil, iskal emocionalnost in ljudsko iskrenost, s čimer se je približal Stegenšku. »Ustvarjalec baročnega časa se je umaknil obrtniku, ki mu je manjkalo sproščenega poleta. In vendar poznamo še dela, ki so miljejsko vabljiva, iskrena in topla, približana ljudskemu čustvovanju, pa naj so figure še tako okorne.«¹⁰³ Razlikoval je med štajersko in kranjsko produkcijo, slednja naj bi bila »nekoliko srečnejša«.¹⁰⁴ »Štajerska, ki je v baroku razvila tako veliko kiparsko kulturo, je v 19. stoletju premogla peščico domačih podobarjev, da je morala večkrat klicati na pomoč kranjske mojstre. Tudi graški prtok je usahnil.«¹⁰⁵ Kljub temu je Cevc naštel vse pomembnejše podobarje 19. stoletja in opozoril, da so prvi slovenski akademsko šolani kiparji izšli iz podobarskih delavnic.¹⁰⁶ V opusih Franceta Zajca (1820–1888), Alojzija Progarja (1857–1918) in Alojza Repiča (1866–1941) pa kljub njihovi izobrazbi

⁹⁸ Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, 101.

⁹⁹ Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, 101–102.

¹⁰⁰ Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, 108.

¹⁰¹ Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, 108.

¹⁰² Cevc, *Slovenska umetnost*, 155–158.

¹⁰³ Cevc, *Slovenska umetnost*, 155.

¹⁰⁴ Cevc, *Slovenska umetnost*, 156.

¹⁰⁵ Cevc, *Slovenska umetnost*, 156.

¹⁰⁶ Cevc, *Slovenska umetnost*, 157.

ni prepoznal kakšne izstopajoče kakovosti. »Njihova onemoglost je tragična. Iskali so, kar so našli drugi že zdavnaj pred njimi in zato so upirali pogled nazaj, namesto naprej. Toda motili bi se, če bi rekli, da ta in taka umetnost ne kaže naše resničnosti. Prav s svojo trpko nebogljenostjo je del trpke resničnosti, pa bolj vredna spoštovanja kot občudovanja.«¹⁰⁷ Cevčeva sklepna misel velja akademsko izobraženim kiparjem, ki niso zmogli prestopiti praga podobarstva in se povzpeti k iskanju novega.

Sergej Vrišer (1920–2004) je v svoje preglede baročnega kiparstva vključeval tudi podobarske delavnice, ki so delovale v 19. stoletju. Če se omejimo na Štajersko, naj opozorimo na poveden naslov zadnjega poglavja v monografiji o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem: *Postbarok 1800–1860*.¹⁰⁸ »Kiparstvo ima pečat baročnega epigonstva, kar pomeni, da umetnost nekdanjih vodilnih moči sedaj posnemajo povprečni kiparji – podobarji /.../,« je ocenil stanje.¹⁰⁹ Obdobje od 1800 do 1860 je razdelil na dve poglavji, na čas do ok. 1840, ko je prevladoval klasicistični naglas, in na čas po 1840, ko so se ponovno uveljavile baročne forme.¹¹⁰ Za to drugo postbaročno fazo je presodil, da se je nadaljevala še v drugi polovici 19. stoletja, a je postopoma bledela.¹¹¹ Ob naštevanju več primerov je ocenjeval večjo ali manjšo spretnost posameznih mojstrov in opazil, da so na nove oltarne kuliserije pogosto postavljali stare baročne kipe. Merilo za kakovost mu je predstavljala stopnja usklajenosti z baročnimi pravili snovanja oltarnih kompozicij. Tako je na primer veliki oltar v mariborski Alojzijevi cerkvi iz leta 1860 (delo Jožefa Kainza, Jakoba Gschielja in Maksimiljana Tenza; nekaj kipov je še baročnih, delo Krištofa Rudolfa in Jožefa Holzingerja) ovrednotil kot eno najvidnejših postbaročnih del na slovenskem Štajerskem; oltar je primerjal z izdelki druge polovice 18. stoletja in opazil sorodnosti. Pohvalo pa je relativiziral: »Kar opozarja na postbarok, je medla izraznost novih plastik. Postbaročno poreklo pa razkriva tudi ornamentika, ki ima sicer stare oblike, a so te podane preveč sumarično.«¹¹² Vrišerjena razprava se zaključí s časom sredi 19. stoletja, vendar v zaključnem odstavku omeni tudi Ivana Sojča, in sicer v povezavi z graško delavnico Jakoba Gschielja, za katero ugotavlja, »da je gojila rokodelsko večino rezbarjenja, s katero je bil barok vselej neločljivo povezan.«¹¹³ Po tej poti se je spomin na barok, kakor ugotavlja Vrišer, prenesel tudi na »zadnji slovenskoštajerski

¹⁰⁷ Cevc, *Slovenska umetnost*, 158.

¹⁰⁸ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 202–208.

¹⁰⁹ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 202.

¹¹⁰ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 203.

¹¹¹ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 203, 207.

¹¹² Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 207.

¹¹³ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 208.

rezbarski rod (Ivan Sojč, Franc Rath, Alojz Zoratti, Miloš Hohnjec, Ivan Cesar) in se izpoje šele v prvi polovici našega stoletja, ko odmeva dovolj glasno celo v opusih dveh vidnih umetnikov, kiparjev Franca Bernekerja in Ivana Napotnika.«¹¹⁴

Bistveno bolj odprto se je dediščine podobarstva lotila Sonja Žitko v monografiji o historizmu v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem.¹¹⁵ Tudi Žitkova v podobarski produkciji 19. stoletja opaža močno baročno tradicijo, ki je po njenem mnenju verjetno zavirala prehod k strogemu historizmu. Opozarja tudi na slikarske vzore, ki so vplivali na kiparje, proti koncu 19. in na začetku 20. stoletja pa tudi na opazen vpliv secesije in novega klasicizma, z monumentalizmom in beuronstvom vred.¹¹⁶ Žitkova v svoji študiji ne razlikuje med deli podobarjev in akademsko šolanih ustvarjalcev, navaja pa tudi serijske plastike, ki so jih izdelovali v velikih (večinoma dunajskih) podjetjih; s slednjimi je opozorila na še eno povsem zanemarjeno poglavje naše likovne preteklosti. Žitkova v besedilu izrecno poudarja, da so morali tudi podobarji poglobljeno proučevati posamezne sloge, med drugim s študijem literature o umetnostni preteklosti, o anatomiji, o tehnikah ipd. ter s kopiranjem slavni del.¹¹⁷ Del učne dobe so preživeli v kateri od graških, tirolskih ali dunajskih delavnic, obvezno pa je bilo tudi študijsko potovanje, ki je vključevalo Dunaj. Izobraževanje v večjih podobarskih delavnicah se pravzaprav ni bistveno razlikovalo od študija na akademiji.¹¹⁸ Izpostavila je vlogo nekaterih dobro izobraženih in za umetnost zavzetih župnikov,¹¹⁹ ter opozorila na Janeza Flisa (1841–1919), ki je leta 1885 izdal pionirsko knjigo *Stavbinski slogi*,¹²⁰ in na že zgoraj obravnavanega Avguština Stegenška. Prvi je bil idejni vodja ljubljanskega Društva za krščansko umetnost, drugi pa je bil najvplivnejša osebnost v Spomeniškem svetu za lavantinsko škofijo v Mariboru. Tradicija naročništva v 19. stoletju še ni povsem presahnila, hkrati pa so se vzpostavljali novi načini, kako uravnavati in nadzirati cerkveno umetnostno produkcijo. Spreminjal se je tudi splošni značaj cerkvenega kiparstva. Oltarne kulise so vse pogosteje načrtovali arhitekti, podobarji pa so vse več delali po načrtih arhitektov in

¹¹⁴ Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, 208.

¹¹⁵ Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*.

¹¹⁶ Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, 14–15.

¹¹⁷ Tudi glede Ivana Sojča najdemo med številnimi časopisnimi poročili zapis, ki opozarja na Sojčeve intelektualne sposobnosti: »To vam je umetnik, ki dela konkurenco sam sebi. Vsak njegov proizvod prekaša prejšnjega. Je pa tudi zvest boginji lepega in blagega, vtopljen v svoje delo, ki počasi raste, ker mož ne dela samo z rokami, ampak veliko več z glavo.« Gl., Kebelj na Pohorju dobi nov oltar, *Straža*, 22. 12. 1920, 2.

¹¹⁸ Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, 18.

¹¹⁹ Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, 22.

¹²⁰ Flis, *Stavbinski slogi*.

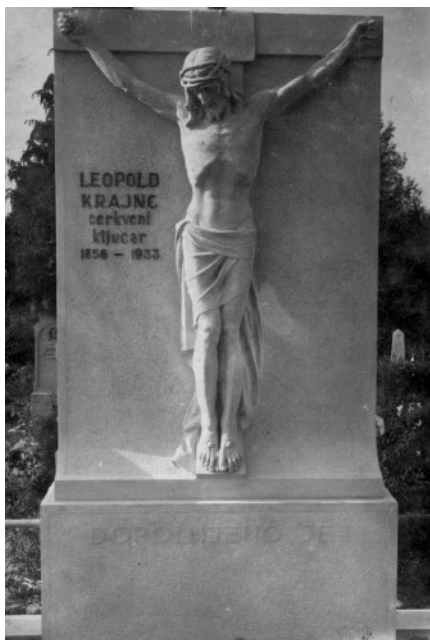
akademsko šolanih kiparjev. Sonja Žitko je opazila, da se je na začetku 20. stoletja nezadržno napovedoval propad podobarskih delavnic, podobarji pa so vse bolj krčili področje svojega dela. Med nalogami, ki so še dolgo ostale v njihovi domeni, so bili nagrobniki; Žitkova ob tem navede tudi Sojčevo ime.¹²¹ V Sojčevem opusu je Žitkovo pritegnil zlasti tabernakelj v župnijski cerkvi sv. Vida v Vidmu pri Ptujju; zabeležila je oznako »v modernem slogu«, kakor je delo opredelil Avguštin Stegenšek. Stegenška je predstavila, da se je še posebej trudil za Sojčevo umetniško pot, saj je o njem pisal, in ga, kakor je ocenila, verjetno tudi strokovno usmerjal. Videmski tabernakelj je ovrednotila, da je bolj secesijsko kot neohistoristično delo: »Stilizacija, somernost, ploskovitost in poudarjen mistični značaj presegajo poznogotski citat, ki se kaže v umetelno izrezljanih angelskih figurah – morda v spominu na tedaj aktualnega poznosrednjeveškega ulmskega rezbarja Jorga Syrlina starejšega.«¹²²

Splošna naravnost umetnostnozgodovinskih raziskav doslej (če izvzamemo objave Sonje Žitko) ni bila naklonjena podobarstvu, a obetati si smemo, da se bo stroka vse bolj zanimala tudi za to široko ustvarjalno polje. Za zaključek pa bi vendarle morali presoditi stilno naravnost Sojčevega opusa in se opredeliti do njegove kakovosti. Ponovno se kaže vrniti k zapisu Vere Baloh, ki je bila v leksikalnem geslu dokaj precizna: »Izdelki so tehnično dovršeni, umetnostno vezani na okus naročnika; po njegovi želji se je Sojč naslanjal na tradicionalne zgodovinske sloge in nazarenske vzore, lastna ubranost ga je približala secesijskemu likovnemu izrazu. Njegovo delo je značilno na poznem prehodu naše podobarske tradicije v nove umetnostne oblike; literarno vsebino in klasicistično pojmovani lik povezuje s slikovitostjo, ki temelji v čustveno obarvanem realističnem razpoloženju. Secesija mu je narekovala, zlasti pri večjih kompozicijskih sestavih, dekorativno občutene celote in porabo rastlinske ornamentike, ki sega včasih tudi po baročnih predlogah, ter zmerno razgibane figure.«¹²³ Zapis Vere Baloh je doslej edina sezeta, celovita in objektivna ocena Sojčevega opusa. Nadaljnje raziskave bodo njene ugotovitve nedvomno dopolnile, vsebinsko pa jih najbrž ne bodo bistveno spremenile. V tako obsežnem opusu je veliko raznolikega gradiva, ki kakovostno ni uravnoteženo, a kaže že na tem mestu namigniti na nekatere viške. Zgodili so se, ko se je kipar dovolj sproščeno predal secesijskemu naglasu; izstopajoč primer je tabernakelj na velikem oltarju v cerkvi sv. Vida v Vidmu pri Ptujju.

¹²¹ Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, 27, 89.

¹²² Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, 146–147. Spomnimo, da je Sojč v času bivanja v Ulmu restavriral reliefe iz začetka 16. stoletja, takrat pripisane Jörgu Syrlinu ml.

¹²³ Baloh, Sojč, Ivan (1879–1951), *Slovenski biografski leksikon*, 10, 404.

Slika 9: Nagrobnik Leopolda Krajnc, Malečnik, 1933. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

Slika 10: Nagrobnik družine Domicelj, trideseta leta 20. stoletja, pobeško pokopališče v Mariboru. Album fotografij iz zapuščine Ivana Sojča, PAM

Glede motivov pa izstopa Sojčeva navezanost na monumentalno figuro Kristusa, ki jo je z nekoliko reduciranimi in elegantnimi linijami izpeljal v naravni ali nadnaravni velikosti; največkrat jo srečamo na nagrobnikih, na primer na nagrobniku Leopolda Krajnc (1933) na Malečniku ali na propadajočem nagrobniku družine Domicelj iz približno enakega obdobja na pobeškem pokopališču v Mariboru.¹²⁴

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

PAM, SI_PAM, domovinska kartoteka MOM0002.

PAM, SI_PAM, gospodinjska kartoteka MOM003.

¹²⁴ Prispevek je nastal v okviru programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061 B), ki poteka na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU in ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

PAM, SI_PAM_1693_011_002_00011.

PAM, Zbirka albumov, AŠ 19, SO_PAM TE 19/1.

Umetnostna galerija Maribor, dosje Sojč Ivan.

Časopisni viri

Delo

Miha Rubin, Delavec trdi, da je predico odpeljal tovarnar. *Delo*, št. 30, 5. 2. 2014, str. 14.

Dom in svet

Novi oltar Marijinega vnebovzvetja v Cirkovcah, delo Ivana Sojča. *Dom in svet*, 1910, leto 23, št. 5, str. 233.

Ljudska pravica

baf., O razstavi mariborskih upodablajočih umetnikov. *Ljudska pravica*, leto XVI, št. 294, 31. 12. 1949, str. 8.

Mariborski večernik Jutra

M. P., Misli ob nagrobniku Antona Medveda. *Mariborski večernik Jutra*, I, št. 50, 31. 10. 1927, str. 2.

Novo monumentalno delo kiparja Ivana Sojča, *Mariborski večernik Jutra*, leto III, št. 239, 19. 10. 1928, str. 3.

Franjo Pivka, Razstava Sojč-Fras, *Mariborski večernik Jutra*, leto V, št. 290, 23. 12. 1931, str. 2.

Slovenec

Nov slovenski umetnik. *Slovenec*, leto XXXIV, št. 297, 29. 12. 1906, str. 6.

Kipar Ivan Sojč, *Slovenec*, leto LIII, št. 171, 1. 8. 1925, str. 4.

Dr. J., Dr. Medvedov spomenik na pokopališču v Mariboru. *Slovenec*, leto LV, št. 253, 8. 11. 1927, str. 8.

Iz Sojčeve umetniške delavnice, *Slovenec*, leto LVII, št. 234, 13. 10. 1929, str. 7–8.

Slovenski gospodar

Cirkovce. *Slovenski gospodar*, leto XLIII, št. 31, 5. 8. 1909, str. 4.

Prihova, *Slovenski gospodar*, leto XLIII, št. 37, 16. 9. 1909, str. 5.

Sv. Peter pri Mariboru. *Slovenski gospodar*, leto LVI, št. 42, 19. 10. 1922, str. 7.

Odkritje spomenika †monsig. dr. Antonu Medvedu. *Slovenski gospodar*, leto LX, 21. 10. 1926, št. 42, str. 2.

Krasna nova podružna cerkev. *Slovenski gospodar*, leto LXVIII, št. 29, 18. 7. 1934, str. 6.

Straža

Za božič je razstavila Cirilova tiskarna. *Straža*, leto II, št. 143, 14. 12. 1910, str. 2.

Iz delavnice domačega umetnika. *Straža*, leto V, št. 37, 4. 4. 1913, str. 3.

Altar sv. Jožefa v Cirkovcah. *Straža*, leto V, št. 107, 19. 9. 1913, str. 5.

Novi tabernakelj v župni cerkvi v Št. Vidu pri Ptujju. *Straža*, leto V, št. 110, 26. 9. 1913, str. 5.

Dr. Stegenšek ima svoj nagrobni spomenik. *Straža*, leto XII, št. 124, 8. 11. 1920, str. 3.

Kebelj na Pohorju dobi nov oltar. *Straža*, leto XII, št. 141, 22. 12. 1920, str. 2.

Razstava novih Sojčevih del. *Straža*, leto XIV, št. 131, 15. 11. 1922, str. 3.

Sojčev večer priredi Prosvetni kartel v Mariboru. *Straža*, leto XVI, št. 3, 7. 1. 1924, str. 3.

Kipar I. Sojč v Mariboru. Obhajilna miza za Št. Janž na Dravskem polju. *Straža*, leto XVI, št. 53, 7. 5. 1924, str. 2.

Sojčev večer. *Straža*, leto XVI, št. 7, 16. 1. 1924, str. 3.

Tabor

Prva obrtna razstava, *Tabor*, leto II, št. 210, 18. 9. 1921, str. 2.

Delo domačega umetnika, *Tabor*, leto IV, št. 98, 1. 5. 1923, str. 2.

Tovariš

Zlatko Zei, Upodablajoča umetnost v Mariboru. *Tovariš*, št. 45, 7. 11. 1952, str. 926.

Večer

Vesna Lovrec, Zasegli izginulo predico. *Večer*, št. 152, 3. 7. 2015, str. 18.

Večer v nedeljo

Jerneja Ferlež, Pepelka na poti v Zadružno banko. *Večer v nedeljo*, št. 120, 17. 7. 2016, str. 12–13.

Vestnik

D(ušan) M(evlja), Vtisi s Prešernove razstave likovnih umetnikov. *Vestnik*, leto V, št. 32, 8. 2. 1949, str. 3.

D(ušan) M(evlja), Ob razstavi mariborskih likovnih umetnikov. *Vestnik*, leto V, št. 286, 7. 12. 1949, str. 2.

Literatura

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart (ur. Hans Vollmer), 29/30, Leipzig 1999².

Vera Baloh, Sojč Ivan. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb 1964, str. 250.

Vera Baloh, Sojč Ivan (1879–1951). *Slovenski biografski leksikon*, 10, Ljubljana 1967, str. 403–404.

C. Cesar. *Kipar in oblikovalec* (razstavnii katalog). Galerija Velenje, Velenje 2013.

Emilijan Cevc, *Slovenska umetnost*. Ljubljana 1966.

Marjeta Ciglenečki, Stegenškovo umetnostnozgodovinsko delo. *Studia Historica Slovenica*, 7/3–4, 2007, str. 591–635.

Jerneja Ferlež, *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor 2008.

Janez Flis, *Stavbinski slogi: zlasti krščanski, njih razvoj in kratka zgodovina*, Ljubljana 1885.

Breda Ilich-Klančnik, Likovno življenje med vojnama v Mariboru – prvo desetletje. *Likovno življenje med vojnama v Mariboru* (razstavni katalog), Umetnostna galerija Maribor 1984, str. 9–16.

Breda Ilich-Klančnik (prispevek je brez naslova). *Likovno življenje v Mariboru 1945–1955* (razstavni katalog). Umetnostna galerija Maribor 1988, str. 9–13.

Simona Kostanjšek Brglez, »Slava slovenskemu umetniku!« *Mariborski kipar in pozlatar Ivan Sojč*. Umetnostna kronika, 65, 2019 (v tisku).

Ana Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici* (zbirka Umetnine v žepu, 8), Ljubljana 2013.

Likovno življenje med vojnama v Mariboru (razstavni katalog). Umetnostna galerija Maribor, Maribor 1984.

Likovno življenje v Mariboru 1945–1955 (razstavni katalog), Umetnostna galerija Maribor 1988.

Ljubitelj krščanske umetnosti, I/1, 1914.

Ljubitelj krščanske umetnosti, I/3–4, 1914.

Maruška Markovčič, Podobarska delavnica Andreja in Ivana Cesarja v Mozirju od 1853 do 1963, *Etnolog*, let. 8=59, št. 1, 1998, str. 131–150.

Marijan Marolt, *Dekanija Celje, II. zvezek. Cerkevne umetnine izven celjske župnije*. Maribor 1932.

Novejša umetnost v severovzhodni Sloveniji (katalog). Umetnostna galerija Maribor, Maribor 1970.

Franci Pečnik, *Podobarska delavnica Andreja Cesarja in Ivana Cesarja* (tipkopis diplomskega dela). Ljubljana 2007.

Sašo Radovanovič, Senka Deu, *Vodnik po pobreškem pokopališču*. Maribor 2009.

Jakob Rihter, Žičkar Josip (1846–1905). *Slovenski biografski leksikon*, 15, Ljubljana 1991, str. 967.

Eva Sapač, Mojca Štuhec, *Umetnostnozgodovinski vodnik po pokopališču Pobrežje*. Maribor 2017.

Anja Schneckenburger-Broschek, Jörg Syrlin. *The Dictionary of Art*, 30, New York 1996, str. 200–201.

Avguštin Stegenšek, Jahres-Mappe (1900) der Deutschen Gesellschaft für christliche Kunst, München. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, IV, 1901, str. 503.

Avguštin Stegenšek, Poročila o stari in novi domači cerkveni umetnosti. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, XII, 1909, str. 60–64.

Avguštin Stegenšek, *Novi oltar Marijinega vnebovzjetja v Cirkovcah. Delo Ivana Sojča*. Maribor 1909.

Avguštin Stegenšek, O gotskih freskah pri Sv. Mohorju na Kozjaku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, IV/3-4, 1909, str. 129-139.

France Stele, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, Ljubljana 1966².

Viktor Steska, Cesar Ivan (1864-1936), *Slovenski biografski leksikon*, 1, Ljubljana 1925.

Viktor Steska, Oblak Ignacij (1834-1916), *Slovenski biografski leksikon*, 5, Ljubljana 1933, str. 212.

60 let organizirane likovne dejavnosti v Mariboru (razstavni katalog). Maribor 1980.

Fran Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*. Maribor 1961.

David E. L. Thomas, Federlin Karl, *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 37, München-Leipzig 2003, str. 402.

Varstvo spomenikov. Poroča dr. F. Stele. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1921, leto I, št. 1-2, str. 83.

Varstvo spomenikov. Poroča konservator dr. F. Stele. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1924, leto IV, str. 155.

Nika Vaupotič, *Povezovanje in razstavljanje v Mariboru med obema vojnama. Umetniški klub Grohar* (tipkopis magistrske naloge). Maribor 2017.

Sergej Vrišer, A. M. Slomšek v likovnih delih. *Anton Martin Slomšek* (razstavni katalog), Pokrajinski muzej Maribor, Maribor 1992, str. 67-75.

Sergej Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1992.

Sergej Vrišer, *Maribor v barvah mojega časa*, Maribor 2002.

Sonja Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989.

“THE WORK PRAISES THE SCULPTURE MASTER, MR. IVAN SOJČ.” ARCHIVAL MATERIALS, NEWSPAPER REPORTS, AND ART HISTORY TEXTS ABOUT THE SCULPTOR IVAN SOJČ (1879-1951)

Summary

Ivan Sojč (1879-1951) was one of the last statue makers, who were active in the Slovene part of Styria. His opus is still not recorded or researched. He did not have an academic education and therefore he had a hard time establishing his name in art circles, but he had a lot of commissions for decorating churches and tombstones. Sojč also participated in tenders for public monuments and he realized portraits. The treatise brings insight into the state of research of Sojč's extensive opus and points out some characteristics of his work.

Ivan Sojč was born in Ljubnica near Vitanje in 1879 and when he was fourteen years old, he started studying by the statue maker Anton Krašovic. After Krašovic's death in 1895, he continued his education with Ignacij Oblak. He participated a state trades and a private painting school in Graz. He worked as an assistant by the statue maker Ivan Cesar in Mozirje and later by Peter Neuböck in Graz. Employments by the court sculptor Karl Federlin in Ulm and the Vienna church sculptor Ludvik Schadler influenced his artistic

expression. In 1908, he married Jožefa Jabornik and opened his private workshop in Vitanje. The family moved to Maribor in 1910.

In the period between both wars, he constantly had guests in his atelier and presented his new works and had two exhibitions with the Art Club Grohar (Umetniški klub Grohar) in 1924. In February and December 1949, he participated in exhibitions of artists from Maribor and afterwards he did not appear in public anymore. His works were later presented in two retrospective exhibitions about the art life in Maribor, which began in 1920, and the exhibitions were organised by the Art Gallery Maribor (in 1984 and 1988).

Sojč's commissions were mostly for decorating churches and therefore his work was monitored more or less by catholic newspapers, especially by *Slovenec*, *Slovenski gospodar* and *Straža*. In most cases, these were short notices, very few descriptions and almost no reviews. These sparing records are nevertheless valuable, for they are of great help with identifying his works in the field. Among available archival materials, the album from Sojč's legacy with 101 photography of his works stands out. The album is preserved in the Regional Archives Maribor. Art historians did not write about Sojč a lot. He was highly valued by Avguštin Stegenšek, who saw Sojč's calm Nazarene Realism as the most appropriate style for decorating churches. He wrote about Sojč in *Ljubitelj krščanske umetnosti (Admirer of Christian art)* (1914), and in 1909 he wrote a special booklet about Sojč's altar of Assumption of Mary in Cirkovce. The Slovene art history has until recently had a more or less negative attitude towards statue making. It has been analysed in retrospective works by France Stele, Emilijan Cevc, and Sergej Vrišer, where statue makers were strictly divided from academic sculptors. Andreja Žigon was the first one to give up such division while evaluating the 19th-century art production.

Vera Baloh has until now been the only one to evaluate Sojč's opus as a headword in the *Slovenski biografski leksikon (Slovene Biographical Lexicon)*. She evaluated him as a technically sophisticated and artistically bound to the wishes of his buyers. Sojč based his works on the tradition of historic styles, mostly Baroque and Nazarene patterns, and art nouveau in larger compositions. His extensive opus includes a lot of different materials, which are not all of the same quality. He designed his best works when he felt comfortable using art nouveau, and among his motives, his attachment to the monumental figure of Christ is the most distinct one; he produced the figure of Christ with somewhat reduced and elegant lines in full-scale or supernatural size.

**„DIE WERKE LOBEN DEN BILDHAUERMEISTER, HERRN
IVAN SOJČ.“ ARCHIVQUELLEN, ZEITUNGSBERICHTE UND
KUNSTHISTORISCHE TEXTE ÜBER DEN BILDHAUER IVAN SOJČ
(1879–1951)**

Zusammenfassung

Ivan Sojč (1879–1951) war einer der letzten Bildschnitzer, die in dem slowenischen Teil der Steiermark tätig waren. Sein Opus ist weder erfasst noch erforscht. Da er keine akademische Ausbildung abschloss, hatte er es schwer, sich in den Künstlerkreisen zu etablieren, er hatte jedoch viele Bestellungen für das Einrichten der Kirchen und Grabsteine.

Er nahm an Ausschreibungen für öffentliche Denkmäler teil und fertigte Portraits an. Der vorliegende Artikel versucht, den Stand der Erforschung vom Sojčs umfangreichen Opus vorzustellen und auf einige Merkmale seiner Werke hinzuweisen.

Ivan Sojč wurde im Jahre 1879 in Ljubnica bei Vitanje/Lubnitzen bei Weitenstein geboren und ging mit vierzehn Jahren in die Lehre beim Bildschnitzer Anton Krašovic nach Celje/Cilli. Nach seinem Tod im Jahre 1895 fuhr er mit seiner Ausbildung bei Ignacij Oblak fort. In Graz besuchte er die staatliche Handwerkerschule und private Zeichenschule. Als Assistent arbeitete er beim Bildschnitzer Ivan Cesar in Mozirje/ Praftberg und später bei Peter Neuböck in Graz. Seinen künstlerischen Ausdruck prägten die Beschäftigungen bei dem Hofbildhauer Karl Federlin in Ulm und bei dem Wiener Kirchenbildhauer Ludvik Schadler. Im Jahr 1908 heiratete er Jožefa Jabornik und eröffnete seine eigene Werkstatt in Vitanje/Weitenstein, 1910 siedelte die Familie nach Maribor/Marburg um.

In den Jahren zwischen den beiden Kriegen lud er oft Gäste in sein Atelier ein und stellte seine neuen Werke zur Schau, mit dem Kunstklub Grohar stellte er im Jahr 1924 zweimal aus. Im Februar und Dezember 1949 nahm er an zwei Ausstellungen der Mariborer/Marburger bildenden Künstler teil; danach zeigte er sich in der Öffentlichkeit nicht mehr. In späterer Zeit wurden seine Werke bei zwei Retrospektivausstellungen über das künstlerische Leben in Maribor/Marburg, dessen Anfänge in das Jahr 1920 zurück gehen, gezeigt. Beide Ausstellungen wurden von der Kunstgalerie Maribor/Marburg in 1984 und 1988 vorbereitet.

Sojčs Bestellungen waren überwiegend kirchlicher Natur und deswegen wurde ihre Entstehung vor allem von den katholisch orientierten Zeitungen, vor allem von *Slovenec*, *Slovenski gospodar* und *Straža* verfolgt. Mehr oder weniger kann man in diesem Sinne von kurzen Notizen reden, umfangreichere Beschreibungen gibt es nicht viele, Kritiken fast keine. Trotz allem sind diese kargen Notizen sehr kostbar, denn sie sind große Hilfe bei der Identifizierung seiner Werke. Unter den zugänglichen Archivmaterialien ragt aus Sojčs Nachlass ein Album mit 101 Fotografien seiner Werke heraus; das Album wird im Landesarchiv Maribor/Marburg aufbewahrt. Kunsthistoriker schrieben über Ivan Sojč sehr wenig. Avguštin Stegenšek schätzte ihn sehr, da er in seinem bedächtigen Realismus nazarenischer Richtung den bestgeeigneten Stil für die kirchliche Einrichtung sah. Über Sojč schrieb er in *Liebhaber der katholischen Kunst (Ljubitelj krščanske umetnosti)* (1914), über seinen Altar in der Mariä-Himmelfahrt-Kirche in Cirkovci/Zirkowetz schrieb er im Jahr 1909 eine Broschüre. Sonst hielt die slowenische Kunstgeschichtsschreibung bis vor Kurzem nicht viel von der Bildschnitzerei. Sie wurde in den Studien von France Stele, Emilijan Cevc und Sergej Vrišer behandelt, wobei die Bildschnitzerei strikt von den akademischen Bildhauern getrennt wurde. Andreja Žigon war die erste, die bei der Beurteilung der künstlerischen Produktion des 19. Jahrhunderts auf diese Trennung verzichtete.

Vera Baloh ist die einzige, die bis jetzt Sojčs Opus für das Slowenische biographische Lexikon bewertete. Sie beurteilte ihn als technisch vollkommen und künstlerisch an die Wünsche der Besteller gebunden. Sojč war der Tradition der historischen Stile treu, vor allem dem Barock und den nazarenischen Vorbildern, bei größeren Kompositionen auch der Sezession. In so umfangreichem Opus gibt es verschiedene Werke, die aber qualitätsmäßig nicht ausgeglichen sind. Seine besten Werke schuf er im entspannten Sezessionsstil, bei den Motiven tritt Sojčs Vorliebe für die monumentale Figur Christi, den er mit etwas reduzierten und eleganten Linien in Lebens- oder Übergröße schuf, hervor.

Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru

Damir Globočnik*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 730(497.4Maribor):929Karađorđević A.I, jugoslovanski kralj

Damir Globočnik: Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 3–4, str. 133–163

Oblastni odbor Narodne odbrane je po atentatu na kralja Aleksandra I. Karađorđevića soglasno sklenil, da začne z akcijo za postavitve kraljevega spomenika v Mariboru. Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra in njegovo častno predsedstvo so izvolili 19. novembra 1934 na javni anketi, ki jo je sklical župan dr. Franjo Lipold. Konec leta 1938 so razpisali natečaj, ki je bil povezan z obveznim načrtom za ureditev Trga svobode, na katerem naj bi stal spomenik. Med 27 osnutki je žirija izbrala za prvo nagrado osnutek »Nova os«. Avtorja inž. arh. Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane sta si zamislila 14 metrov visok spomenik (konjeniški spomenik vrh dveh kamnitih stebrov). Boris Kalin je model kipa izdelal do oktobra 1940. Kip je bil do decembra 1940 odlit v mavec, razrezan in oddan v livarno. Za datum odkritja je bil določen Vidov dan 1941. Postavitev spomenika in dokončno ureditev Trga svobode je preprečila okupacija.

Ključne besede: Aleksander Karađorđević, konjeniški spomenik, Boris Kalin, Jaroslav Černigoj

1.01 Original Scientific Article

UDC 730(497.4Maribor):929Karađorđević A.I, jugoslovanski kralj

Damir Globočnik: The King Alexander I of Yugoslavia Memorial in Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 3–4, pp. 133–163

The governing committee of the National defence decided after the assassination of King Alexander I of Yugoslavia unanimously to start the action of arranging a memorial for the king in Maribor. The committee for honouring the memory of the late King

* ddr. Damir Globočnik, muzejski svetnik, Langusova ulica 29, 4240 Radovljica, Slovenija, damirglobocnik1@gmail.com

Alexander I of Yugoslavia and the honorary presidency was elected on 19th November 1934 through a public voting, organised by the mayor Franjo Lipold, PhD. At the end of 1938, a call for proposals with an obligatory plan for the design of Trg svobode, where the memorial should be located, was announced. Twenty-seven drafts were presented, and the jury chose the daft “The New Axis” (“Nova os”). The authors of the design, Jaroslav Černigoj, an architecture engineer from Maribor, and sculptor Boris Kalin from Ljubljana, envisioned a 14-metres high monument (equestrian statue on the top of two stone columns). Boris Kalin finished the design of the model of the statue in October 1940. In December 1940, the model was cast in plaster, cut and sent to the foundry. The memorial should be unveiled on *Vidovdan* (28th June) 1941. The erection of the memorial and the final design of Trg svobode were stopped by the occupation.

Key words: Alexander I of Yugoslavia, equestrian statue, Boris Kalin, Jaroslav Černigoj

Vest o atentatu na jugoslovanskega kralja Aleksandra I. Karađorđevića v Marseillu 9. oktobra 1934 je mariborski mestni svet sprejel sredi seje.¹ Mestni svet se je na žalni seji sestal 11. oktobra 1934 ob 17. uri. Seji je na Glavnem trgu prisostvovalo mariborsko prebivalstvo, industrijski obrati so ustavili delo. Narodne organizacije pod okriljem Narodne odbrane so 13. oktobra ob 19. uri priredile žalni obhod po mestu in žalno manifestacijo v Unionski dvorani. V žalnem sprevodu je korakalo okrog 15.000 ljudi: člani narodnih društev, Sokol, Narodna odbrana, gasilci, Maistrovi borci, rezervni oficirji, Jadranska Straža, skavti, bojvniki, društvo Nanos, Narodna strokovna zveza, Udruženje nacionalnih železničarjev in brodarjev, kolesarji, športni klubi, pevska, prosvetna, gospodarska, kulturna in druga društva. »V povorki so nosili nešteto prižganih bakel, kjer se je pomikal sprevod, so pogasili vse cestne svetilke, tako da je bil pogled na pomikajoči se sprevod v svitu bakel nekaj nepopisno veličastnega in turobnega,« je poročalo *Jutro*. Na odru Unionske dvorane je stal kraljev kip, ovit v črno. Ob kipu so se razvrstili zastavonoše s prapori. Podpredsednik Narodne odbrane dr. Ivan Jančič je našteval primere kraljeve požrtvovalnosti, preudarnosti in plemenitosti ter poudaril: »Tragičnejšega trenutka, kakor je bila mučeniška smrt našega kralja, ni doživel do sedaj še noben narod. Toda zapustil je oporoko: Čuvajte Jugoslavijo! In ob mrtvaškem odru se zaklinjamo in prisegamo, da hočemo izvršiti oporoko našega velikega kralja in, če je treba, dati zanjo tudi svojo kri. Slava viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju.«²

Pogreba kralja Aleksandra na Oplencu 18. oktobra 1934 so se v imenu mesta Maribor udeležili župan dr. Franjo Lipold in mestni svetniki Viktor

¹ Regent Aleksander je Maribor obiskal na Vidovdan leta 1920. Drugi obisk kralja Aleksandra je imel neuradni značaj: 28. avgusta 1923 si je ogledal mariborsko industrijsko-obrtno razstavo. Na prvi obisk je spominjal skromen spomenik, ki ga je ob desetletnici Jugoslavije postavilo Olepševalno društvo v Mariboru (Franjo Baš, Vladarji v Mariboru, *Mariborski koledar* 1935, Maribor 1935, 39–55).

² Maribor prisega Jugoslaviji, *Jutro, ponedeljska izdaja*, 15. 10. 1934, 5.

Grčar, Ivan Kejžar, dr. Karol Kieser in Henrik Sabothy. Mariborčani so se v času pogreba zbrali na Glavnem trgu. Komemorativni govor je imel podžupan Rudolf Golouh.³ Po končanih mariborskih pogrebnih svečanostih se je sestal oblastni odbor Narodne odbrane in soglasno sklenil, da začne z akcijo za postavitve dostojnega kraljevega spomenika v Mariboru.⁴

Mestno načelstvo je 9. novembra 1934 pripravilo posvetovanje predstavnikov državnih oblasti, mestne občine, cerkve in raznih mariborskih organizacij, na katerem so razpravljali o obliki spomenika. Na tem sestanku so bili predstavljeni različni načrti. Njihovi predlagatelji so se načeloma strinjali, da mora Maribor poleg spominske šole kralja Aleksandra I. v magdalenskem predmestju dobiti poseben spomenik Osvobojenja na enem od mariborskih trgov, ki naj bi združeval v enotni zamisli tri spomenike (spomenik kralja Petra I. Osvoboditelja, spomenik Aleksandra I. Zedinitelja in spomenik generala Rudolfa Maistra). V ta namen naj bi se združili vsi obstoječi spomeniški odbori, ki bi prispevali v skupni sklad doslej nabrana sredstva. Odbor za počastitev spomina blagopokojnega Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja, ki naj takoj začne z delom, pa bodo izvolili na veliki javni anketi, ki jo bo priredil mariborski mestni svet in nanjo povabil predstavnike vseh mariborskih kulturnih, gospodarskih in narodnih organizacij.⁵

³ Mariborska kronika (od 1. X. do 31. XII. 1934), *Kronika slovenskih mest*, 1935, št. 1, 93.

⁴ Spomenik viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju, *Mariborski večernik Jutra*, 19. 10. 1934, 2.

⁵ Spomeniško vprašanje, *Slovenec*, 10. 11. 1934, 4. – Med prvimi pobudniki spomenika Rudolfu Maistru je bil senator Kraljevine Jugoslavije Ivan Hribar, ki je 1. avgusta 1934 pisal mariborskemu županu: »Veledenjeni gospod župan

Bival sem v inozemstvu. Ko sem se v nedeljo popoldne vračal domov, zadela me je na Mariborskem kolodvoru ko strela iz jasnega neba po carinskih uradnikih naznanjena mi vest, da je bil dan pred tem pokopan naš ljubljenec general Rudolf Maister. Bolesti se mi je stiskalo srce, da mi ni bilo dano izkazati mu poslednje časti.

Gospod župan, zgodovinsko dognana resnica je, da imamo vtelovljenje mesta Maribor in divnih naših Slovenskih Goric z vsem ozemljem bivše Štajerske na levi strani Drave v Kraljevino Jugoslavijo zahvaliti edino prevdarnosti, odločnosti in neustrašljivosti generala Maistra. On je namreč po teh lastnostih neznansko nadkriljeval vse, ki so se ob prevrati povezali v usodo našega naroda in naše slovenske zemlje. Bil je pravi narodni junak.

Takim junakom postavljajo hvaležni narodi spomenike. In general Rudolf Maister ne sme ostati brez njega. Ves slovenski narod naj se sedaj ob njegovih izgubi zave, da mu ga je postaviti dolžan. Stati pa mora v Mariboru, da pokažemo vsemu svetu, da je to naša po generalu Maistru ohranjena nam severna postojanka s svojim zaledjem za vekomaj neolčljivo združena z Jugoslavijo ter krepka trdnjava jugoslovanske misli.

Da se oddolžim spominu pokojnega idealnega rodoljuba in narodnega junaka, pošiljam Vam po nakaznici Din. 1000.- kot prispevek za spomenik, Vas, veledenjeni gospod župan, pa prosim, da osnujete odbor, ki naj izvede priporočeno zamisel.» (Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

Župan dr. Franjo Lipold je 19. novembra sklical javno anketo v spodnji kazinski dvorani. Posvetovanja so se udeležili predstavniki Maribora in obeh mariborskih srezov, med drugim mestni poveljnik general Svetozar Hadžić, senator dr. Miroslav Ploj, stolni prošt dr. Maks Vraber, polkovnik Spiro Čajkovski, sreska načelnika dr. Ivo Senekovič in Milan Makar, narodni poslanec Anton Krejči, vdova generala Maistra Marija Maistrova in predstavniki raznih organizacij.

Dr. Lipold je utemeljil postavitev spomenika v Mariboru: *»Center našega obmejnega ozemlja mora imeti vidni znak osvobojenja, za katero se mora zahvaliti blagopokojnemu kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju in viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju, ki je to delo kronal. Mi hočemo pokazati z vidnim znakom naš Maribor v njegovi nacionalni luči, spominjajoč se pokojnega generala Maistra in njegovih borcev ter dobrovoljcev, padlih v osvobodilnih bojih svetovne vojne. Mi pa hočemo obenem tudi, da naj Maribor ob naporu svojih lastnih finančnih sil omogoči, da pričnemo takoj in čimpreje srečno dokončamo one zgradbe, ki so za našo mladino nujno potrebne. Že dolgo rešuje Maribor vprašanje svojega šolstva. Problem pa je mogoče rešiti le z gradnjo novih šol. Težke gospodarske in finančne prilike ovirajo normalno rešitev tega problema. Maribor bo najdostojnejše manifestiral velike nacionalne ideje pokojnega kralja, če bo naši mladini postavil prepotrebne šole in mladinsko zavetišče v magdalenskem okraju.«*

Poslanec Anton Krejči je izrazil mnenje gospodarskih krogov, naj Maribor dobi spomenik obeh kraljev in generala Maistra. Predlagal je, naj se mariborsko šolsko vprašanje ne rešuje hkrati s spomeniškim vprašanjem. Predsednik Zgodovinskega in muzejskega društva, banovinski arhivar prof. Franjo Baš je zagovarjal županov predlog za spomenik Osvobojenja in Zedinjenja in napovedal, da bo društvo izdalo Maistrove spomine. Zastopnik Zveze Maistrovih borcev Julij Guštin je obljubil sodelovanje pri akciji za spomenika kralju Petru in kralju Aleksandru. Predsednik Jadrana odvetnik dr. Slavko Fornazarič je predlagal, naj občina ovekoveči kraljev spomin z velikim mladinskim domom. Župan dr. Lipold je povzel vse predloge: za postavitev spomenika naj poskrbi širši odbor, mestna občina pa si bo prizadevala za nove šolske zgradbe in mladinsko zavetišče v delavskem mestnem okraju, vse zgradbe bodo posvečene spominu kralja Aleksandra.

Na predlog Maistrovega borca, odvetnika dr. Miloša Vauhnikarja so izvolili Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra. V častnem predsedstvu so bili: podpredsednik senata dr. Miroslav Ploj, lavantinski knezoškof dr. Ivan Tomažič, brigadni general in komandant mesta Svetozar Hadžić, predsednica Slovenskega ženskega društva Marija Maistrova. Predsednik odbora je bil dr. Lipold, podpredsednika narodna poslanca dr. Ljudevit Pivko in Anton Krejči. V odboru so bili tudi predsednik odbora za postavitev spomenika kralju

Petru I. Stanko Detela, predsednik Zveze Maistrovih borcev dr. Anton Dolar, predsednik oblastnega odbora Narodne odbrane dr. Ivan Jančič. Tajnika odbora sta bila prof. Franjo Baš in dr. Milan Senekovič, blagajnika pa ravnatelj podružnice Banovinske hranilnice Dravske banovine dr. Janko Kovačec in ravnatelj podružnice Jugoslovanske udružne banke Bogdan Pogačnik. Izvolili so še 43 odbornikov ožjega in 52 odbornikov širšega odbora.

Odborniki so postali: predsednik okrožnega sodišča dr. Fran Žiher, oba okrajna načelnika Milan Makar in dr. Ivo Senekovič, šef mestne policije Svetislav Radošević, komisar obmejne policije Stevo Krajnovič, garnizionar Spiro Čajkovski, člani banovinskega sveta: Rudolf Golouh, Vinko Gornjak, Ivan Janžekovič in Jakob Zadavec, ministra v pokoju dr. Vekoslav Kukovec in Ivan Vesenjaj, okoliški župani dr. Ivan Gorišek, Davorin Lesjak, dr. Josip Pučnik, Alojzij Šiker in Matija Volk, bivši mariborski župani Viktor Grčar, dr. Alojzij Juvan in dr. Josip Leskovar, prof. bogoslovja dr. Alojzij Osterc, prof. dr. Fran Sušnik, prota Peter Trbojevič, načelnik koroškega kolodvora Avgust Lukačič, upravnik Narodnega gledališča dr. Radovan Brenčič, ravnatelj klasične gimnazije Davorin Mastnak, ravnatelj deške meščanske šole Drago Humek, člani mariborskega mestnega sveta Ivan Kežzar, dr. Karol Kieser, dr. Ferdo Miler, dr. Vinko Rapotec, Henrik Sabothy in dr. Miloš Vauhnik, Dragotin Žak, ravnatelj podružnice Narodne banke, predsednik Združenja trgovcev Ferdo Pinter, industrijec Josip Hutter, predsednik okrožnega odbora Franjo Bureš, predsednik Združenja gostilničarjev Gjuro Valjak, predsednik Nabavljalne zadruge drž. uslužbencev Anton Reher, predsednik Društva hišnih posestnikov Otmar Meglič, predsednik Zgodovinskega in muzejskega društva dr. Fran Kovačič, predsednik Kluba novinarjev Udo Kasper, predsednik Kluba književnikov dr. Ivo Šorli, predsednik Umetniškega kluba Brazde Radivoj Rehar, predsednik Slovenskega planinskega društva inž. Vladimir Šlajmer, blagajnik odbora za postavitve spomenika kralju Petru I. Ante Lavrenčič, zastopnica Slovenskega ženskega društva Anica Ašičeva in predsednica Krščanske ženske zveze Katarina Baumanova.

V širši odbor so vstopili: predsednik okrožnega odbora strelskih družin polkovnik Božo Putniković, poveljnik vojaškega okrožja podpolkovnik Djordje Petrovič, stolni prošt dr. Maks Vraber, stolni dekan dr. Franc Cukala, stolni župnik msgr. Mihael Umek, župnik Valerijan Landergott, župnik Evald Vrečko, predsednik pravoslavne cerkvene občine Jakob Perhavec, senior Ivan Baron, upravnik bolnišnice dr. Fric Vrečko, upravnik carinarnice Živko Mihailović, šef davčne uprave za Maribor Ferdo Prelog, šef davčne uprave za okolico Ludvik Jutraš, upravnik pošte Maribor I. Fran Irgolič, upravnik pošte Maribor II. Anton Klemenčič, šef državnega tožilstva dr. Matko Zorjan, starešina okrajnega sodišča dr. Julij Kuder, načelnik glavnega kolodvora Friderik Perme, upravnik delavnice državnih železnic Andrej Jovič, šef kurilnice inž.

Ignac Vidic, upravitelj ekspoziture Okrožnega urada za zavarovanje delavcev Franjo Stenovec, člani mestnega sveta: Ivan Kravos, Jože Malenšek, Andrej Oset, Josip Ošlak, Fran Pagon in Drago Roglič, šolski upravitelj Ivan Lukman, predstavnik industrije inž. Oskar Dračar in Karol Fischer, podpredsednik Združenja trgovcev Miloš Oset, podpredsednik okrožnega odbora Obrtnih združenj Miho Vahtar, predsednik Obrtnega društva Ivan Sojč, predsednik Slovenskega trgovskega društva Branko Mejovšek, predsednik pododbora Združenja rezervnih častnikov in predsednik Rotary kluba Fran Škof, predsednik Aero-kluba Naša krila dr. Josip Tominšek, predsednik Ciril-Methodove družbe dr. Ferdo Lašič, starešina gasilske župe za Maribor desni breg Anton Klemenčič, za levi breg Srečko Kranjc, predsednik pododbora Združenja invalidov Franjo Geč, ravnatelj Študijske knjižnice Janko Glaser, predsednik zdravniškega društva dr. Mirko Černič, predsednik Zveze katoliških društev Janko Pirc, odvetnika dr. Leopold Boštjančič in dr. Slavko Fornazarič, predsednik Posojilnice dr. Zmagoslav Kac, ravnatelj Spodnještajerske posojilnice Franc Trafenik, ravnatelj podružnice Celjske posojilnice Franc Pišek, ravnatelj podružnice Ljubljanske kreditne banke Rudolf Stergar, zastopnika Mariborskega kreditnega zavoda dr. Lothar Mühleisen in Pugl, predsednik Ipavčeve župe Vasilij Mirk, predsednik Koroškega kluba Ivan Hochmüller, predsednik Prvega slovenskega športnega kluba Maribor dr. Franc Stamol, ravnatelj Putnika Josip Loos in magistratni direktor Franjo Rodošek.

Oba odbora sta po zborovanju imela sejo, na kateri so za člane idejnega odseka izbrali dr. Iva Šorlija (predsednik), Janka Glaserja, Rudolfa Golouha, ravnatelja Draga Humeka, Radivoja Reharja in dr. Frana Sušnika ter arhitektke Aleksandra (Saša) Deva, Jaroslava Černigoja in Viktorja Vičiča. Odločili so se poslati deputacijo k banu v Ljubljano, ki ga bo seznanila z mariborskimi željami glede postavitve spomenika Osvobojenja in Zedinjenja.⁶

Zdravnik in pisec dr. Mirko Černič je v javnem razmišljanju o načrtovanih spomenikih v Ljubljani in Mariboru, objavljenem v *Mariborskem večerniku Jutra*, poudaril, da mora pri spomeniku kralju Aleksandru I. v Ljubljani sodelovati vsa Dravska banovina, tudi Maribor se tej dolžnosti ne more izogniti. Prav tako je potrebno, da ima Maribor – kot »vrata v Jugoslavijo« oziroma kot »okno Evrope« – prepričevalen dokaz, da je njegova usoda za vselej zvezana z Jugoslavijo. Ali bo takšen spomenik skupen za oba kralja in generala Maistra, je stvar tehnične in umetniške izvedbe. Na vsak način pa ga mora poleg Maribora in njegovega zaledja postaviti vsa Slovenija oziroma vsa država, »saj Maribor ni zgolj sam zase slovenski in jugoslovanski, marveč je osnovni sestavni

⁶ Ustanovitev spomeniškega odbora v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 22. 11. 1934, 3; Maribor za spomenik viteškemu kralju, *Jutra*, 20. 11. 1934, 3.

del Slovenije i Jugoslavije«. Dr. Černič je menil, da prizadevanje mestne občine za drugo deško meščansko in drugo dekliško osnovno šolo ter mladinski dom v magdalenskem predmestju ne more nadomestiti spomenika. »*Vsi narodi in države namreč kljub gospodarskim težkočam še vedno postavljajo velikim možem spomenike. – Francija ga n. pr. snuje za našega kralja Aleksandra v Marzeju! – in tudi mi ne moremo preko tega. S tem se je treba spoprijazniti in na tej osnovi delati.*«⁷

Odbor je razpravljajal o možnosti, da bi postavili skupni spomenik obema jugoslovanskima kraljema, ki bi na simbolični način združil ideji narodne osvoboditve in zedinjenja.⁸ V Mariboru so kmalu po končani prvi svetovni vojni ustanovili odbor za spomenik kralju Petru, ki je leta 1927 pripravil natečaj in razstavo dvanajstih osnutkov.⁹ Prvo nagrado je prejel Lojze Dolinar, ki si je zamislil stoječo bronasto kraljevo figuro v bronu (višina 2,50 m na podstavku iz pohorskega granita), drugo Franc Ravnikar, tretjo Nikolaj Pirnat.¹⁰

Spomin na pokojnega kralja Aleksandra so počastili tudi s posaditvijo Aleksandrovih lip. Sokolska četa in šolska mladina sta v Razvanju za državni praznik 1. decembra 1934 posadili lipo na kraju, kjer je prej rasel »nemški hrast«. Nekaterim narodnih mlačnežem slovesnost ni bila povšeči, zato so že naslednjo noč Aleksandrovi lipi polomili veje. »Storilce zasledujejo orožniki,« je poudaril *Mariborski večernik Jutra*.¹¹

Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra, ki mu je načeloval mariborski župan dr. Lipold, je od mestne občine dobil na razpolago potrebne prostore in uradniško pomoč. Odbor se je z ljubljanskim odborom sporazumel, da lahko zbira prispevke na vsem ozemlju bivše mariborske oblasti. Samo prispevki državnih uradnikov se bodo zbirali skupno in se nato razdelili po omenjeni teritorialni razmejivti.

Zapisnik skupne seje mariborskega in ljubljanskega odbora za postavitve spomenikov kralju Aleksandru I., ki je potekala 27. novembra 1934 na banški upravi Dravske banovine v Ljubljani, priča o precejšnjih razhajanjih med obema odboroma.

Član ljubljanskega odbora, pesnik dr. Alojz Gradnik je na primer glede predloga bana dr. Draga Marušiča o skupnem oklicu za zbiranje prispevkov za spomenika v Ljubljani in Mariboru ter socialni ustanovi izjavil: »*Ne stri-njam se s tem, da pride v oglas tudi Maribor. V Ljubljani postavlja spomenik*

⁷ Mirko Černič, Vprašanje naših spomenikov, *Mariborski večernik Jutra*, 21. 11. 1934, 3.

⁸ Spomeniško vprašanje v Mariboru, *Jutro*, 20. 1. 1935, 5.

⁹ Spomenik kralju Petru v Mariboru, *Ponedeljek*, 28. 11. 1927, 2.

¹⁰ A. G. (Ante Gaber), Mariborski spomenik kralju Petru, *Jutro*, 18. 12. 1927, 3.

¹¹ Aleksandrova lipo v Razvanju, *Mariborski večernik Jutra*, 5. 12. 1934, 2.

vsa Slovenija, ki ga pa ne postavlja v Mariboru. Res je, da ni diskusije o Mariborskem spomeniku, ampak to ni vseslovenski spomenik in vsled tega ne more priti v oglas, ki je namenjen vsem Slovincem.»

Predsednik ljubljanskega odbora, senator Ivan Hribar: *»Izogniti smo se hoteli razpravljanju o zbiranju denarja. Motijo se Mariborčani, če mislijo, da bodo samostojno več dosegli, kakor s skupno akcijo. Naša ljubljanska organizacija je tako na višku in tako organizirana, da je uspeh popolnoma siguren. Če Mariborčani vztrajajo na ločenem zbiranju, potem gremo narazen.*»

Ban dr. Drago Marušič: *»Praksa je pokazala, da je decentralizacija dela najboljša. Zato obstojaj enoten odbor, vse delo pa se decentralizira. Centralni odbor naj poveri v Mariboru delo mariborskemu odboru. Oklic pa bodi na vsak način skupen.*»

Dr. Franjo Lipold: *»Zediniti se moramo glede principa, kateri bodi pariteta vseh pridobljenih sredstev. Če ne rečemo tega danes, se lahko ustvari eksempl, kateri bo onemogočal delo skupnega odbora.*»

Dr. Gradnik: *»Princip, kateri je potreben, že imamo. V Ljubljani stavi spomenik cela Slovenija, v Mariboru cela Slovenija za mejo.*»

Ivan Hribar: *»Ljubljana je tretja naša rezidenca, kulturno središče Slovencev, kar vse Maribor ni, vsled tega je načelna pariteta glede sredstev nemogoča.*»

Dr. Marušič: *»Stvar za sklepanje še ni zrela. Oba odbora naj zbirata in na podlagi konkretnega dela, naj se pozneje o tem tudi principijelno in konkretno sklepa.*»

Hribar: *»To nista dva odbora, ki zbirata, ampak eden. /.../ Govoriti o pariteti je nemogoče. Možno je n. pr. samo, da dobi Ljubljana 2/3 in Maribor 1/3 zbranih prispevkov.*»

Dr. Marušič: *»Odložimo vprašanje paritete. Mi bomo prišli še večkrat skupaj in bomo razgovarjali o tem vprašanju, ko bo aktualno vsled nabranih vsot.*»

Hribar: *»Končno odločitev prepustimo pokroviteljstvu. Predlaga, da se o tem glasuje.*»

Dr. Lipold: *»O tem se glasovati ne da. Skupni oklic podpišeta oba odbora. Zbirka se izvaja za spomenik v Ljubljani, za spomenik v Mariboru in za bolnico. Edini smo si v načelu, da se napravi vse sporazumno, da se pa sporazumeta naše častno predsedstvo in ljubljansko pokroviteljstvo v slučaju, če ni sporazuma skupnemu odboru. Zbiranje sredstev se vrši po gotovem teritoriju in potem se glede razdelitve sredstev še pomenimo. Zaenkrat razdelimo teren za zbiranje po bivših oblastih. Praktično bomo najbrže še morali ustanoviti akcijski odbor v Celju, za sedež celjskega okrožnega sodišča.*»

Hribar: *»Nekdanje oblasti so nam odiozne.*»

Dr. Lipold: *»Še bolj odiozen pa sta nam pojma nekdanje Štajerske in Kranjske.*»

Prof. Franjo Baš: *»Glede razdelitve teritorijev za zbiranje sredstev je najbolj utemeljeno stališče vidika gospodarske in kulturne gravitacije Maribora in Ljubljane. Znanstveni, geografski izsledki pa nam kažejo, da gravitira k Mariboru ozemlje bivše mariborske oblasti, k Ljubljani pa bivše ljubljanske oblasti. Tako bi zbiral vsak odbor na njegovem prirodnem gospodarskem in kulturnem območju.«*

Dr. Marušič: *»Principijelnega pomisleka proti temu ni. Ugotavljam, da so izvajanja sporazumno sprejeta in da je to najprimernejša baza na nadaljnje delo, kateremu želi največ uspeha. Prepričan je, da bo delo na podlagi doseženega sporazuma rodilo potrebne materijelne in moralne uspehe za Maribor in Ljubljano ter za nas vse. Tako smo gospodje svojo nalogo dovršili in se Vam za Vaše iskreno sodelovanje najlepše zahvaljujem.«*

Sporazum je bil potrjen na plenarni seji ljubljanskega odbora na mestnem magistratu istega dne. Dr. Lipold je na seji poročal: *»Danes smo mogli določiti vse podrobnosti, tako da moremo reči, da med nami ni več nobenih nespোরazumov. Vaš odbor in naš odbor sta svojo nalogo rešila. Oba odbora podpišeta oklic, ki je skupen. Poleg obeh spomenikov bomo vodili tudi akcijo za socialni spomenik za bolnico. Taka institucija nam je potrebna, ker se zavedamo, da bo vsestransko vrejena in ker bo odpomogla današnjim bolniškim pomanjkljivostim Dravske banovine. N. pr. z oddelkom za raka, otroško bolnico i.t.d. Taka bolnica bo še posebna počastitev blagopokojnega kralja. Oba odbora imata skupno eksekutivo. Vse delo se vrši sporazumno, brez glasovanja. Povsod je potreben sporazum, zlasti v nabiranju sredstev, ker bomo tako skupno mogli napraviti največ. Ujedinili smo se na tezi dostojnosti obeh spomenikov, ki sta narodna spomenika in ustanovili arbitre v ljubljanskem pokroviteljstvu in mariborskem častnem predsedstvu. Sredstva se načelno zbirajo iz Ljubljane in iz Maribora, za enkrat teritorialno ločeno po nekdanjih oblastih. Praktično pa se bo kmalu pokazala potreba ustanoviti tudi v Celju. Mariborčani smo se s tem sporazumom složili in prosim, da tudi tukajšnji odbor sporazum sprejme.«*

Skupni oklic za zbiranje prispevkov naj bi v smislu doseženega sporazuma priredili predstavnik ljubljanskega odbora dr. Alojz Gradnik in mariborska predstavnika dr. Franjo Baš in dr. Anton Dolar. Po večerji v hotelu Union sta se dr. Gradnik in dr. Baš sporazumela, da bo oklic imel slovenski in jugoslovanski značaj, poudaril bo pomen »ujedinjena Maribora v Jugoslaviji« in »narodni pomen vladanja Aleksandra I. za Maribor in Podonavje«. Da bo stilizacija oklica enotna, bo nove poudarke v oklic vnesel dr. Gradnik.¹²

¹² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik skupne seje Mariborskega in Ljubljanskega odbora za postavitev spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Ujeditelju, 27. 11. 1934.

Odbora sta skupni poziv za zbiranje prispevkov objavila 1. decembra 1934. »Onega strašnega večera 9. oktobra nam je bilo vsem, kakor da se je v hipu zrušil pred nami most, ki je vezal breg naše sedanjosti z bregom naše bodočnosti. Pred nami je nenadoma zazijala praznina brezna, preteča z uničenjem in poginom. In kakor nikoli prej smo se v tistih strašnih trenutkih zavedeli, kako usodno je bil zvezan z našo bitjo On, ki je bil naš Kralj. Njega ni več. Padel je kot žrtev. S smrtjo, ki je bila vedno najskrivnejše hrepenenje vseh pravih herojev, se je posvetil narodu in državi. Ali kakor je bil krst s krvjó še vedno najjačja in najtrdnjša okrepitev gorečnosti, vere in samozaupanja, kakor je še vedno vsak narod od duhá prelite mučeniške krvi sprejel pobudo in pogon za še višji in še smelejši vzpon in za še globljo in krepkejšo rast, tako je tudi Njegova smrt, namesto da bi razvezala, samo še tesneje povezala vse sile našega življenja in z najsvetlejšim žarom poveljčala pred vsem svetom pomen in poslanstvo naše države, ki ji je bil On, Uedinitelj, šele pravi tvorec in graditelj. Zato je bila tudi ta država v Njem poseobljena.

Temu vzponu naše volje, temu poveličanju našega imena in tej preizkušeni in poživljeni veri hočemo dati viden izraz in trajno sled s tem, da postavimo Njemu v Ljubljani in Mariboru dostojen likovni spomenik. In še posebej v Ljubljani tudi s tem, da zgradimo v Njegov spomin nujno potrebno, veliko, moderno bolnišnico, ki bi z vso svojo ureditvijo, zlasti za specijalno zdravljenje, ustrezala vsem zahtevam in pridobitvam sodobnega zdravstva. I...!

Njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in bronca, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjó Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživljanja, naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevane svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem nam ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražár, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: **Tu ni prehoda!**«

Eden od sklepov odbora na seji 9. januarja 1935 v mariborski mestni posvetovalnici je bil, naj vsak od 120 odbornikov prispeva sam ali pa zbere vsaj tisoč dinarjev. Razposlanih je bilo 500 nabiralnih pol in knjižic z listki ter 250 blokov z listki po 10 din. Pole in bloke so prejeli vsi državni uradi, župani, šole, denarni zavodi, zavarovalnice, društva, župni uradi, trgovske, obrtne in industrijske organizacije, hišni posestniki, zasebniki, odvetniki, vojaške oblasti itd. Župani (predsedniki občin) so bili naprošeni, naj prispevajo po en dinar za vsakega občana. Hišni posestniki naj bi nabirali prispevke pri najemnikih, društva naj ta dinar zberejo pri pobiranju članarine. Vsak učenec ali dijak naj bi daroval dinar na mesec. »Z dinarsko akcijo naj se v mladini

vzbudi čut pietete in naj se k sodelovanju pritegnejo najširše plasti.« Gledališča, kinodvorane in športna društva so zaprosili, naj pobirajo posebne pribitke pri vstopnicah.¹³

Zbiranje prispevkov naj bi bilo končano do konca junija 1935. *Mariborski večernik Jutra* je 24. januarja 1935 objavil imena prvih darovalcev denarja za spomenik: odbornika dr. Lipold in Pinter sta prispevala po 1.000 din, predsednik občine Pobrežje Matija Volk je zbral 2.355 din, upraviteljica II. dekliške osnovne šole Olga Juvančič in ravnatelj Mariborske tiskarne Stanko Detela sta vsak zbrala 1.000 din. Po 1.000 din so darovali tudi notar Ivan Ašič, Kulturno društvo Triglav v Mariboru, trgovec z usnjem Vaclav Vošinek, po 100 din pa odvetnik dr. Lothar Mühleisen, trgovec Albin Novak, trgovec in gostilničar Franc Božiček, trgovec z lesom Ludvik Hlade in dr. Ivan Rudolf iz Konjic. Prvi obrok so poslale osnovna šola v Slivnici pri Mariboru, prva deška osnovna šola v Mariboru, državna realna gimnazija, II. dekliška osnovna šola v Mariboru, šolska podružnica Boč, Hotel Ozom v Rogaški Slatini idr. Večji zneski so bili še: 250 din od Združenja špediterjev, 212 din od gasilne čete Sv. Miklavž na Dravskem polju, Strelska družina Tezno pri Mariboru je zbrala 1.377 din. Predsedništvo okrožnega sodišča v Mariboru je obvestilo odbor, da so sodniki, sodniški pripravniki in pisarniški uslužbenci okrožnega sodišča, državnega tožilstva, okrajnega sodišča in jetnišnice nabrali 10.450 din, ta znesek pa so se zavezali odplačevati v mesečnih obrokih. Upravnik pošte Maribor II. Anton Klemenčič je med uradniki in uslužbenci nabral 5.500 din, ki jih bodo prav tako odplačevali v mesečnih obrokih. Šef kurilnice v Mariboru (Koroški kolodvor) je obvestil odbor, da je osebje kurilnice z ekspoziturami nabralo za spomenik 19.794 din.¹⁴ Oblastni odbor Jadranske straže je v tem času uspešno nabiral sredstva za Mladinski dom kralja Aleksandra I. s subskripcijo kamnov za dom.¹⁵

Odbor za spomenik kralju Petru I. je uspel zbrati 250.000 din. Zato se je Odbor za spomenik kralju Aleksandru I. prizadeval za medsebojno sodelovanje obeh odborov. Na seji Odbora za spomenik kralju Aleksandru I., ki je bila 18. junija 1936, so razmišljali o tem, da bi jim odbor za Petrov spomenik prepustil zbrana sredstva. Zato bi se obvezali, da bo na likovnem spomeniku kralju Aleksandru I. »prikazano naše osvobojenje na način, ki bo dostojen kralja Petra I. Osvoboditelja«, v žiriji pa bi bilo sedem zastopnikov odbora za

¹³ Akcija za spomenik kralja Aleksandra, *Mariborski večernik Jutra*, 11. 1. 1935, 2; Spomenik kralja Aleksandra I., *Mariborski večernik Jutra*, 19. 1. 1935, 2.

¹⁴ Darovi za spomenik kralja Aleksandra v Mariboru, *Mariborski večernik Jutra*, 24. 1. 1935, 4.

¹⁵ Mladinski dom kralja Aleksandra I., *Mariborski večernik Jutra*, 25. 1. 1935, 3.

Aleksandrov spomenik in štirje zastopniki odbora za Petrov spomenik. Žirija bi odločala z dvotretjinsko večino.¹⁶

Slika 1: Prvonagrajeni Dolinarjev osnutek za spomenik kralja Petra v Mariboru (v: *Jutro*, 1927, št. 298)

Slika 2: Osnutek Franca Ravnikarja z naslovom »Zmagovalec« iz Maribora je prejel drugo nagrado (v: *Jutro*, 1927, št. 298)

Idejni odsek v okviru spomeniškega odbora za spomenik kralja Aleksandra I. je na začetku leta 1935 odločal o lokaciji in obliki spomenika. V igri je bilo več možnih lokacij v središču Maribora (Glavni trg, Kralja Petra trg, Grajski trg, Trg svobode, Piramida). Novi del Glavnega trga, ki je bil predviden za spomenik kralju Petru, ni bil primeren, ker se je dvigal s Koroške ceste v nasprotno smer. Kralja Petra trg se je nahajal izven ožjega mestnega centra, po mestnem regulacijskem načrtu na tem trgu ne bo več primerne prostora za spomenik. Grajski trg je bil premajhen in prometno obremenjen, potrebna bi bila tudi odstranitev verandne lope pred hotelom Orel. Mogočen arhitektonski spomenik na Piramidi bi bil viden daleč naokrog, vendar bi preureditev Piramide (poti in steze proti vrhu Piramide) zahtevala ogromno sredstev, česar ni bilo mogoče izvesti do postavljenega termina (30. junij 1935). Prevladala je misel o spomeniku na Trgu svobode v bližini mariborskega gradu (bodočega mariborskega rotovža).

Zbiralna akcija je potekala, vendar odbor še ni razrešil vprašanja o obliki spomenika (arhitektonski ali figuralen spomenik). Idejni odsek je ponovno

¹⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje spomeniškega odbora, 18. 6. 1936.

sprožil zamisel o spomeniški počastitvi generala Maistra. Na enem od grajskih portalov naj bi bila izklesana podoba generala Maistra, na drugih dveh portalih pa bi bil na podoben način ovekovečen spomin na dvoje drugih zaslužnih predstavnikov Narodnega sveta za Štajersko.¹⁷

Ing. Zupanič je novembra 1934 Odboru predstavil možnost postavitve skupnega spomenika kraljema Petru I. in Aleksandru I. ter generalu Maistru na Trgu kralja Petra. »Ako bi se Trg Kralja Petra uredil, bi lahko prišel vpoštev za namestitev nameravanega skupnega spomenika, ker bi z ureditvijo nastal primeren otok. Spomenik bi gledal proti mestu Mariboru; kralja Petra in Aleksandra, ki prihajata od juga, bi pozdravljal osvoboditelj Maribora in severne meje – general Majster.«¹⁸

Na začetku leta 1935 se je pojavila zamisel za spomenik skladatelja in častnega dirigenta mariborske opere Viktorja Parme. Pobudo za spomenik ob desetletnici Parmove smrti so dali mariborski kulturniki. Spomenik naj bi stal na Slomškovem trgu (v bližini spomenika mariborskemu županu in poslancu Andreasu Tappeinerju).¹⁹ *Mariborski večernik Jutra* je v naznanilu predloga za skromen spomenik Viktorju Parmi poudaril, da je Maribor mesto brez spomenikov, odkar so bili odstranjeni »simboli nemške miselnosti slovenskega Maribora«.²⁰ Vendar naj bi sredstev za spomenik Viktorju Parmi ne bi začeli zbirati, dokler ne bo končana zbiralna akcija za spomenik kralju Aleksandru.²¹

Mariborer Zeitung je objavil mnenje neke mariborske žene in matere, da bi kraljev spomin počastili z zgraditvijo otroške bolnišnice kralja Aleksandra ali prizidka k mariborski bolnišnici.²²

Konec leta 1936 je odbor razpolagal z zadostno vsoto (610.521,50 din). Pripevali so: odborniki (53.883 din), osnovne šole (48.462 din), sreska načelstva, sodišča, kaznilnica (32.248,50 din), finančna kontrola (18.919 din), orožniške postaje (4.636 din), postajni načelniki (297 din), pošta (15.223,50 din), občine (70.642,75 din), srednje šole (18.289 din), denarni zavodi (24.790,50

¹⁷ Spomeniško vprašanje v Mariboru, *Jutro*, 20. 1. 1935, 5.

¹⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, En poizkus ureditve Trga Kralja Petra – ena možnost namestitve skupnega spomenika Kralju Petru Osvoboditelju Jugoslavije, Kralju Aleksandru Ujedinitelju Jugoslovanov in osvoboditelju Maribora, generalu Maistru, 13. 11. 1934. – Najbrž agronom, vinogradniški in vinarski strokovnjak Ivo Zupanič (1890–1986). Leta 1916 se je pridružil jugoslovanski prostovoljni diviziji Matija Gubec. Referent pri oblastnem odboru v Mariboru 1928–1930 in banski upravi v Ljubljani 1930–1932, ravnatelj kmetijske šole na Grmu pri Novem mestu do 1936.

¹⁹ Kip je izdelal Josef Kassin, hrani ga Pokrajinski muzej Maribor.

²⁰ Postavimo spomenik našemu Parmi, *Mariborski večernik Jutra*, 8. 1. 1935, 2.

²¹ V Mariboru spomenik Viktorju Parmi, *Jutro*, 19. 1. 1935, 3.

²² Die Denkmal-Enquete, *Mariborer Zeitung*, 8. 2. 1935, 5.

din), Sokol (3.493 din), gasilci (8.728 din), društva izven Maribora (26.801 din), župni uradi in stolni kapitelj (8.829 din), društva v Mariboru (42.538,50 din), odvetniki (7.435 din), zdravniki (15.683 din), industrija, obrt, trgovina (178.923 din), hišni posestniki (19.777 din), vojaška oblast, bolnica, predstojništvo policije (8.500,50 din), industrija in zasebniki izven Maribora (52.265 din). Blagajnik odbora Bogdan Pogačnik je na seji odbora 18. 12. 1936 pojasnil, da je bila zbiralna akcija manj uspešna zaradi podobnih zbiralnih akcij v Celju, na Ptuju, Prevaljah idr.²³ Samostojne spomeniške akcije so v tem času potekale tudi v Murski Soboti, v Slovenj Gradcu in v Mežiški dolini.

Precej zmede so povzročile okrožnice banske uprave, ki so pozivale zlasti vodstva in ravnateljstva državnih zavodov in šol, naj pošljejo nabrane prispevke po sreskih načelstvih banski upravi. Mariborska zbiralna akcija naj bi bila na ta način prikrajšana za približno 200.000 din.²⁴

Občina Studenci je Odboru vrnila zbiralne pole in bloke s pojasnilom, da je tamkajšnje prebivalstvo bolj kot likovnemu spomeniku naklonjeno humanitarni ali prosvetni ustanovi, s katero bi počastili spomin na pokojnega kralja. »Naše delo bo mnogo olajšano, če se bo pobiralo za splošno koristno ustanovo. Smo mnenja, da – dokler narod strada, ni časa za milijonske likovne umetnine, pač pa je potrebno, da s spominsko akcijo združimo akcijo za kulturni in socialni podvig širših plasti našega naroda.« Občina Studenci je opozorila na mnenje ministrstva za notranje zadeve (Okrožnica kr. banske uprave z dne 20. 10. 1934), naj se v dani ekonomski situaciji počaka s postavljanjem spomenikov.²⁵

Sokolsko društvo Ruše se je odločilo Sokolski dom preimenovati v Sokolski dom Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja in na njegovo pročelje vzdati relief pokojnega kralja in spominsko ploščo z besedilom: *Ruški Sokoli obljublajo, da bodo vedno in povod izpolnjevali oporoko Viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja, izgovorjeno tik pred svojo smrtjo v Marseillu 9. okt. 1934.* Zaradi obnove doma in lastne zbiralne akcije za mariborski spomenik na morejo prispevati.²⁶

Kipar Ivan Napotnik iz Zavodnjega pri Šoštanju je julija 1935 (s priporočilnim pismom slikarja Riharda Jakopiča) ponudil svoje storitve Odboru.²⁷

²³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru, 18. 12. 1936.

²⁴ Za kraljev spomenik, *Mariborski večernik Jutra*, 3. 12. 1935, 2.

²⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis z dne 5. 2. 1935.

²⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis z dne 2. 3. 1935.

²⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Ivana Napotnika, 13. 7. 1937, pismo Riharda Jakopiča mariborskemu podžupanu, 3. 9. 1937.

Dalmatinski kipar Frano Meneghello Dinčić je iz Beograda predsedniku Odbora poslal fotografijo enega od kipov kralja Aleksandra I., ki jih je izdelal, in ponudbo, da brezplačno pripravi skico oziroma osnutek spomenika.²⁸

Slike 3–5: Kiparji in arhitekti so prejeli tiskano besedilo razpisa s tremi fotografijami Trga svobode. (Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1). Na sliki 4 je zahodni del Trga svobode z juga, na levi grad, v ozadju pravoslavna cerkev na Jugoslovanskem trgu. Na sliki 5 je jugovzhodni del Trga svobode s promenado na Aleksandrovi cesti.

Natečaj je bil razpisan konec leta 1938. Na njem so lahko sodelovali državljani Jugoslavije, ki živijo doma in v tujini. Na željo nekaterih umetnikov so rok podaljšali do 1. februarja 1939.²⁹ Natečaj za spomeniški osnutek je bil povezan z obveznim načrtom za regulacijo Trga svobode, ki je bil do tedaj eden najbolj zanemarjenih mestnih predelov. Na tem trgu so nekoč prodajali krmo, seno in slamo.³⁰ Na bližnjem Jugoslovanskem trgu (danes Trg generala Maistra) so v letih 1935 in 1936 zgradili pravoslavno cerkev sv. Lazarja. Arhitektonska rešitev Trga svobode je bila vsaj tako pomembna kot likovna rešitev spomenika. Kiparji so lahko pripravili svoje osnutke samo v povezavi z arhitekti. Razpis je določal, da mora vsak projektant predložiti regulacijski načrt Trga svobode s situiranim spomenikom v razmerju 1: 200, model spomenika v merilu 1:20, dva prereza situacije spomenika z vrisanim ozadjem paralelno in navpično na Aleksandrovo cesto v merilu 1:200 in bistveni detajl spomenika v naravni velikosti (v primeru kiparske rešitve portret oziroma glava kralja Aleksandra I. v mavcu). Nagrajeni in odkupljeni osnutki bodo postali last razpisatelja.³¹

²⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 5.

²⁹ Podaljšanje roka za predložitev osnutkov za spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru, *Slovenec*, 5. 10. 1938, 4.

³⁰ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

³¹ *Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru*, Maribor 1938, brez pag. – Mavčne glave kralja Aleksandra I. hrani Pokrajinski muzej Maribor. Avtorstvo ni jasno, razen pri glavi, ki ima vgravirano geslo (avtor Božo Pengov).

Razpisni pogoji niso posebej določali oblike in materiala ter postavitve spomenika. Predvidevali pa so ukinitvev tranzitnega prometa preko Trga svobode. Ohraniti je bilo treba vse dosedanje uvoze, možnost parkiranja avtobusov na trgu in odprtino med gradom in hišo na Trgu svobode št. 1. »*Ta posebno fina poteza razpisa je onemogočala cenene, šablonske rešitve z 'zaključenimi' stenami, ki bi bile v tem primeru radi zaokrožene gmote gradu in arhitekturne vrednosti prizadete bastije še posebej zgrešene.*³²

Člani žirije bili: predsednik spomeniškega odbora, odvetnik dr. Franjo Lipold, mestni župan dr. Alojzij Juvan, univerzitetni profesor v Ljubljani dr. France Stelè, upravnik Narodne galerije v Ljubljani Janez Zorman in pooblaščen arhitekt v Mariboru Jože Jelenc. Njihovi namestniki so bili: načelnik mestnega gradbenega urada v Mariboru ing. Josip Baran, stolni kanonik in ravnatelj bogoslovja v Mariboru dr. Alojzij Osterc, bančni ravnatelj Bogdan Pogačnik, notar in pisatelj dr. Ivo Šorli in mestni gradbeni nadkomisar v Mariboru ing. arh. Viktor Vičič.³³

Odbor je za sodelovanje v žiriji sprva želel pridobiti arh. Jožeta Plečnika, kiparja Ivana Meštrovića in univerzitetnega profesorja dr. Izidorja Cankarja. »*Za pozitiven rezultat natečaja je bistvenega pomena sestava žirije. Žirija naj bo maloštevilna, a naj bo sestavljena izmed naših najboljših mož-strokovnjakov, da bo merilo presojanja na najvišji stopnji in zaupanje projektantov popolno.*«³⁴

Plečnik je na začetku leta 1937 sodelovanje vljudno odklonil.³⁵ Ko so predstavniki odbora dr. Lipold, prof. Baš in arh. Dev 15. junija 1937 obiskali Plečnika, se je ta za povabilo ponovno zahvalil in predlagal, da bi v žiriji sodelovali njegovi učenci, mariborski arhitekti. Arh. Dev je pojasnil, da je to nemogoče, ker se nameravajo tudi sami udeležiti razpisa. Plečnik je pristal, da bo »privatno ocenil in pregledal gradivo, katerega bodo zato zbrali mariborski gospodje.«³⁶

³² Jaroslav Černigoj, Bodoči trg svobode v Mariboru, *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, 80.

³³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru.

³⁴ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru, 18. 12. 1936.

³⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 4, Plečnikovo pismo, 4. 1. 1937.

³⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Franjo Baš, Poročilo o konferenci zastopnikov odbora za spomenik viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru in univ. prof. Jos. Plečnika v Ljubljani dne 15. junija 1937.

Stroški za spomenik ne bi smeli presežati 600.000 din, stroški za regulacijo trga pa ne 150 din za kvadratni meter (skupaj 569.100 din).³⁷ Odbor je junija 1937 razpolagal z okrog 710.000 dinarji.³⁸ Do začetka leta 1939 je bilo zbranih 820.000 din.³⁹

Žirija je 27 natečajnih osnutkov proučila med 3. in 8. februarjem 1939 v eni od dvoran v mariborskem gradu. Kot predstavnik mariborskega Umetniškega kluba Brazde je bil navzoč slikar Zoran Mušič. Mestno električno podjetje je v dvorano postavilo veliko električno peč. Žirija je v ožjem izboru obdržala 10 osnutkov.⁴⁰

Prvo nagrado na natečaju za spomenik (16.000 din) sta dobila inž. arh. Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane (osnutek pod geslom »Nova os«). Drugo nagrado (12.000 din) sta prejela kipar Tine Kos in inž. arh. Miro Kos (geslo »Pohod«), prvo III. nagrado (6.000 din) kipar Zdenko Kalin in arh. Franjo Kuglič (geslo »Svoboda«), drugo III. nagrado kipar Dragutin Filipović iz Zagreba (geslo »113-1939«).

Odkupljenih je bilo šest osnutkov (po 2.500 din): kipar Lojze Dolinar in arh. Milan Zloković iz Beograda (»Naša zemlja«), arh. Herman Hus in kipar Nikolaj Pirnat (»M 8434«), Tone Kralj (»Straža«), kipar Karel Putrih in inž. Stanko Murko (»Osvobojenje 18«), kiparja Frančišek Smerdu in Stane Dremelj ter arh. Emil Medvešček (»MCM«) in arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek ter kipar Josip Sarnitz iz Košakov pri Mariboru (»111.«).⁴¹

Priznavalnino (1.000 din) je dobilo 11 osnutkov: »1872« (kipar Božo Pengov in arh. Edvard Ravnikar), »357« (kipar Radoje Hudoklin iz Zagreba), »444« (kipar, kipar D. Spasić iz Bitolja), »999« (kipar Ilija Kolarović iz Beograda), »Chamaecyparis« (arh. Danilo Fürst z Bleda), »Jugoslavija« (slikar Lojze Šušmelj), »M. N. 5« (kipar Zdenko Kalin in arh. Niko Bežek), »P. in A. 1.« (kipar Franc Ravnikar iz Maribora), »Slavje« (kipar Peter Loboda in arh. France Tomažič), »Slovenski rod« (kipar in pozlatar Ivan Sojč in arh. Herbert Drogenik) in »Zedinitelj J.« (kipar Alojzij Kogovšek).⁴²

³⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju v Mariboru.

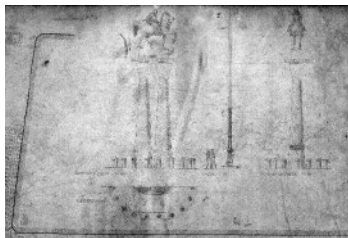
³⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje izvršilnega odbora, 25. 6. 1937.

³⁹ Razstava osnutkov za kraljev spomenik, *Slovenec*, 16. 2. 1939, 7.

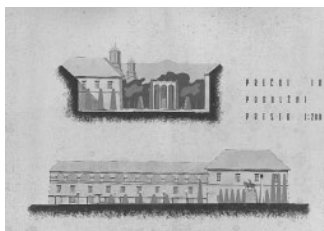
⁴⁰ Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

⁴¹ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 16. 2. 1939, 2.

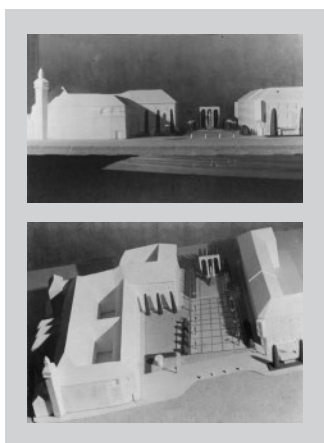
⁴² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik 2. seje žirije, 3. 2. 1939.

Slika 6: Idejni osnutek »Nova os« (avtorja Boris Kalin in Jaroslav Černigoj).
Vse reproducirane idejne osnutke hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

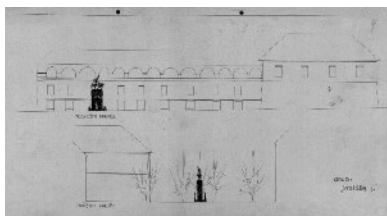
Slika 7: Idejni osnutek neznanega avtorja

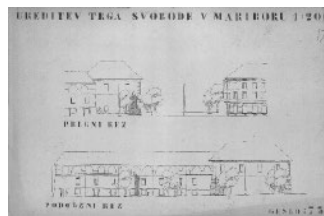
Slika 8: Idejni osnutek »111.«
(avtorji arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek ter kipar Josip Sarnitz)

Sliki 9–10: Idejni osnutek »Svoboda«
(avtorja Zdenko Kalin in Franjo Kuglič)

Slika 11: : Idejni osnutek »Svoboda J«
(avtor Alojzij Kogovšek)

Slika 12: Idejni osnutek »739«
(avtorja Tine Kos in Miro Kos)

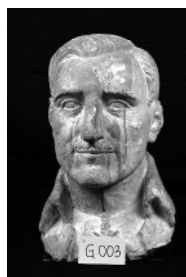
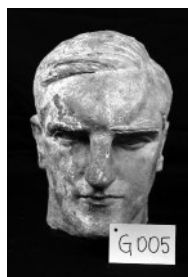
Slika 13: Tine Kos,
»Pohod« (v: *Jutro*, 1939,
št. 34).

Slika 14: Tine Kos,
Kip za osnutek »739«

Slika 15: Osnutek
neidentificiranega
kiparja

Slike 16–28: Portretne glave, ki so bile del razpisnih pogojev,
hrani Pokrajinski muzej Maribor.

Med spomeniškiimi rešitvami je bila najpogostejši konjeniški spomenik. Tretje nagrajena Zdenko Kalin (mlajši brat Borisa Kalina) in Franjo Kuglič sta si na primer zamislila na sredini trga »veličasten prizidek z dvema obokoma« in vrh prizidka kralja Aleksandra na konju. Osnutek »M N 5« je predvideval postavitev kipa pokojnega kralja s konjem vrh »impozantnega stopnišča«. ⁴³

Konjeniški spomenik je glede na izkušnje z izbiro osnutka za kraljev spomenik v Ljubljani imel največ možnosti za naročilo in realizacijo. Prvo nagrado na ljubljanskem natečaju sta prejela kipar Tine Kos in inž. arh. Miro Kos za osnutek, pri katerem naj bi figure v visokem reliefu predstavljale razne stanove, izstopal bi samo prostostoječi kraljev lik. Naročilo pa je prejel kipar Lojze Dolinar za osnutek konjeniškega spomenika. Boris Kalin je pri ljubljanskem natečaju sodeloval s tremi osnutki, najboljši med njimi naj bi bil lik kralja na konju, ki se je vzel na zadnje noge. ⁴⁴

Tine Kos in Miro Kos sta na mariborskem natečaju sodelovala s tremi idejnimi osnutki (»Pohod«, »333«, »739«). Pri osnutku »Pohod« sta se odločila za dvigajoči se strnjeni stopnišči sredi trga in mogočno soho (steber) s kipom kralja na vrhu. ⁴⁵ Pri osnutku »111.« (arhitekta Joško Jež in Ljubo Humek, kipar Josip Sarnitz) je kralj z dvignjeno desnico izražal poziv »Čuvajte Jugoslavijo!«. Konjeniški spomenik je kot arhitektonski zaključek trga dopolnjeval venec treh lokov.

Žirija je predlagala spomeniškemu odboru in mestni občini, naj prvo-nagrajeni načrt v celoti izvede. ⁴⁶ Odbor je sklenil prispevati mestni občini 100.000 din za regulacijo Trga svobode. ⁴⁷

Sedemindvajset natečajnih osnutkov je bilo 15. februarja 1939 razstavljenih v dveh dvoranah mariborskega gradu. Razstavo sta aranžirala inž. Jaroslav Černigoj in Zoran Mušič. ⁴⁸

Osnutki za mariborski spomenik naj bi bili kvalitetnejši kot 26 osnutkov, ki so bili predloženi žiriji, ki je odločala o obliki spomenika kralju Aleksandru v Ljubljani. Trg svobode je bil namreč arhitektonsko primernejši kot prostori, ki so bili na razpolago v Ljubljani. Nagrajeni zagrebški kipar Dragutin Filipović je predložil enega najboljših kiparskih osnutkov, vendar je bil ta povezan z »nemogočo regulacijo«. »Na sličnih hibah bolehajo tudi ostali osnutki: ali so imeli arhitekti slabe kiparje, ali pa kiparji slabe arhitekete.« ⁴⁹

⁴³ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁴ Karel Dobida, Razstava spomeniških osnutkov, *Ljubljanski zvon*, 1939, 82.

⁴⁵ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁶ Kraljev spomenik v Mariboru, *Jutro*, 9. 2. 1939, 3.

⁴⁷ Razstava osnutkov za kraljev spomenik, *Slovenec*, 16. 2. 1939, 7.

⁴⁸ Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

⁴⁹ Mariborski spomenik kralju Zedinitelju, *Slovenec*, 9. 2. 1939, 10; Spomeniško vprašanje za Maribor – rešeno, *Slovenski dom*, 9. 2. 1939, 2.

Kipar Boris Kalin (1905–1975) in mariborski mestni arhitekt Jaroslav Černigoj (1905–1989)⁵⁰ sta se za natečaj temeljito pripravila. Boris Kalin je bil edini kipar, ki je pripravil dvoje figuralnih detajlov spomenika (konjska glava in kraljeva glava iz mavca). Poleg osnutka spomenika iz mavca je osnutek »Nova os« vseboval tudi relief Trga svobode s spomenikom in regulacijo.⁵¹

Jaroslav Černigoj je na osnutku pod geslom »Nova os« razdelil Trg svobode v dva dela, s čimer je rešil problem padajoče ravnine trga. Severni višji in južni nižji del bi ločevalo stopnišče, ki bi potekalo v južni črti bastije (izzidka na SV delu gradu). V sredini severnega dela je bil predviden nizek vodnjak z vodometom (premer 7,50 m). Ta del trga se je proti severu zaključil s petimi kanadskimi topoli. Stopnišče je bilo zamišljeno tako, da bi bilo nanj mogoče postaviti kipe mož, ki so si priborili zasluge za osvoboditev Maribora (general Maister, dr. Franjo Rosina, dr. Karel Verstovšek idr.).⁵²

Južni del v obliki trapeza naj bi bil za 1.25 m nižji. Promenada z Aleksandrove ceste bi bila podaljšana do gradu. Od cestišča je bila ločena z nasadi topolov.

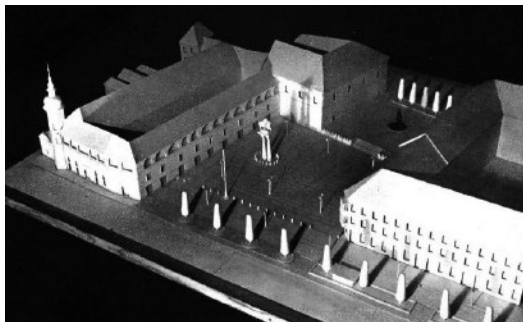
Spomenik naj bi stal na zahodni polovici trga, ob mariborskem gradu. Višina spomenika bi bila 14 m, kar je bilo določeno v razmerju do gradu. Visoki nosilec v obliki dveh gladkih stebrov (višina 10 m) bi povezovala plošča z nizkim podstavkom za kip konjenika. Stebra bi bila brez baze, v višino bi se postopoma ožila in se proti vrhu razširila v obrnjena piramidna kapitela z ožjima abakoma. Jezdec na konju bi bil v višini grajskih arkad. Stebra naj bi bila iz podpeškega kamna, vrhnja plošča in podstavek za konja iz pohorskega granita, kralj na konju iz bronu.

Spomenik bi stal na ovalni plošči, zaznamovani v tlaku. Obrobljalo bi ga 20 cilindričnih krajnikov z odebeljenimi glavami. Trg naj bi bil tlakovan z granitom, umetnim kamnom in asfaltom. Lego spomenika bi dopolnjeval visok drog na južni strani tega dela trga, na katerem bi plapolala državna trobojnica. Med drogom in bastijo bi bila namreč ustvarjena prostorninska niša. Šest dvoramnih kandelabrov bi bilo na trgu razporejenih v dve vrsti.

⁵⁰ Arh. Jaroslav Černigoj je bil od leta 1935 zaposlen pri mariborskem mestnem gradbenem uradu. Izdelal je tudi načrt za šolsko stavbo v mestni četrti Magdalena, ki je bila dokončana leta 1936 (danes osnovni šoli Borisa Kidriča in Franceta Prešerna). Tloris stavbe v obliki črke A je predstavljal spomenik pokojnemu kralju Aleksandru. Dva stranska trakta za deško in dekliško meščansko šolo sta povezana s telovadnico, pred katero je dvorišče. Sredi dvorišča je bil 5 m visok spominski steber kralju Aleksandru (Slovesna otvoritev nove šolske zgradbe v Mariboru, *Učiteljski tovariš*, 5. 3. 1936, 2).

⁵¹ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik 2. seje žirije, 3. 2. 1939.

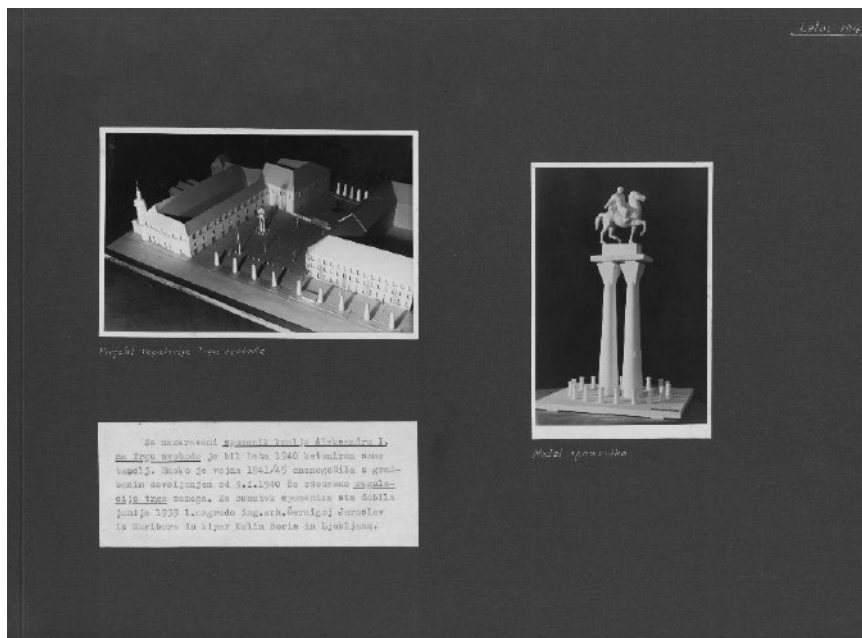
⁵² Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenski narod*, 9. 2. 1939, 2.

Slika 29: Jaroslav Černigoj in Boris Kalin, Maketa situacije za regulacijo Trga svobode in spomenik kralja Aleksandra I. (v: *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, str. 89)

Slika 30: Jaroslav Černigoj in Boris Kalin, Maketa spomenika (v: *Kronika slovenskih mest*, 1939, št. 2, str. 83)

Slika 31: Pokrajinski arhiv Maribor, fond Zavod za urbanizem Maribor, TE 4

Maistrovi borci so v tem času na občnem zboru ponovno razpravljali o spomenikih kralju Petru in generalu Maistru. Ugotovili so, da naj bi načrt regulacije Trga svobode predvideval najlepši prostor za Maistrov spomenik ob impozantnem stopnišču. Za spomenik kralju Petru bi bil primeren Kralja Petra trg. Pripravljalni odbor je uspel zbrati 270.000 din, spomeniško akcijo so nameravali oživeti, vendar naj bi ta spomenik postavili šele potem, ko bo

na Trgu svobode že stal spomenik kralju Aleksandru. Maistrovi borci so se zavzeli tudi za gradnjo novega mostu preko Drave, ki bi se moral imenovati Aleksandrov most, povečana bolnica pa po generalu Maistru.⁵³

Maistrov kip, ki ga je izdelal Nikolaj Pirnat, je dala mariborska občina leta 1934 odliti v bron.⁵⁴ Nikolaj Pirnat je označil Maribor za mesto brez sodobnih spomenikov in poleg akcije za postavitve spomenika kralju Petru I. omenja tudi akcijo za postavitve spomenika neznanemu vojaku, »ki je menda zaspala«.⁵⁵

Arh. Jaroslav Černigoj je za izdelavo kipa sprva želel pridobiti Nikolaja Pirnata, ki pa se je v Ljubljani povezal z arh. Hermanom Husom, zato se je obrnil na kiparja Borisa Kalina.⁵⁶

Maršalat je dovoljenje za postavitve spomenika kralja Aleksandra I. dal 3. marca 1939. Spomeniški odbor je nameraval Borisu Kalinu naročiti izdelavo spomenika v septembru 1939, vendar je zaradi vojnih spopadov, ki so pretresali Evropo, zadeva zastala.⁵⁷ Odbor je sklenil počakati z naročilom izdelave kiparskega dela spomenika, dokler ne bo občinski svet sprejel ureditve Trga svobode (gradbeno dovoljenje 9. 1. 1940). Sklep o izvedbi spomenika je Odbor sprejel 28. februarja 1940.⁵⁸

Slike 32–34: Model spomenika v tretjinski velikosti (Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

⁵³ Maribor naj dobi tri spomenike, *Slovenski narod*, 14. 2. 1939, 2.

⁵⁴ Kip generala Maistra, *Slovenski narod*, 3. 11. 1934, 3.

⁵⁵ Nikolaj Pirnat, Maribor, mesto brez spomenikov in arhitekture, *Mariborski večernik Jutra*, 14. 8. 1928, 2.

⁵⁶ Špelca Čopič, Spomenik kralju Aleksandru I., *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Moderna galerija, Ljubljana 2000), 358.

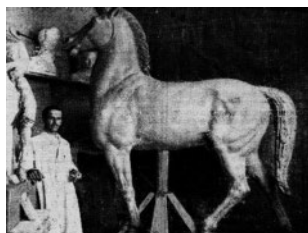
⁵⁷ Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru, *Slovenec*, 21. 7. 1940, 5.

⁵⁸ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Odbora Zvezi Maistrovih borcev, 22. 4. 1940.

Pogodbo («Ustmeni dogovor»)⁵⁹ z Odborom sta Boris Kalin in Jaroslav Černigoj sklenila 18. aprila 1940 (oba sta bila v tem času na orožnih vajah). Poleg že predloženega osnutka v mavcu v merilu 1:20 sta morala pripraviti tretjinski model skulpture v mavcu in model skulpture v spomeniški velikosti v mavcu. Avtorski honorar za arhitekta in kiparja je znašal 200.000 din. Za prekoračitev roka izdelave modela v glini v spomeniški velikosti (1. november 1940) je bila predvidena globa 20.000 din. Odbor je moral pravočasno prejeti fotografije ključnih faz izdelave spomeniških modelov.⁶⁰

Podjetje ing. Milana Lenarčiča iz Josipdola (Ribnica na Pohorju) je prevze-lo dobavo in obdelavo pohorskega granita za arhitektonski del spomenika.⁶¹

Spomenik so nameravali odkriti na Vidov dan 1940 (28. 6. 1940). 9. septembra 1940 so v Ljubljani slovesno odkrili spomenik kralju Aleksandru I., ki ga je v Beogradu od marca do avgusta 1939 izdelal Lojze Dolinar.

Slika 35: Boris Kalin
ob modelu konja
(v: *Jutro*, 1940, št. 168)

Sliki 36–37: Model konja v naravni velikosti (Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1)

Boris Kalin je obiskoval Umetno-obrtno šolo v Ljubljani (prof. Alojzij Repič). Med letoma 1924 in 1929 je študiral kiparstvo na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu pri profesorjih Rudolfu Valdecu, Franotu Kršiniću, Ivu Krediću in Ivanu Meštroviću ter se izpopolnjeval v Parizu in Italiji. Med akademijskimi učitelji je na Kalina najbolj vplival Frano Kršinić. Boris Kalin se je uveljavil s spomeniško oziroma nagrobno plastiko (za Kamnoseško-kiparsko podjetje F. Kunovarja v Ljubljani) in s portreti. Leta 1931 je izdelal kip sv. Krištofa z Jezuščkom za spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Breznici pri Žirovnici in portret Gregorja Žerjava in figuralni relief za Žerjavov spomenik na ljubljanskih Žalah. Leta 1937 sta Kalin in arh. Vinko Glanz prejela tretjo nagrado na natečaju za spomenika kralju Petru I. in kralju Aleksandru I. v

⁵⁹ Odbor je kot predlogo uporabil »Ustmeni dogovor med Odborom za postavitev spomenika kralju Petru I. v Ljubljani in kiparjem Dolinarjem«.

⁶⁰ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 3, Ustmeni dogovor, 18. 4. 1940.

⁶¹ Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359.

Skopju (visoka slavoloka, vrh katerih bi bila konjeniška spomenika, reliefni friz na spodnjem delu slavolokov).⁶² Septembra 1938 je samostojno razstavljal v Jakopičevem paviljonu (portreti, ženski akti). Na Kalinove zmožnosti za realizacijo monumentalnih kiparskih naročil so na razstavi opozarjale skulpture »Zmagovalec«, »Moč volje« in »Splavar«. ⁶³ Leta 1939 je bil zaposlen tudi z izdelavo Spomenika padlim vojakom v Kamniku (avtor zamisli je bil slikar Stane Cuderman: visoko dvignjena desnica oklepa navzdol obrnjen meč).⁶⁴ Leta 1940 je izdelal dvojni kip Kristusa kralja in Marije zavetnice s plaščem nad vhodom v ljubljanske Žale.⁶⁵

Kalin je kip za mariborski spomenik izdelal v provizorični baraki ob kamnoseški delavnici Franja Kunovarja pri Sv. Križu v Ljubljani. Odrekel se je vsakemu drugemu delu in se za sedem mesecev v celoti posvetil izdelavi spomenika. Pri delu je imel enega pomočnika.⁶⁶ Odločil se je hkrati izdelati študijo spomenika v tretjinski velikosti in študijo konja v naravni velikosti. Intenzivno se je poglobljal v študij anatomije konja. Kalin je na vojaškem vadbišču na Linhartovi ulici podrobno opazoval gibanje konjev, štiri žive konje pa je dal prepeljati pred ateljeje.

»Ta konjski lik me je v trenutku čisto prevzel, tako da nisem mogel odmakniti pogleda od njega in sem skoraj pozabil seči mojstru v roko. Vse svoje znanje, vse svoje umetniško čustvovanje je položil Kalin med večmesečnim delom v študij tega konja, na katerem bo jahal naš nepozabni kralj.

Pri pogledu na to ponosno žival, ki majestetično stopa, dvigajoč sprednjo desno nogo, in nosi svojo plemenito glavo na visoko vzravnanim vratu, sem dobil vtis, kakor da se žival dobro zaveda, da ji bo nositi vladarja, šele ko sem si konja ogledal od vseh strani, sem spoznal, da ta prvi vtis ni slučajen, ampak je posledica dobro premišljenega umetnikovega dela. Popolnost tega dela je pač sinteza raznih komponent, kakor so: preračunane proporcije, anatomska pravilnost vseh vidnih zunanosti, študij rase, dognano podajanje značilnih kretenj ter naposled kiparsko-tehnična popolnost izvršitve v idealno občutenem realističnem slogu brez čisto dekorativnih primesi. Toda to naštevaje bi bilo nepopolno, če bi napravljalo vtis, da je taka umetniška ustvaritev zgolj miselno in konstruktivno delo, kajti eno je v vsaki poedinosti podrejeno umetniški, t. j. čisto čustveni intuiciji, ki je pač prirojena talentu Kalinovega kova.«⁶⁷

⁶² Lep uspeh pri natečaju v Skopju, *Jutro*, 18. 2. 1937, 3.

⁶³ Razstava kiparja Borisa Kalina, *Slovenski dom*, 21. 9. 1938, 3.

⁶⁴ Eda Stadler, Spomenik padlim v Kamniku, *Umetnost*, 1940, št. 3, 94.

⁶⁵ Žale – najlepša mrtvašnica, *Slovenec*, 7. 7. 1940, 7.

⁶⁶ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Borisa Kalina Oboru, 30. 11. 1940.

⁶⁷ -l., Pri kiparju Borisu Kalinu, *Jutro*, 21. 7. 1940, 5.

Slika 38: Boris Kalin ob modelu konja v nadnaravni velikosti (v: *Slovenec*, 1940, št. 165)

Slika 39: Izdelani spomenik (pred vlivanjem v bron) (v: *Jutro*, 1940, št. 264)

Boris Kalin je po predhodnem tretjinskem modelu in kipu konja v naravni velikosti v svojem novem ateljeju v Lavričevi ulici za Bežigradom izdelal model konjeniškega spomenika v dogovorjeni velikosti do konca oktobra 1940 (rok izdelave 1. november 1940).

Kip kralja Aleksandra na konju je bil visok 3.50 m. Kralj je bil upodobljen gologlav, v generalski uniformi in dolgem plašču. Z levico je držal napete uzde, z bodrilno kretnjo desnice pa naj bi »izražal svoj opomin jugoslovanskemu narodu, bivajočemu na skrajnem severu: Združeni ste sedaj z vsemi Jugoslavani v eni veliki državi – skupna je naša pot v bodočnost!«⁶⁸ – »Pogled na izvršeni kip ponosnega konja s kraljevskim jahačem je zares presenetljiv. Aleksander, naš kralj Zedinitelj, je zopet živ – to je prva misel, ki te obšine, ko se nanj ozreš. Portretna podobnost je namreč kar popolna, še več: kraljevo nemo obličje govori s svojim odločnim in globoko resnim izrazom o lepoti in vzvišenosti ideje edinstva med tremi narodi jugoslovenskega imena. Izpod energičnega in resnobsnega čela gledajo njegove zasenčene oči s samozavestjo vladarja in z ljubeznijo očeta na sinove svojega troiedinega naroda; iztegnjena desnica pa spremlja njegovo misel: *Bratje, v edinosti je naša edina rešitev!*«⁶⁹

Boris Kalin se je odločil za nekoliko hrapavo površino modela, s čimer se bi odlitek v bronu lahko izognil motečim svetlobnim odsevom. Podrobna obravnava posameznih detajlov (konjska oprema s pletenim jermenjem) je v monumentalno realistično celoto vnašala dekorativne poudarke.

30. oktobra 1940 se je v Kalinovem ateljeju sestala komisija (dr. Lipold, dr. Stelè, Zorman, arh. Černigoj), ki je spomenik odobrila. Komisija je ugotovila, da je model spomenika v dokončni velikosti primeren za vlivanje v mavec. »Opozorilo razsodiščnikov na boljše stilno povezanost med konjem in jezdecem

⁶⁸ -l., Pri kiparju Borisu Kalinu, *Jutro*, 21. 7. 1940, 5.

⁶⁹ »nt.«, Kraljev spomenik za Maribor, *Jutro*, 10. 11. 1940, 7.

bo rešeno na ta način, da bo g. B. Kalin po svojem čutu opozorilo upošteval brez ozira na dano odobritev.»⁷⁰

Dr. France Stelè je opozoril na razlike med Kalinovo rešitvijo in konjeniškim kipom, ki ga je izdelal Lojze Dolinar za spomenik v Ljubljani. *»Deloma je poseben karakter Kalinove zamisli odvisen tudi od drugega momenta, ki ga pri presoji ne smemo pozabiti, namreč da je nastal iz celotnega, arhitekturno in kiparsko enotnega urbanističnega, na določen prostor vezanega koncepta, dočim je Dolinarjev nastajal skoraj izključno iz kiparskih interesov in mu je arhitekturna in urbanistična postavitev sledila kot neizogibna podlaga za njegovo (spomenikovo) družabno eksistenco. Kalinov kip bo postavljen na dveh stebrih v precejšnjo višino po davnem, še iz antike znanem načinu dragocenih umetniških poklonov božanstvom in pozneje herojem, tako da bo kot neka dragocenost dvignjen nad vsakdanje obzorje in ga prav ta izjemen položaj v družabnem okolju sili k zgoraj poudarjeni precioznosti.»⁷¹*

Boris Kalin je 30. novembra 1940 prosil za dodatek k honorarju, saj so se njegovi izdatki za material (železo za ogrodja, les za vrtilne plošče, mavec idr.) in za delo (kiparski pomočnik, pomočnik pri vlivanju v mavec) od predračuna (22. 7. 1939) oziroma podpisa pogodbe povečali za skoraj 12.000 din. *»Nadam se, da bode gornji naslov videl upravičenost moje prošnje, ker od sorazmerno pičlega honorarja za delo, v katerega sem res dal del svojega življenja, ne utegnem žrtvovati zame mnogo pomenjajočo svoto.*

Prosim cenjeni odbor, da mi gornji znesek odobri v izplačilo, ker sem zaradi zidanja ateljeja in hiše v razumljivi denarni situaciji.»⁷²

Zveza Maistrovih borcev je junija 1940 v pismu predsedniku Odbora izrazila svojo zaskrbljenost zaradi morebitnega zastoja pri izvedbi spomenika. *»Denar, zbran iz vseh mogočih virov in poedincev, ima že določen smoter, zato vprašamo, kedo ima in si lasti pravico, to delo, ki bi bilo sedaj v vsakem oziru silno koristno, zadrževati. Kedo ima pravico s tem od splošne javnosti nabran denar za postavitev spomenika kralju Petru I. in kralju Aleksandru I. Ujedinitelju tako razpolagati, da škoduje vseobči stvari. /.../*

Nujno prosimo in zahtevamo, da merodajne oblasti in vsa nacionalna društva vplivajo na to, da se z delom takoj prične in da se za to delo najamejo delavci, obrtniki i.t.d., ki so naši nacionalni borci.»⁷³

⁷⁰ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Zapisnik seje vrhovnega umetniškega nadzorstva, 30. 10. 1940.

⁷¹ Kraljev spomenik za Maribor izdelan, *Slovenec*, 10. 11. 1940, 5.

⁷² PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Borisa Kalina odboru, 30. 11. 1940.

⁷³ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Zveze Maistrovih borcev Maribor, 12. 6. 1940.

Odbor je Zvezi Maistrovih borcev pojasnil, da je bila pogodba za odlivanje kipa v bronu z Jeremićevo Umetniško livarno Voždovac v Beogradu sklenjena 2. maja 1940. Livarna je bila dolžna vliti spomenik v roku treh mesecev po prejemu modela iz mavca. Zbrani denar je naložen v Hranilnici dravske banovine in Mestni hranilnici v Mariboru. »*Ker povzamemo iz Vašega dopisa, da ste poslali prepis dopisa 'merodajnim oblastvom in vsem nacionalnim društvom', zahtevamo, da na vseh teh mestih prekličete klevetniško vsebino svojega dopisa v roku 8 dni ter nas o tem obvestite. V nasprotnem primeru si pridržimo nadaljnje korake.*«⁷⁴

Kip je bil do 1. decembra 1940 odlit v mavec, razrezan in oddan v Umetniško livarno Voždovac v Beogradu. Do marca 1941 je livarna odlila polovico spomenika.⁷⁵ Za datum odkritja je bil določen Vidov dan 1941⁷⁶ oziroma 6. september 1941.⁷⁷

Odbor je 28. februarja 1941 razpolagal s 377.204 dinarji. Predvideni izdatki za kiparja, livarno in kamnoseško delavnico so znašali 295.000 din. Postavitve spomenika in dokončno ureditev Trga svobode je preprečila okupacija.⁷⁸

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor, Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, 2, 3, 4, 5.

Časopisni viri

Jutro, 1927, 1934, 1935, 1937, 1939, 1940

Kronika slovenskih mest, 1935, 1939

Ljubljanski zvon, 1939

Mariborer Zeitung, 1935

⁷⁴ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Pismo Odbora Zvezi Maistrovih borcev, 22. 6. 1940.

⁷⁵ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 1, Poročilo 13. 3. 1941 (Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359).

⁷⁶ Kraljev spomenik za Maribor izdelan, *Slovenec*, 10. 11. 1940, 5.

⁷⁷ PAM, fond: Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941, AŠ 2, Dopis Odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Uedinitelja v Mariboru komandantu 40. pešadijskega Triglavskega polka v Mariboru, 10. 3. 1941.

⁷⁸ Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, 359.

Mariborski koledar, 1935

Mariborski večernik Jutra, 1928, 1934, 1935

Ponedeljek, 1927

Slovenec, 1934, 1938, 1939, 1940

Slovenski dom, 1938, 1939

Slovenski narod, 1934, 1939

Učiteljski tovariš, 1936

Umetnost, 1940

Monografija

Špelca Čopič, *Spomenik kralju Aleksandru I., Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.

THE KING ALEXANDER I OF YUGOSLAVIA MEMORIAL IN MARIBOR

Summary

In October 1934, the Maribor city council organised a mourning ceremony two days after the assassination of King Alexander I of Yugoslavia. The national organisation under the patronage of the National defence organised a mourning procession in the city and a mourning manifestation. After the assassination of King Alexander I of Yugoslavia, the governing committee of the National defence decided unanimously to start the action of arranging a memorial for the king in Maribor. On 19th November 1934, the mayor Franjo Lipold, PhD, organised public voting in the casino hall. Based on the proposal of the lawyer Miloš Vauhnik, PhD, the committee for honouring the memory of King Alexander I of Yugoslavia was elected. The members of the honorary presidency were vice-president of the senate Miroslav Ploj, PhD; the prince bishop of the Diocese of Lavant Ivan Tomažič, PhD; the brigade general and commandant of the city Svetozar Hadžič, and the president of the Slovene Women's Society Marija Maister. The president was Lipold, PhD; the vice-presidents were two members of the national assembly Ljudevit Pivko, PhD and Anton Krejči. Members of the board were also Stanko Detela, the president of the board for the erection of the memorial for King Peter I of Serbia; the president of the Union of Maister's soldiers Anton Dolar, PhD, and the president of the governing committee of the National defence Ivan Jančič, PhD. Milan Senekovič, PhD, and prof. Franjo Baš were secretaries, and the board had two cashiers, Bogdan Pogačnik, who was the head of the subsidiary of the Yugoslav united bank, and the head of the subsidiary of the Banovina savings bank of the Drava Banovina Janko Kovačec, PhD. 43 members of the select board and 52 members of the general board were also elected. The city municipality provided the necessary work space and administrative help.

Together with the committee for the erection of a king's memorial in Ljubljana they decided to collect donations (a call for contributions from both committees was published on 1st December 1934). On the meeting in January 1935, they decided that each of the 120 committee members should donate or collect thousand dinars. 500 collecting sheets and

250 pads were sent out. At the beginning of 1935, they decided on the possible location and form of the memorial. Trg svobode in the centre of Maribor was chosen among many different locations.

At the end of 1938, a call for proposals with an obligatory plan for the design of Trg svobode was published and therefore sculptors were only able to prepare designs in cooperation with architects. In February 1939, the jury studied twenty-seven designs. The first place was awarded to the engineer of architecture Jaroslav Černigoj from Maribor and the sculptor Boris Kalin from Ljubljana for their design *New Axis (Nova os)*. The sculptor Tine Kos and the engineer of architecture Miro Kos were second, the first third prize was given to the sculptor Zdenko Kalin and the architect Franjo Kuglič, and the second third prize to the sculptor Dragutin Filipović from Zagreb. Six designs were bought, eleven of them got recognition rewards.

The memorial should be situated in the western half of Trg svobode, right next to the Maribor castle, which was supposed to be the future city hall. It should be 14 meters high. The high stand in form of two smooth columns (10 metres high) should be connected by a plate with a low pylon for the equestrian statue. The cavalryman would be in the same height as the castle arcades. The columns should be made of the stone from Podpeč, the plate and the pylon for the horse of Pohorje granite, the king on the horse made of bronze.

In March 1939, the marshal's office issued the permit for the erection of the memorial. In April 1940, Boris Kalin and Jaroslav Černigoj signed the contract. Next to the design in plaster with a scale of 1:20, they also had to prepare a one-third model of the statue in plaster, as well as a model of the statue in plaster in monument size. The memorial was supposed to be unveiled on *Vidovdan* 1940 (28. 6. 1940). Boris Kalin sculptured the statue in an improvised shack next to Franjo Kunovar's stonemason's shop in Sv. Križ near Ljubljana. At the same time, he prepared a study of the memorial in the third of the actual size and the full-size study of the horse. In October 1940, he sculptured the model of the equestrian statue in the agreed size in his new atelier on the Lavričeva ulica in Bežigrad. In May 1940, the contract for casting the model in bronze in the Art foundry Voždovac was signed. The statue was until 1st December 1940 cast in plaster, cut and sent to the foundry. The memorial should be unveiled on *Vidovdan* (28th June) 1941. The erection of the memorial and the final design of Trg svobode were stopped by the occupation.

DAS DENKMAL FÜR DEN KÖNIG ALEXANDER I. IN MARIBOR/MARBURG

Zusammenfassung

Der Mariborer/Marburger Stadtrat hatte zwei Tage nach dem Attentat auf König Alexander I. Karađorđević im Oktober 1934 eine Trauerfeier. Nationale Organisationen organisierten unter der Leitung der Nationalen Verteidigung einen Trauerzug durch die Stadt und eine Trauermanifestation. Der Ausschuss der Nationalen Verteidigung entschied einstimmig über die Aktion zur Errichtung eines Denkmals für den König in Maribor/Marburg. Dr. Franjo Lipold, der Bürgermeister von Maribor/Marburg, berief am 19. November im Kasinosaal eine öffentliche Sitzung, an der sie nach dem Vorschlag des Maister-Soldaten und Anwalts Dr. Miloš Vauhnik das Gremium für die Ehrung des Königs Alexanders wählten. In dem Ehrenpräsidium waren: der Vizepräsident des Senats Dr. Miroslav Ploj, der Fürstbischof von Lavant Dr. Ivan Tomažič, der Brigadegeneral und Stadtkommandant Svetozar Hadžić und die Präsidentin des Slowenischen Frauenvereins Marija Maister. Der Präsident des Gremiums war Dr. Lipold und die Vizepräsidenten die

Nationalabgeordneten Dr. Ljudevit Pivko und Anton Krejči. Im Gremium waren auch der Präsident des Ausschusses für die Errichtung des Denkmals für den König Peter I., Stanko Detela, dann der Präsident des Verbands der Maister-Soldaten Dr. Anton Dolar sowie der Präsident des Ausschusses der Nationalen Verteidigung Dr. Ivan Jančič. Die Sekretäre waren Dr. Milan Senekovič und Prof. Franjo Baš, die Kassenwarte waren der Direktor der Filiale der Jugoslawischen Vereinsbank Bogdan Pogačnik und der Direktor der Filiale der Banschafftsparkasse der Banschafft Drau Dr. Janko Kovačec. Es wurden noch 43 Mitglieder des inneren Gremiums und 52 Mitglieder des äußeren Gremiums gewählt. Die Stadtgemeinde stellte die notwendigen Räumlichkeiten und administrative Hilfe zur Verfügung.

Mit dem Gremium für die Errichtung des Denkmals in Ljubljana/Laibach entschieden sie sich, Spenden zu sammeln (die gemeinsame Aufforderung wurde am 1. Dezember 1943 veröffentlicht). An der Sitzung im Januar 1935 wurde entschieden, dass jeder von den 120 Gremiumsmitglieder tausend Dinar spendet oder sammelt. Es wurden 500 Sammelbögen und 250 Blöcke ausgeschickt. Trg Svobode wurde unter vielen Möglichkeiten als Standort des Denkmals im Zentrum der Stadt ausgewählt.

Ende 1938 wurde die Ausschreibung veröffentlicht, die mit einem verpflichtenden Plan für die Errichtung von Trg svobode verbunden wurde, wodurch Bildhauer ihre Entwürfe nur in Zusammenarbeit mit Architekten vorbereiten konnten. Im Februar 1939 entschied die Jury zwischen 27 Entwürfen. Den ersten Preis bekamen für ihren Entwurf „Neue Achse“ (Nova os) Ing. Arch. Jaroslav Černigoj aus Maribor/Marburg und der Bildhauer Boris Kalin aus Ljubljana/Laibach und den zweiten Preis der Bildhauer Tine Kos und Ing. Arch. Miro Kos. Der erste dritte Preis ging an den Bildhauer Zdenko Kalin und den Architekten Franjo Kuglič und der zweite dritte Preis an den Bildhauer Dragutin Filipović aus Zagreb/Agram. Sechs Entwürfe wurden gekauft, elf bekamen Preisgelder.

Das Denkmal sollte in der westlichen Hälfte von Trg svobode neben der Mariborer/Marburger Burg, wo sich das zukünftige Rathaus befinden sollte, stehen. Das Denkmal sollte 14 Meter hoch sein. Der hohe Träger in der Form von zwei glatten Säulen (10 Meter hoch) wäre durch eine Platte mit einem niedrigen Sockel für die Reiterstatue verbunden. Der Reiter auf dem Pferd wäre in der gleichen Höhe wie die Burgarkaden. Die Säulen wären aus dem Stein aus Podpeč/Podpetsch, die Platte und der Sockel aus dem Pohorje/Bachern Granit und der König auf dem Pferd aus Bronze.

Im März 1939 ermittelte das Marschallbüro die Erlaubnis zur Errichtung des Denkmals. Boris Kalin und Jaroslav Černigoj unterzeichneten im April 1940 den Vertrag. Neben dem Entwurf im Gips im Verhältnis 1:20 mussten sie auch ein Gipsmodell der Skulptur im Drittel der Größe sowie ein Gipsmodell der Skulptur in der Denkmalgröße vorbereiten. Das Denkmal sollte am Veitstag - Vidovdan 1940 (28. 6.1940) enthüllt werden. Boris Kalin entwarf die Statue in einer provisorischen Baracke neben der Steinmetzwerkstatt von Franjo Kunovar bei Sv. Križ in Ljubljana/Laibach. Gleichzeitig entwarf er auch die Studie des Denkmals im Drittel der Größe sowie die Studie des Pferdes in der Lebensgröße. Das Modell der Reiterstatue in vereinbarter Größe schuf er bis Ende Oktober 1940 in seinem neuen Atelier in Lavričeva Strasse in Bežigrad. Im Mai 1940 wurde der Vertrag mit der Kunstgießerei Voždovac für den Bronzeguss der Statue unterzeichnet. Die Statue wurde bis zum 1. Dezember 1940 im Gips gegossen, zerschnitten und in der Gießerei abgegeben. Für die Enthüllung des Denkmals wurde Vetistag - Vidovdan 1941 festgelegt. Die endgültige Errichtung des Denkmals und des Trg Svobode wurde durch die Besetzung verhindert.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

JUDOVSKA DRŽAVA (Temeljni dokumenti političnega sionizma).

Izbral in prevedel Miha Marek, uvod Eleonore Lappin - Eppel; urednik Oto Luthar – Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, Ljubljana 2019, 316 str.

Dobili smo še eno verodostojno delo o nastajanju judovske države, za katerega je poskrbel prevajalec in avtor opomb Miha Marek. Knjiga je izšla v založništvu ZRC SAZU Ljubljana, njen urednik je Oto Luthar, oblikovalec pa Brane Vidmar. Izvirna besedila, prevedena v slovenski jezik in opremljena z opombami, so napisali Moses Hess, Leon Pinsker, Isaak Rulf, Nathan Birnbaum, Theodor Herzl in Max Nordau, vsi ugledni zagovorniki sionističnega gibanja in priznani judovski misleci in teoretiki. Prevajalec Miha Marek si je naslov knjige *Judovska država* »izposodil« od Theodorja Herzla iz njegovega spisa *Judovska država*, ki je nastal leta 1896. Delo predstavlja temeljne avtorje, ki so prispevali in pripomogli k formulaciji političnega sionizma – tistega judovskega nacionalizma, ki si je prizadeval za ustanovitev judovskega političnega občestva na določenem nacionalnem ozemlju.

V krajšem uvodu nam prevajalec pojasni, da obsega izbor tekstov v knjigi nemško pisane avtorje od sredine do konca 19. stoletja, s posebnim poudarkom na 80. in 90. letih, ko se je sioni-

stična ideologija polagoma izoblikovala in se utelesila v širšem političnem in socialnem gibanju. To obdobje je bilo ključno tudi za razvoj različnih struj sionizma, ki so se kasneje uveljavljale v Evropi in drugod po svetu, posebno pa na ozemlju osmanske in britanske mandatne Palestine. Izbor tekstov se mi zdi zelo posrečen in je po svoje celo zaokrožen, tako da lahko tudi bralci, ki te tematike ne poznajo najbolje, približe spoznajo sionistično gibanje in njegovo vlogo pri nastajanju sodobne judovske države. Izbor se v bistvu omejuje le na eno strujo sionizma – na politični sionizem, ki je imel politično legitimiranje Judov in njihovo konsolidiranje na danem ozemlju za prvi pogoj normalizacije judovske eksistence. Prav tako antologija zaradi prostorske in konceptualne omejitve ne posega v čas po prvem kongresu sionistov leta 1897, temveč prepušča vprašanja nadaljnje zgodovine sionističnega gibanja in njegovih stvarnih učinkov prihodnjim raziskovalcem tega pomembnega segmenta judovske zgodovine. Zelo primerna se mi zdi odločitev prevajalca, da predstavi besedila kot zgodovinski dokument. K tej dobri rešitvi je najbrž pripomoglo tudi mnenje urednika Ota Lutharja, ki velja za dobrega poznavalca modernega judovstva in ima veliko zaslug, da je knjiga sploh zagledala izdajo. Posebna, lahko bi dejali dodana vrednost te antologije pa je, da je Miha Marek izbrana besedila opremil in do-

polnil s tehtnimi opombami, ki vzdržijo znanstveno kritiko in presojo. Lahko bi celo zapisali, da je bil neke vrste soavtor in ne zgolj prevajalec besedil. Vsa besedila je prevedel po prvih izdajah, integralno ali v celovitih izsekih. Zato so besedila resnično vredna kritičnega in poglobljenega branja in terjajo miselne premisleke o mnogih, tudi danes aktualnih vprašanih sodobnega judovstva. Za popolnejše razumevanje pa vsebine zahtevajo tudi nekaj predznanja iz judovske zgodovine. Branje klasikov sionistične misli je velikega pomena, saj so teksti teh mislecev ključnega pomena za razumevanje moderne judovske zgodovine in tudi sodobne stvarnosti današnjega življenja Judov. In to ne samo v njihovi državi Izrael, pač pa tudi drugod po svetu. Sionizem je bil res svojevrstno nacionalno gibanje, zato si zasluži bistveno večjo pozornost kulturnega in političnega zgodovinopisja. Pričujočega dela smo tem bolj veseli, saj nam odgovarja tudi na mnoge dileme o zagatah in protislovjih tega gibanja. Če poznamo nacionalno ideologijo Judov, lahko bolje razumemo tudi druge zvrsti nacionalnega mišljenja, preteklega in sodobnega.

Po uvodu prevajalca nam Eleonore Lappin – Eppel predstavlja začetke sionističnega gibanja in sionistične teoretike (prvi sionistični misleci so bili pobožni rabini in pismouki). Med njimi namenja največ pozornosti Theodorju Herzlu in Maxu Nordau. Slednji je bil najtesnejši Herzlov prijatelj in sodelavec. Nordau se je opredeljeval za nadnacionalnega Evropejca, dokler ga Herzl leta 1895 ni prepričal v sionizem. Zaradi svojega vseevropskega renomeja se je Nordau lahko opiral na diplomatske intervencije in nudil sionizmu

publicistično podporo. Nordau je bil izključno politični sionist, filantropične in kulturne interese, za katere so si prizadevali številni sionisti in jih tudi terjali na kongresih, je strogo odklanjal. Zato se je po Herzlovi smrti odtujil sionizmu, novo veljavo pa dobijo »sintetični sionisti« /kolonizacija dežele Izrael in diplomatska prizadevnja/, med njimi še posebej Chaim Weizmann. Velik dosežek političnih sionistov, ki je nenazadnje omogočil ustanovitev države Izrael, je bil, da so »judovsko vprašanje« internacionalizirali, ga spremenili v vprašanje mednarodne skupnosti, torej v »svetovno vprašanje«. Seveda pa ne smemo pozabiti, da je bila pot od sionističnih mislecev v 19. stoletju do samostojne države Izrael leta 1948 zelo dolga in krvava. Država Izrael je bila namreč ustanovljena v veliki senci šoe, kot judje imenujejo holokavst, v katerem je bilo umorjenih dobrih 6 milijov Judov.

V nadaljevanju knjige so objavljena besedila Mosesa Hessa *O Rimu in Jeruzalemu* (Zadnje nacionalno vprašanje, pisma in notice); Leona Pinskerja o »*Avtoemancipaciji*« (Poziv našim rojakom); Isaaka Rulfa *Aruhas Bas Ami* (Izraelova ozdravitev, Resna beseda sovernikom in nesovernikom); Nathana Birnbauma *Principi Sionizma*; Theodorja Herzla *Judovska država* (Poskus moderne rešitve judovskega vprašanja) in Maxa Nordaua *Govor prvemu kongresu sionistov* (Basel 29. 8. 1897) in *Sionizem in njegovi nasprotniki* (Predavanje v Berlinu 1898). Morda bi med vsemi temi izpostavili samo nekaj misli Theodorja Herzla, ki je jasno zapisal, da »judovsko vprašanje obstaja. Brezumno bi ga bilo tajiti. Gre za preostanek srednjega veka, ki ga je zaneslo v naš čas in s katerim civilizirani narodi

pri najboljši volji niti danes ne morejo opraviti. To je resnica in bo ostala resnica, povsod, celo v visoko razvitih deželah – in to tako dolgo, dokler vprašanje ne bo razrešeno politično.« Herzl je tudi jasno povedal, da judovskega vprašanja nima ne za socialno in ne za religiozno vprašanje. Po njegovem gre za nacionalno vprašanje in *»da bi ga mogli rešiti, ga moramo predvsem spremeniti v svetovno politično vprašanje, o katerem se bo odločalo v svetu civilizaci-*

ranih narodov«. Najbolj pomenljiva in polna simbolike pa je njegova sklepna misel, da *»Judje vso dolgo noč svoje zgodovine nikoli niso prenehali sanjati kraljevskih sanj o državni ideji. 'Prihodnje leto v Jeruzalemu!' je naša stara beseda. Zdaj je treba pokazati, da sanje lahko postanejo ideja belega dne*«.

Knjigi je dodano imensko kazalo in bogata bibliografija.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškovo trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Pongrac

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 12,60 €